

4561

III mmpb

491.99-8

8-45

III 1903

1903

3 1002

160

491.33-8

S-45

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐԳ ԸՆԹԵՐՅԱՆՈՒԹԵԱՆ

428

223-ՏԵ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ ՀԱՄԱՐ

ՏԱՄԵԽՈՐՍԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՓՈՓՈԽԱԾ ԵՒ ԼՐԱՅՐԱԾ

8933

ԱԶԽԱՏԱՍԻՆՑ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՏԷՐ-ՂԻՆՈՆԴԵԱՍ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Արագատիպ Մն. Մարտիրոսեանցի

Պուշկինեան փողոց № 12.

1903

2010

ՆԱԽԸՆԹԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՑ

«Մայրենի լեզուի» III տարին կազմուած է եղել այն ժամանակ, երբ Հայոց ուսումնարանները դեռ ևս գոյութիւն ունէին: Այդ ուսումնարանները փակուելուց յետոյ Հայերէն լեզուի դասաւանդութեան շրջանը պէտք է շօշափելի կերպով սահմանափակուէր. հետեալքը գրքիս ծաւալն էլ պէտք է փոփոխութեան ենթարկուէր: Բայց մի կողմից Հայոց դպրանոցների գոյութիւնը, միւս կողմից այն անհերքելի ճշմարտութիւնը, որ շատից աւելի հնարաւոր է քիչը ընտրել և մատակարարել, քան թէ քիչ--բոլորը, ինձ թելադրում էին, գրքիս ծաւալը նոյնութեամբ թողնելով, միմիայն նիւթերի ու խմբագրութեան կողմից մշակել սորան:

Սակայն այս անգամ մենք դուրս ենք ձգում մեր գրքից այն բոլոր յօդուածները, որոնք քիչ թէ շատ մասնագիտական կերպարանք ունէին... Սորա փոխարէն մենք, որպէս լիործ, գրքիս առաջին շրջանի մի քանի յօդուածների մօտ դնում ենք վարժութիւններ, որոնց հետևողութեամբ իւրաքանչիւր ուսուցիչ կարող է նմանօրինակ վարժութիւններ կազմել միւս յօդուածների համար: Մենք սահմանափակում ենք մեր առաջարկած վարժութիւնները. մենք բացատրում ենք միայն դժուարին բառերը և տալիս ենք ուղղագրական մի քանի գիտելիքներ... Այդպէս շարունակելով, ինչպէս մենք սկսել ենք, լեզուի ուսուցիչը անդգալի կերպով աւանդած կրկին իւր սաներին քերականական գլխաւոր գիտելիքները, այնպէս որ դասագիրքը (Քերականութիւնը) պէտք կըլինի միմիայն կրկնութիւնների համար:

«Մայրենի լեզուի» III տարին բաղկացած է չորս բաժանմունքից (Հատուածից): Դպրոցական տարուայ սկզբի համար, երբ մանուկներն աւելի թոյլ են լեզուի մէջ, մենք տալիս ենք բացառապէս պատմողական բովանդակութեամբ յօդուածներ: Հետեալ բաժանմունքներում նիւթերը պատմողականից կամաց-կամաց անցնում են նկարագրականի, այսինքն աւելի բարդում են. բայց այդ ժամանակ աշակերտներն էլ լեզուի մէջ աւելի ուժեղ են լինում և ընթերցանութեան մէջ աւելի վարժ: Մենք կարծում ենք, թէ այսպիսով կարողացել ենք

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 1 Августа 1903 г.

2025-60

պահպանել մանկավարժական այն խորիմաստ սկզբունքը, որ պահանջում է միշտ հնտեղութեամբ ընթանալ՝ հեշտից դէպի դժուարը, պարզից դէպի բարդը...

Եւ որովհետեւ Հայոց լեզուի ներբութիւններն ու ոճերի հարազատութիւնը պահպանուել են առաւելապէս բանաստեղծական գրութիւնների մէջ, մենք աշխատել ենք ամեն մի արձակ յօդուածից յետոյ դնել՝ նրան քիչ թէ շատ համապատասխան մի բանաստեղծական գրութիւն: Թարգմանական բանաստեղծութիւններից նախապատուութիւնը տուել ենք Կրիլովի առակներին, որոնք այնքան խորիմաստ են բովանդակութեամբ և անշափ նիւթ կարող են մատակարարել ուսուցչին:

«Մայրենի լեզուի» ներկայ տպագրութիւնը նախընթացի համեմատութեամբ ոչինչ փոփոխութիւն չի կրել միակ տարբերութիւնն այն է, որ վերջին (չորրորդ) հատուածին աւելացած է «Մասունցի Դաւիթը», որի հէնքը առնուած է մեր բանաւոր գրականութիւնից, իսկ հիւսուածքը ամբողջապէս մեզ է պատկանում:

Նիկողայոս Տէր-Ղևոնդեան

1903 թ. յուլիսի 30-ին Թիֆլիս:

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

ՊԵՏՄՈՂԵԿԵՆ ՅՈԴՈՒԵԾՆԵՐ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՀԵՄԳԵՏԵՍԽԵՆ
ՉԵՓԵՐԵԿԵՆ ԳՐԱԹԻՒՆՆԵՐ

1 ՏԱՆԻՑ ԴԵՊՈՒՄՆԱՐԵՆ

Արամը մի ութ տարեկան տղայ էր: Ծնողներն ուղարկում էին նրան ուսումնարան: Մի առաւօտ, ուսումնարան գնալիս, նա միտքը փոխեց. չէր ուզում դասի գնալ. կամենում էր խաղալ: Օրը գեղեցիկ էր. արեգակը փայլում էր և տաքացնում. թռչուններն անուշիկ երգում էին: Զուրջը նայեց Արամը, բայց մարդ չտեսաւ. կանաչ հովտի վրայ իւր հասակակիցներից ոչ ոք չկար: Արամը մօտեցաւ մեղրաճանճին, որ թռչկոտում էր ծաղկից ծաղիկ:—«Մի՞րո՞ն մեղու, ասաց մանուկը. եկ մի քիչ խաղանք»:

—2եմ կարող, պատասխանեց մեղուն. ես մեղը եմ ժողովում ծաղիկներից:

Արամը մի քանի քայլ առաջ գնաց: Հունը ուրախ-
ուրախ վազվզում էր հօտի շուրջը:

— «Շնիկ, եկ միքիչ խաղանք»:

— Ժամանակ չունիմ. ես պահպանում եմ իմ տիրոջ
ապրանքը, որ գայլը չթափշտակէ կամ գողը չգողանայ:

Երեխան առաջ անցաւ և տեսաւ մի փոքրիկ թըռ-
չուն: — «Միտն թռչուն, միքիչ խաղանք, ուրախանա՞նք
միասին»:

— Ես տխուր չեմ, որովհետեւ գործ եմ շինում. ես
դեռ պէտք է մամուռ, խոտ, բուրդ հաւաքեմ և բուն շի-
նեմ իմ ապագայ ձագուկներին համար:

Արամն սկսեց ձանձրանալ. ոչ ոք չէր կամենում խա-
ղալ նրա հետ: Նա մօտ վագեց առուակին, որ հոսում էր
հովտի միջով, նայեց նրա կարկաչուն ալիքներին և ասաց.

— «Ինչպէս տեսնում եմ, միայն դու ես, որ գործ
չունիս անելու. ուրեմն եկ միքիչ խաղանք ես և դո՛ւ»:

Մէջքն ուղղեց առուակը և բարկացած պատաս-
խանեց.

— Ո՞վ չունի գործ. ծոյլ, ծոյլ տղայ. չեմ տեսնում,
որ ես գիշեր ու ցերեկ աշխատում եմ: Ո՞վ է ջուր տալիս
կենդանիներին ու բոյսերին, ո՞վ է լուանում կտաւիքը,
ո՞վ է պտրտացնում ջրաղացի անիւները, ո՞վ է հանդգնում
հրդեհները, եթէ ոչ ես: Տեսնում ես՝ ես մի բոլոր էլ հան-
գըստութիւն չունիմ. ուրեմն ձեռք վեր առ ինձանից և
գնա՛ գործիդ:

Արամն ամաչեց և շտապով գնաց ուսումնարան:

Բառեր՝ հովիտ—долина. հօտ—ոչխարների խումբ, стадо.
մեղու, մեղր, մեղրաճանճ. մեղուանոց—пасека. մամուռ—мохъ. ապա-
գայ—որ յետոյ պիտի գայ, будущий. թափշտակել—խել, փախցնել,
похитить. ձանձրանալ—скучать, томиться. առուակ—ручеекъ.
հոսում էր—протекалъ. կարկաչուն—журчашій. կարկաչին—жур-

чание. ալիքներ—волны. կտաւիք—սպիտակեղէն, լուացք, бѣлье.
հրդեհ—пожаръ.

Ուղղագրութիւն՝ վանկեցէք առաջին երկու նախադասութիւն-
ների բառերը, որ որ հարկաւոր է՝ ը աւելացրէք: Վանկի հիմքը
ձայնաւոր տառն է. բաղաձայն տառերը, վանկելիս, կպչում են նա-
խորդ կամ յաջորդ ձայնաւորին:

Տողադարձի ժամանակ միշտ պէտք է ամբողջ վանկ անցկացնել:
ու, եթէ մենակ է, առանձին վանկ է կադմում. իսկ եթէ մօտը ուրիշ
ձայնաւոր ունի, կցւում է այդ ձայնաւորին և նրա հետ միասին մի
վանկ է կադմում՝ մե-դու, մե-դուա-պան. ա-ռու, ա-ռուակ:

Վանկելիս, ուրեմն և տողադարձի ժամանակ, յ տառը իւր մօ-
տիկ ձայնաւորից չի կարելի բաժանել՝ չայ-աս-տան և ոչ չա-յաս-տան:
Գործողութիւն ցոյց տուող բառերում ջնեկ վերջաւորութիւնը
միշտ վանկելու էք անբաժան՝ կար-դա-ցնել և ոչ կար-դաց-նել:

Ն և ը տառերը բառի վերջում հարեան բաղաձայնի հետ առան-
ձին վանկ են կադմում՝ ձեռք—ձեռն. ծունկ—ծունըր:

2. Թ Ռ Զ Ն Ի Կ Ն Ե Ր

Չատ էի սիրում մանուկ հասակում
Ես թռչունների սիրուն ձագերին,
Եւ որսում էի նոցա մեր այգում
Կանաչ, ցօղապատ թըփերի միջին:

Ես հիւսում էի անխոնջ եռանդով
Փափուկ մամուռից քընքուշիկ բըներ.
Հոգս էի տանում կարեկից սրբտով
Մերկ ճուտիկներին ցերեկ ու գիշեր:

Բայց ահա նորա թևաւորուեցան
Եւ ազատ օդում ճախրել են ուղում.
Ես բաց եմ անում դուռն ու պատուհան,
Որ ուրախ թըռչեն, վրխտան թըփերում:

Թըռչում են նորա, երգում, ճըրվըում:

Անհուն ցընծութեամբ լըցւում է հոգիս:

Եւ նորից նոցա ես յետ եմ կանչում:

Նորա դալիս են—ունկընդիր խօսքիս:

Բառեր՝ որս—հորս, охота. որսալ—հորս անել. ցող—շաղ, роса. ցողապատ—ցողով ծածկուած. հիւս—հիւսուածք, плетень. հիւս—ծամ, коса. հիւսել—плесть, заплетать. հիւսն—դուրգար, плотникъ. անխոնջ—առանց յոգնելու. անխոնջ եռանդով—անհատնում, անսպառ եռանդով, неистощимою энергіею. ճախրել—պտըտել, թռչել օդի մէջ. ճախարակ—блокъ, прядка. ան-հուն—անտակ, անշախ. հուն—տակ, յատակ, ջրի ընթացքի տեղը, русло. կարեկից սրտով—ցաւակցելով, մեղքանալով. մերկ—տկտը. վիտալ—кишеть. ունկն—ականջ. ունկնդիր—ուշադիր, ականջ դնող, լսող. ցնծութիւն—ուրախութիւն, радость.

Ուղղագրութիւն՝ «Ես սիրում էի թռչունի ճագերին», փոխանակ—«ձագեր» կամ «ձագերը»: Ես մորթեցի մի հաւ. ես հաւ մորթեցի և ես մորթեցի հաւը և ոչ՝ հաւին:—Մարդկանց յատուկ և հասարակ անունները որոշեալ յօդով հայցական հոլովում նման են լինում տրականին. մնացած գոյական անունների հայցականը նման է ուղղականին:

2ափառերական գրուածքների մէջ, վանկերի հաշիւը պահելու և ներդաշնակ կարգալու համար՝ ը ձայնաւորը սովորապէս գրւում է այնտեղ, ուր նա առանձին վանկ է կազմում՝ «բընքուշիկ բըներ». «որ ուրախ թըռչեն, վըխտան թըփերում»:

3. Ա Ր Մ Ի Ն Է

Արմինէն հինգ տարեկան մի աղջիկ էր, երբ մեքենան կտրեց նրա աջ թևը: Մանկիկը շատ հեծեց, լաց եղաւ, շատ ցաւ քաշեց ու արցունք թափեց: Բայց Աստուած խղճաց նրան. գոնուեցան բարի մարդիկ, սպեղանի շինեցին և վէրքը կապեցին:

Անցան օրեր: Արմինէն մեծացաւ: Նա ամեն առաւօտ ուսումնարան էր գնում: Որպէս ուշադիր մանուկ՝ նա ոչ

միայն լաւ կարգում էր, այլև գեղեցիկ գրում էր ձախ ձեռքով. վարժապետները շատ էին սիրում նրան և պարգև ու նշան էին տալիս:

Մի օր թագաւորի ամուսինը, որ մի բարի կին էր, գիւղի միջից անցած ժամին, կանգ առաւ և գիւղապետին խնդրեց, որ մի փոքրիկ, բայց խելացի աշակերտ բերեն իւր առաջը: Մարդ զրկեցին, Արմինէն բերին վարժարանից:

Աղջիկը թեաղուրկ, բայց ուրախ ու համարձակ եկաւ կանգնեց թագուհու առաջ: Ազնիւ Տիկնոջ աչքերը լցուեցան. նա զգուանքով առաւ նրան իւր գիրկը, համբուրեց և ասաց. «Աղջիկս, գոհ եմ որ դու այդպէս լաւ գրւում ես ու կարդում. դրա փոխարէն կամենում եմ վարձատրել քեզ. ևս, ինչ տամ քեզ՝ մի նոր գիրք, հագուստ, թէ՛ խաղալիք. կամ գուցէ դու կամենում ես, որ ես քեզ համար շաքարեղէն ուղարկեմ, կամ օղեր ու զարդեր ընծայեմ... Զիտակն ասա, մի՛ վախենար. ինչ որ խնդրես, պիտի տամ»:

Արմինէն, որի սիրտը լցուած էր ուրախութիւնից, բաց արաւ բերանը և խնդութեամբ կանչեց. «Մի թե տուէք ինձ, Տիկին»:

Բառեր՝ Արմինէ—հայուհի, армянка. հեծել—հառաչել, մըղկտալ, стонать. արցունք—արտասուք, слёзы. սպեղանի—ճար, մահլամ, пластырь. վէրք—խոց, եարայ, рана. կանգ առնել—остановиться. թեաղուրկ—թեից, կոնից զրկուած. աչքերը լցուեցան—արտասուեց. գգուել—փայփայել, ласкать. շիտակ—ուղիղ, ճշմարիտ. շիտակն ասա—ուղիղն ասա. շիտակ խօսք, շիտակ մարդ—ազնիւ խօսք, ազնիւ մարդ. խնդութեամբ—радостно. գիւղապետ—старшина:

Ուղղագրութիւն՝ Արմինէ, Գայիանէ, Հովսիփմէ. Արմենուհի, տիրուհի և Տիրուհի, Վարդուհի, աշակերտուհի. Պերճանոյշ, Հայկանոյշ, Սիրանոյշ. Մանդուխտ, Հայկեանդուխտ:—Վերջայար մասնիկ-

ները՝ է, ուհի, անոյշ, դուխտ—միակ իգականակերտ մասնիկներն են հայոց լեզուի մէջ:

Հայոց լեզուն առարկայի սեռը ցոյց տուող վերջաւորութիւններ չունի. գոյական անունների սեռը մեր լեզուի մէջ իմացում է բառի ներքին նշանակութեամբ:

4. Մ Ա Ն Կ Ա Ն Ը

Ուրախութիւն քեզ անպակաս,
Ո՛վ դու մանուկ սիրելի,
Ծլիս, ծաղկիս ու ծերանաս,
Տալով պտուղ արժանի:

Որպէս ծաղիկ, մանուկ, քաղցր ես,
Եւ շնորհագեղ որպէս օր.
Մանուկ-մանուկ, ինձ չըխաբես,
Միշտ կաց այդպէս լուսաւոր:

Նայիր վերեւ, տես՝ ինչ սիրուն
Այնտեղ փայլում են աստղեր,
Եւ անթիւ են, և՛ շողշողուն,
Որպէս երկու քո աչեր:

Այնտեղ, հոգեակ, բնակւում է
Մեր սուրբ հայրը երկնքի,
Նա՛ է, որ մեզ ուղարկում է
Եւ կեանք, և՛ սէր, և՛ հոգի:

Բառեր՝ շնորհագեղ—շնորհքով ու գեղեցիկ. ծիլ—ОТПРЫСКЪ, ПОСѢГЪ. ծլիս, ծաղկիս—աճես ու զօրանաս. տալ պտուղ արժանի—արժանաւոր ու բարի պտուղ տալ, լաւ մարդ դառնալ: Հայրը երկնքի—

երկնաւոր հայրը և՛ կեանք, և՛ սէր, և՛ հոգի—կեանք էլ, սէր էլ, հոգի էլ:

Ուղղագրութիւն՝ «Որպէս երկուք աչեր»: Երկու աչք, երեք մշակ, չորս աչակերտ. երկու սիրուն աչքեր, երեք աշխատաւոր մշակներ, չորս քաղցրաբարոյ աչակերտներ:

Թուական որոշողների մօտ որոշեալը միշտ զբաղւում է եզակի. բայց եթէ թուական որոշողից դատ առարկան ունի և մի որակական որոշող, ապա նա գործ է ածում յոգնակի:

Երկնքի հայր—երկնաւոր հայր. քարի տուն—քարէ տուն. հիւսիսի բնակիչ—հիւսիսային բնակիչ: Գոյական անունների սեռական հոլովը գործ է ածում յարաբերական ածականի տեղ:

5. Մ Ա Յ Ր ԵՒ Ո Ր Դ Ի

Մայրը մի փոքրիկ որդի ունէր: Նա այնպէս գեղեցիկ էր և այնքան խելօք, որ տեսնողն ակամայ պէտք է սիրէր նրան: Միանգամ մանուկը հիւանդացաւ և Աստուած նրան իւր մօտ կանչեց: Խեղճ մայրը մնաց անմխիթար և օր ու գիշեր լալիս էր: Միքանի ժամանակ անցած՝ մանուկը գիշերը երեւցաւ մօրը: Մայրը արտասուք էր թափում, մանուկն էլ լաց էր լինում: Եւ որովհետեւ մայրը չէր դադարում լաց լինելուց, մի գիշեր մանուկը երեւցաւ մօրը, սալիտակ շապիկ հագին, նստեց նրա ոտների մօտ և ասաց.

—«Մայրիկ, էլ լաց մի լինիր, թէ չէ՝ ես դադարումս չեմ կարողանում հանգիստ մնալ. քո արտասուքներից իմ շապիկս թաց է լինում բոլորովին»:

Մայրը մեղքացաւ որդուն և լաց չեղաւ: Միւս գիշեր մանուկը դարձեալ երեւցաւ մօրը, ձեռին մի ճրագ, և ասաց.

—«Տեսնում ես, մայրիկ, շապիկս չորացել է և ես գեղեմանիս մէջ հանգիստ եմ»:

Այնուհետեւ մայրը Աստուծուն յանձնեց իւր վիշտը,

համբերութեամբ ու անխռով տարաւ իւր ցաւը. իսկ մանուկն այլ ևս չերեցցաւ նրան, այլ հանգիստ ննջում էր հողէ անկողնու մէջ:

Բառեր՝ ակամայ—չուզելով, невольно. դադաղ—гробъ. մեղաւնալ—сжалиться, сжалиться. ճրագ—свѣча. վիշտ—հոգս, ցաւ, скорбь, горе. անխռով—անտրտուն, безропотно. ննջում էր—քնում էր, спалъ. ննջում էր—дремалъ.

Ուղղագրութիւն՝ Խելօր, առօր-փառօր, իրօր, արդեօր, կարծեօր, գործօն—дѣлецъ. կտրօն—купонъ, թերթօն—фельетонъ. օ և ո տառերի գործածութիւնը՝

ա) Օր, որ, օղ, ող, ոսկի, որդի, օղակ, օրօրոց, օձ, որձ, օղ, որդ.

բ) Ով (կարգն օվ), ովկիանոս, ովադիս, ովսաննայ.

գ) Յետոյ, երեկոյ և ոչ յետօ, երեկօ.

դ) Կարոյ—Կարոյի, Հասոյ—Հասոյի և ոչ Հասօի.

ե) Հօա, հոտ, հօր, հոր, մօր, մոր (малина).

Բառի սկզբում օ և ո տառերը պահում են իրանց հնչիւնը:—Վ տառից առաջ ո կորցնում է իւր հնչիւնը:—Բառի վերջում օ չի զբաղում:—Բառի մէջը օ և օ տառերը միապէս օ են կարդացում:

6. «2 Ա Ր Ը Դ Տ Ա Ն Ե Մ»

Իմ նանը, որդիք, մի շատ լաւ կին էր.

Ժամ ու սլատարագ նա շատ կըսիւրէր,

Թէ արթնանալուց, թէ քուն մըտնելուց՝

Ինձ համար նա միշտ աղօթքներ կ'անէր.

Ինձ էլ աղօթքի իւր հետ կըտանէր.

Ու թէ պատահէր՝ հիւանդանայի,

Կամ անակնկալ փորձանքի գայի,

Նա, գորովալից ոգևորութեամբ,

Կըրձքին փարելով, միշտ կըհարցընէր.

—Ասան, զաւակս, ինչըդ կըցաւի,

Ասան, դէ, նանը քո չարըդ տանի»:

Իմ խեղճ նանիկը իւր ամբողջ կեանքում
«Չարըս էր տանում», չէի հասկանում.

Ախ, իմ մայրիկը, սիրուն մանուկներ,

Այնքան բարի էր, այնքան անձնուէր,

Որ վերջը, իրաւ, իմ «չարը տարաւ»,

Սիրած զաւակին որը, մենակ թողաւ:

Բառեր՝ անակնկալ—անսպասելի կերպով, неожиданно. փորձանք—փորձութիւն, անրադողութիւն, испытание, несчастный случай. կըրձքին փարելով—կըրձքին սեղմելով, գիրկն առնելով. անձնուէր—անձնանուէր, անձը նուիրած, գլուխը յետ դրած, преданный, самоотверженный. գորովալից—умилительный.

«Չարըդ տանեմ, ցաւըդ տանեմ»—ամենայն չար բան, ամենայն ցաւ ու նեղութիւն, որ քեզ է վիճակուած, թող ինձ գայ, ինձ պատահի. թնկ ևս տանջուիմ քո փոխանակ:

Ուղղագրութիւն՝ «Կըսիւրէր, կըտանէր, կ'անէր»—փոխանակ՝ սիրում էր, անում էր, տանում էր. կըցաւի—փոխանակ՝ ցաւում է:

«Թէ արթնանալուց, թէ քուն մտնելուց»—փոխանակ՝ արթնանալիս, քուն մտնելիս:

7. ՓՐԻԴՐԻԿՈՍ ԹԱԳԱՆՈՐԻ ՍՊԱՍԱՆՈՐԸ

Պրուսիայի Փրիդրիկոս թագաւորը իւր սենեակի մէջ սաստիկ զբաղուած էր. նա քաշեց զանգը, բայց սպասաւորը չերեցցաւ: Թագաւորը վերկացաւ, դուռը բաց արաւ և տեսաւ, որ սպասաւորը տախտի վրայ ընկած՝ քնած է: Մօտ դնաց, որ զարթեցնէ: Այդ միջոցին աչքովն ընկաւ մի նամակ, որ սպասաւորի զրպանից կիսով չափ դուրս էր ընկած: Թագաւորը մեղմօրէն դուրս հանեց թուղթը, որ իմանայ թէ մէջն ինչ կայ զրած: Նամակումն ասուած էր.

«Իմ անգլին որդի, անչափ շնորհակալ եմ, որ այս ան-

գամ էլ չուշացրիր ուղարկել ինձ քո ամսականի կէսը. դու քո ծնողասիրութեամբ քաղցրացնում ես մօրդ ծերութեան օրերը. հաստատ յոյս ունեցիր, որ Աստուած դրա փոխարէն պիտի օրհնէ քո կեանքը»:

Նամակը կարդալուց յետոյ, թագաւորը ոսկով լցրեց մի քսակ և նամակի հետ դրեց սպասաւորի զրպանը. ապա դարձաւ իւր սենեակը և աւելի սաստիկ հնչեցրեց զանգակը: Սպասաւորը զարթնեց ու ներս վազեց:

«Ա՛ւա էիր քներ», նկատեց թագաւորը:

Սպասաւորը կամենում էր իրան արդարացնել. շփոթման մէջ ձեռքը տարաւ զրպանը և անգիտակցաբար դուրս հանեց քսակը: Ոսկիները տեսնելուն պէս՝ գոյնը թռաւ:

— Տէր արքայ, ասաց սպասաւորը, թագաւորի ոտներն ընկնելով. չգիտեմ՝ ով է դրել զրպանումս ոսկով լիքը քսակը. երեւի մահս են կամենում:

«Բանեկամ, պատասխանեց թագաւորը. Աստուած շատ անգամ իւր բարիքը հասցնում է մեզ, երբ մենք քնած ենք լինում: Ա՛ռ այդ քսակը, ուղարկիր մօրդ, որջունիւր իմ կողմից և ասա, որ անհոգ լինի. այսուհետեւ ես պէտք է խնամք տանեմ նրան: Իսկ դու, սիրելիս, վստահ եղիր, որ ինձ մօտ բաղդաւոր պիտի լինիս»:

Բառեր՝ սպաս—կերակուր. սպաս—ծառայութիւն. սպասաւոր—ծառայ. զրպան—ջէպ, карма́нъ. անգիտակցաբար—առանց զգալու, безсознательно. արքայ—թագաւոր. չուշացրիր ուղարկել—ժամանակին ուղարկեցիր. մեղմօրէն զարթեցրեց—կամացուկ զարթեցրեց:

Ուղղագրութիւն՝ մեղմօրէն, մարդկօրէն, քաջօրէն... Արիապէս, մեծապէս, այսպէս, այդպէս, այնպէս... Յովհաննէս, Վրթանէս, Արիստակէս... Աբէլ, Նաթանայէլ, Իսրայէլ, Էմանուէլ... Գայէն, Ռուբէն, Բաբելէն, Սուրէն... Գինեւէտ, հացաւէտ, ծաղկաւէտ, մրգաւէտ... Քալեղէն, փայտեղէն, հողեղէն, մսեղէն... Հայերէն, տաճկերէն, ռու-

սերէն, պարսկերէն... Թագընկէց, դահընկէց, պատընկէց, շանթընկէց... Ջրօրհնէք, անօրհնէք, երբէք, բերէք, տարէք...

Վերոյիշեալ վերջայար մասնիկները միշտ և ամենայն տեղ է-ով պիտի գրուին:

8. Ո Ր Բ Ի Վ

Մերկ ու թուլակազմ եկար այս աշխարհ, եւ մօրդ զրկում կառնէիր հանգիստ. Ի՛նչ էր դառնութիւն, չարչարանք ու վիշտ՝ Բեզ ծանօթ չէին. — խաղաղ էր հոգիդ:

Բայց միայն, աւանդ, մահը տարածամ, Տառապեալ մօրդ զրաւ գերեզման, եւ քեզ, խեղճ դառնուկ, որը, անօգնական Թողեց օտարի մըշտափակ զըռան...

Բառեր՝ թուլակազմ—թույլ կազմուածքով, մարմնով. գիրկ—գոգ, Ժոյ, объятіе. վիշտ—հոգս, նեղութիւն, скорбь, горе. խաղաղ—հանգիստ, тихій (хо), спокойный (но). տարածամ—անժամանակ, не-своевременный (но). տառապեալ—խղճուկ, թշուառ, бедствующій. մշտափակ—միշտ փակուած:

Ուղղագրութիւն՝ հանգիստ մարդ. հանգիստ էր հոգիս. հանգիստ կացէք: Խաղաղ հոգի. հոգիդ խաղաղ էր. խաղաղ ապրեցէք:

Նշանակեալ բառերը մի տեղ որոշող են (ածական), միւս տեղ ստորոգեալ, իսկ երրորդ տեղ—պարագայական բառ (մակբայ):

Մշտափակ, տարածամ, թուլակազմ, համարաւալ, հաշուեկշիռ: —Բառերը բարդուելիս կապում են միմեանց հետ ա յօդակապով, շատ հազիւ և յօդակապով:

9. ՄԻ ՀՈԳԻ ԵՐԿՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ՄԷՋ

Երուսաղէմ քաղաքի տեղը երբեմն մի մշակուած դաշտ էր և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղբօր, որոնցից մէկն ամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի։ Հնձի ժամանակ նրանք իրանց խուրձերը կապեցին և երկու հաւասար դէզ բարձրացնելով, թողին դաշտումը։

Գիշերը ամուրի եղբայրը մտածում էր.

— Եղբայրս կնոջ ու որդոց տէր է և նրանց պէտք է կերակրէ, ուստի իրաւացի չէր լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինէին։ Գնամ, իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ։

Այս ասելով՝ նա գնաց և իւր մտածածը կատարեց։

Նոյն գիշերը միւս եղբայրն արթնանալով՝ իւր կնոջն ասաց.

— Եղբայրս ինձանից փոքր է և, ամուսնացած չլինելով, ոչ որ չունի, որ իրան օգնէ ու մխիթարէ. ուստի իրաւացի չէր լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինէին։ Գնամ, իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ։

Այս ասելով՝ նա էլ գնաց, իւր մտածածը կատարեց։

Հետեւեալ առաւօտ եղբայրները դաշտ գնացին և շատ դարմացան. երկու դէզն էլ հաւասար էին և անփոփոխ։ Նրանցից ոչ մէկը չկարողացաւ իմանալ այս հրաշքի պատճառը։

Հետեւեալ գիշերը դարձեալ նոյնպէս արին... Եւ այսպիսով նրանց դէզերը ոչ պակասում էին, ոչ աւելանում։ Վերջապէս մի գիշեր, այս գաղտնիքն իմանալու համար,

երկուսն էլ արթուն մնացին և, երբ խուրձերը շալակած տանում էին միմեանց դէզի վրայ դնելու, յանկարծ իրար տեսան։

Այդ պատճառով մարդիկ օրհնեցին այդ երկու եղբայրների արտը և Աստուծու տաճարը այնտեղ շինեցին։

Բառեր՝ երբեմն—մի ժամանակ, когда-то. մշակ, մշակել, մշակուած—работникъ, обработать, обработанный. դաշտ—поле. արտ—нива. տաճար—աղօթատուն, храмъ. ամուրի—չամուսնացած, холостой. խուրձ—связка. դէզ—стогъ. հրաշք—чудо. գաղտնիք—тайна, секретъ։

Ուղղագրութիւն՝ կնիկ, կնկայ, կնկանից. կնիկ, կնոջ, կնոջից. որդիք, որդոց. որդիներ, որդիների. չի տեսնիլ, չի դիմանալ. չի տեսնի, չի դիմանալ. չի տեսներ, չի դիմանար. Աստուած, Աստուծու, Աստուծոյ։

Դէզ—դիզել. կէս—կիսել. վէճ—վիճել. գէշ—գիշատիչ. գէտ—գիտուն. գէր—գիրանալ. դէմք—դիմել. գէնք—գինուոր. գէպք—գիպուածք...

Այն բոլոր բառերը, որոնք ածանցուելիս է հնչիւնը փոխում են ի հնչիւնի, գրւում են է-ով։

10. ԿԱՂՆԻ ԵՒ ԵՂԷԳՆ

Մի օր կաղնին

Եղէգնիկին

Խօսքեր նետեց այս կերպով.

«Թէ որ դու զըժգոհելով

Բնութեան դէմ տրտնջաս ու զանգատիս,

ձշմարիտ որ հախ ունիս.

ձնձղուկ ասածըդ ճրքան փոքր ու թեթեւ թռչուն է, եւ սակայն քեզի համար ահագին բեռ՝ ծանրութիւն է.

Թեթև ու բարակ հովիկ թէ փշէ,
Որ ջրբի երեսն էլ հազիւ շարժէ,
Քեզ կըտատանի, գետին կըծըռուիս
Ու խրղճուկ-խրղճուկ կ'ընկնիս, կըպառկիս:

Իսկ ես,
Կըտեսնես,
Կովկաս սարի պէս
Փառաւորապէս

Արեւի ճառագայթներն եմ արգելում
Եւ հովերի կատաղութիւնը ծաղրում:

Ես կանգնած եմ շիփ-շիտակ,
Անխռով, ան-այլայլակ:

Այն քամին, որ քեզ համար սոսկայի փոթորիկ է,
Ինձ անուշ զեփիւռիկ է:

Գոնէ գայիր, սողորմելի, ինձնից մօտիկ տեղ բուսնէիր,
Իմ ճըղներէս թանձր շուքի տակ մտնէիր ու պահուէիր,
Որպէս զի քեզ պահպանէի մըրիկների, հովերի դէմ:
Բայց ձեր կոյր բազդն այդ է եղել, ես ինչ անեմ:
Ձեր ճակատի գիրն է՝ բաց տեղ, քամու բերանը բուսնիլ,
Եւ անդադար այս ու այն կողմ գինովի պէս տատանուիլ»:

Եղէգնիկը պատասխանեց կաղնիին.
«Պարոն, սըրտիդ բարութեանը խօսք չունիմ.

Բայց կը խնդրեմ որ հոգ չանես բընաւին.

Դու ինձ այնքան խեղճ մի կարծիլ.

Հողմ-փոթորկից չեմ վընասուիլ.

Թէն ծըռուիմ՝ չեմ կոտորուիլ.

Հողմի ոյժը չի ազդում սաստիկ վըրաս.

Բայց, ո՛վ գիտէ, գուցէ քեզ տայ շատ վընաս:

Իրաւ է, որ մինչև հիմա

Դիմացել ես դու փոթորկի

Մըրկի,

Մինչև հիմա ուղիղ կանգնած՝
Չես ծռուած

Քամիների հարուածներից—
Փշուածքից,

Բայց էր շտապենք.

Վերջը կըտեսնենք»:

Հազիւ թէ եղէգն այս խօսքերն ասաւ,
Միւս կողմից յանկարծ քամին վեր կացաւ,
Սաստիկ անձրևով, խոշոր կարկուտով
Լըցըեց անտառը գոռում-գոչումով:

Կաղնին ըհ չարաւ.

Իսկ եղէգը մինչև գետին պառկեցաւ:

Քամին, կ'ասես, քանի դընաց, սաստկացաւ,
Մէկ կատաղեցաւ, մէկ էլ գոռաց, մըռընչեց
Ու արմատից խլեց, ձգեց

Այն կաղնին

Ահագին,

Որ ամպերին հասել էր իւր գլխովը
Եւ անդունդին կըռթընած էր ոտքովը:

Բառեր՝ կաղնի—дубъ. եղէգնիկ—тростникъ. նետեց—ձգեց,
գցեց, ասաց. դժգոհելով—անբաւական. տրանջալ—роптать. հախ
ունիս—իրաւունք ունիս. ճնճղուկ—ծիտ, воробей. սակայն—
однако, но. տատանիլ—տարուբերուիլ. շիփ-շիտակ—ուղիղ, գը-
լուխ բարձր. անխռով—առանց շփոթութեւ. ան-այլայլակ—առանց
փոփոխութեւ. փոթորիկ, մըրիկ, քամի—буря, ураганъ, вѣтеръ.
զեփիւռիկ—մեղմ քամի, зефиръ. շուք—ստուեր, շուք. հով—
прохлада. քամու բերան—քամու դիմաց. գինովի պէս—հարբած մար-
դու պէս. տատանուիլ—տարուբերուիլ. քո սրտիդ բարութեանը խօսք
չունիմ—խօսք չունիմ, որ քո սիրտդ բարի է, որ դու բարի սիրտ ու-
նիս. հողմ—քամի. կարէ—կարող է. էր—ինչի. անագին—չատ մեծ,

громадный, огромный. անդունդ—դիտնի խորքը, бездна. կռթնիլ—յենուիլ, опираться. ոտքովը—արմատներովը:

Ուղղագրութիւն՝ հետեւել է-ով գրուած բառերը ամանցուելիս է տառը պահում են. քարտէզ, աղէտ, աղուէս, գմբէթ, բուլճ (Филинъ), գոմէշ, երէկ, երէց, թէպէտ, մէկ, կոպէկ, ժապաւէն (Лента), չէզօք, վէգ, վրէժ:

Արձակ գրեցէք այս առակը:

11. Հ Ա Յ Ը

Փրանսիացոց թագաւորին յայտնում են, թէ նրա իշխաններից մինը ծեծել է մի երկրագործ գիւղացու: Թագաւորը հրամայում է, որ յանցաւոր իշխանին ճաշի հրաւիրեն: Ճաշի սեղանի վրայ թագաւորի հրամանով դարսում են բազմատեսակ կերակուրներ, բայց հաց չեն դնում:

Իշխանը զարիս է ճաշի: Նա շատ է զարմանում, երբ տեսնում է, որ սեղանի վրայ հաց չկայ: Այդ միջոցին թագաւորը ներս է մտնում և հարցնում է.

«Ի՞նչպէս է, իշխան, կերակուրները լաւ են, հաւանում ես»:

—Սքանչելի են, տէր թագաւոր, պատասխանում է իշխանը. բայց ներեցէք, եթէ համարձակոււմ եմ նկատել սեղանի վրայ հաց չկայ, իսկ դա ամենագլխաւորն է, առանց որի չի կարելի ապրել:

«Ուղիղ է ասածդ, վշտացած նկատում է թագաւորը, և քանի որ ապրելու համար հաց է պէտք, ուրեմն իմացիր լաւ վարուել այն մարդկանց հետ, որոնց շնորհիւ հաց ենք ուտում ես և զու»:

Բառեր՝ յայտնել—объявлять, сообщать. երկրագործ—земледельец. հրամայել—повелевать. յանցաւոր—виновный. հրաւիրել—приглашать. սքանչելի—затя, հիանալի, чудивный, восхитительный. նկատել—замечать. նկատողութիւն անել:

Ուղղագրութիւն՝ հրամայել, հրաւիրել, հարկ, համար. յայտնել, յանցաւոր, յարգ, յամառ. հ և յ տառերը բառի սկզբում կարգացում են միապէս:

«Մայրենի Լեզուի» քերականութեան 34 և 35 վարժութիւններից ջոկեցէք այն յ-ով սկսուող բառերը, որոնց նշանակութիւնը ձեզ համալսելի է:

12. ՀԱՅՈՑԻ ԵՇԳԸ 7/31 1922

Ահա ծաղեց կարմիր արեւ,
Տաք և պայծառ է օրը.

Դէ՛հ, քաշեցէք, սիրուն եզներ,
Առաջ տարէք արօրը:

Վարը վարենք, ախօս փորենք,

Խոր ախօսներ հողի մէջ.

Մերմը ցանենք, որ հունձ հընձենք,

Ցորեն դիզենք կալի մէջ:

Կրդայ ձրմեռ, մենք վախ չունինք,

Ուրախ կ'անցնի մեր օրը.

Ուտելու միշտ պաշար ունինք,

Երբ լիք լինի մեր հորը:

Դէ՛հ, քաշեցէք, սիրուն եզներ,

Չուտով վարենք արտերը.

Թող որ չասեն մեր զրացիք՝

Ծոյլ են Հայի եզները:

1002
8935

202/5-60

Բառեր՝ կարմիր արև—գեղեցիկ արև, պայծառ արև. ափսոս—ա-
բորի քանդած ծիրը, борода. պաշար—պարէն, запасъ, провизія.
դրացի—հարևան, соседъ.

Ուղղագրութիւն՝ դէհ, ակ, վայ, աւաղ, էյ... ձայնարկութիւն-
ները բաժանուած են նախադասութեան միւս անդամներից ստորա-
կէտով:

Ծագեց, ծագեցաւ. խօսեց, խօսեցաւ. պատժուեց, պատժուեցաւ.
հազաւ, հազնուեց, հազնուեցաւ. տեսաւ, տեսնուեց, տեսնուեցաւ: Պառ-
կիլ, պառկեցի, պառկեցայ. զարթիլ, զարթեցի, զարթեցայ. զարթ-
նիլ, զարթնեցի... (բայերի տարբեր գործածութիւնը):

13. ԲԱՐԵՆԻՆԴՔ ԽԱՓՉԻԿԸ

Մի հնդկացի խափշիկ ծխախոտ խնդրեց հարևանից՝
Հարևանը ժլատ մարդ չէր, ձեռքը գրպանը տարաւ և
դուրս հանեց մի բուռը ծխախոտ: Միւս առաւօտը հընդ-
կացին դարձեալ եկաւ հարևանի մօտ և տուաւ նրան մի
հատ արծաթի դրամ, որ գտել էր ծխախոտի մէջ:

«Ինչո՞ւ չպահեցիր այդ դրամը քեզ մօտ, ասաց այն-
տեղ պատահող սպիտակագէժ մարդը. քեզ ծխախոտ
տուողը դրամն էլ է տուելը»:

Խափշիկը ձեռքը դնելով սրտի վրայ՝ ասաց.

—Այս տեղումս երկու մարդ կայ՝ մինը բարի, միւսը
չար: Բարի մարդն ինձ ասաց. «Այդ փողը քոնը չէ, ու-
րեմն տա՛ր, տիրոջը տուր»: Իսկ չար մարդն ասաց. «Երբ
տուել են քեզ այդ փողը, ուրեմն նա քոնն է»: Բարին
վրայ բերեց. «2 է, միմիայն ծխախոտն է քոնը և ոչ փո-
ղը»: 2արը նորից ասաց. «Ի՞նչու ես նեղութիւն քաջում.
գնա՛ դրանով արագ առ, խմիր»: Ես չգիտէի թէ ինչ ա-
նեմ և պառկեցայ քնելու: Բայց բարի և չար մարդիկն
ամբողջ գիշեր դադար չէին տալիս ինձ և կռուում էին:
Առաւօտեան ես զարթեցայ և յետ բերի փողը:

14. ԱԻԵՏԱՐԱՆ

Ամեն անգամ երբ թերթում եմ
ես էջերը Սուրբ-Գրքի,
Միշտ վշտացած մտածում եմ՝
Ո՛ւր է սէրը մարդերի,
Որ Փրկիչը սուրբ կտակով
Մարդկութեանը աւանդեց,
Խաչի վրայ իւր արիւնով
Գիր կենդանի գրոշմեց:

Մարդիկ վաղուց մոռացել են
Խաչ ու քարոզ կենդանի,
Աւետարանն ուրացել են,
Էլ Սուրբ-Գիրքը գին չունի.
Ամենայն գիրք միշտ կարդում են,
Սիրոյ գիրքը չըկամին.
Ո՛ւր, չըգիտեմ, որոնում են
Բախտը իրանց խեղճ կեանքին:

Բառեր՝ թերթ, թերթիկ—листъ, перелистывать. էջ—երես
գրքի, страница. Սուրբ-Գիրքը—Աւետարանը. կտակ—завѣщаніе. ա-
ւանդ—завѣтъ, наслѣдіе. աւանդութիւն—преданіе. աւանդել—
передавать. գրոշմ—печать, клеймо. գրոշմել—запечатать.

Ուղղագրութիւն՝ Ուր է սէրը մարդերի՝ փոխանակ—մարդկանց.
մարդ, մարդու, մարդուց, մարդիկ, մարդկանց, մարդկանցից:

Գիր կենդանի՝ փոխանակ—կենդանի գիր, մի գիր, մի գրութիւն,
որ միշտ կենդանի կը մնայ: «Սիրոյ գիրքը չըկամին»՝ փոխանակ—չեն
կամենում կարդալ այն գիրքը, ուր սէր է քարոզուում—Աւետարանը:
Սէր, սիրոյ, սիրուց: Յոգնակի չունի:

15. ԱԳԱՅՈՒԹԵԱՆ ՊՏՈՒՂԸ

Երեք մարդ, միասին ճանապարհորդելիս, գանձ զրտան և բաժանեցին իրանց մէջ: Նրանք պէտք է շարունակէին ճանապարհը. բայց որովհետեւ ուտելու պաշարը վերջացել էր՝ վճռեցին որ իրանցից մինը գնայ քաղաք կերակուր բերելու, և այդ գործը յանձնեցին աւելի փորձառու ընկերին: Սա գնաց և ճանապարհին սկսեց այսպէս մտածել. «Ես այժմ հարուստ եմ, բայց աւելի հարուստ կըլինեմ, եթէ կարողանամ ընկերներէս բաժինն էլ ձեռք գցել: Եւ այս շատ դժուար չէ. կըթունաւորեմ այն ուտելիքը, որ պիտի գնեմ, իսկ իմ մասին կ'ասեմ, թէ ճաշել էմ արդէն. ընկերներս առանց կասկածելու կ'ուտեն ու կըմեռնեն»:

Միւս ընկերներն էլ այսպէս էին խօսում:

«Ինչո՞ւ պէտք է մենք անպատճառ բաժին տանք այս պատանի մարդուն. միթէ չենք կարող գործ գնել մեր սուր զանակները, որ մեր հարստութիւնն աւելի կատարեալ լինի. ուրեմն դայ թէ չէ՝ սպանենք իսկոյն»:

Պատանին բերաւ թունաւորուած կերակուրը. ընկերներն շտապով սպանեցին նրան, իսկ իրանք մեռան թոյնի ներգործութիւնից: Գանձը մնաց անտէր:

Բառեր՝ գանձ—խաղիայ, казна. գանձել—ժողովել, փող հաւաքել. թոյն—ядъ. թունաւորել—թոյն խառնել հետը, թոյն տալ մէկին, отравить. գնել—առնել, купить. պատանի—юноша. պատանի մարդուն—ջահէլ մարդուն, молодому человеку.

Ուղղագրութիւն՝ ճանապարհորդելիս—ճանապարհորդելու ժամանակ, երբ ճանապարհ էին գնում: «Գնալիս, գալիս, կարգալիս, գրելիս, ուտելիս»... ապառնի դերբայի մի առանձին ձեւը, բայ-ածական, որ վարւում է որպէս ժամանակական մակրայ:

«Գայ թէ չէ, տեսնես թէ չէ, լսես թէ չէ»—երբոր գայ, հէնց որ գայ—երկրորդական նախադասութիւններ ժամանակական մակրայի փոխարէն՝ գալուն պէս, տեսնելուն պէս կային:

«Թունաւորած, թունաւորուած. գրած, գրուած. սպանած, ըսւած... Անցած դերբայի ներգործական և կրաւորական ձեւերը անխտիր գործ են ածուում միմեանց փոխարէն. «պատանին բերաւ թունաւորուած կերակուրը (իրան ձեռքով թունաւորուած), կամ թունաւորած կերակուրը» (որ ինքը թունաւորել էր):

16. ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԵՒ ՄՁԱԿ

Գեղջուկ ծերուկն իւր մշակը հետն առած՝
Իրիկուան դէմ տուն էր գալիս դաշտերից.

Մի արջ ելաւ ծերի դիմացը յանկարծ,

Երբ անցնում էր մութ անտառի նա միջից:

Ծերուկն էլ՝ ուշ-վաղ կանչելը չկարաց.

Արջը նրան տակը կոխեց ու գոռաց,

Նստեց վրբան, շուռ-մուռ տուեց, քաշքշեց,

Ամեն կողմից զարհուրելի կըծոտեց:

Խեղճ ծերուկի բանը վատ էր, ինչ անէր.

«Մըրտոյ եղբայր, հասիր, հասիր», կանչում էր:

Մըրտոն կացինը առաւ՝

Կայծակի պէս մօտ վազեց,

Արջի գլխին մօլեգին

Կացնի բերնով հարուածեց,

Յետոյ հանեց դաշոյնը,

Կրճնատակից ներս ցցեց

Եւ ահուելի գազանի

Թորն ու սիրտը խոցոտեց:

Արջը օռնաց ու վայր ընկաւ կիսամեռ.

Արիւնի մէջ տապալուելով հեծում էր:

Փորձանքը անցաւ.

Ծերուկն ոտք ելաւ

Ու խեղճ Մըրտոյին

Քըֆը եւ սկսաւ:

Մեր քաջ Մըրտոն ապշեցաւ,

Դարձաւ, ծերուկին ասաւ.

— «Ինչո՞ւ կըքըֆըես դու ինձ, մահտեսի»:

— «Ինչո՞ւ կըքըֆըեմ, այ յիմար, քեզի.

Իմ սիրտս այրւում է. դու ուրախացիր.

Ձեռն տեսնում՝ արջի մորթը վըշացըրիր»:

Բառեր՝ գեղջուկ—գիւղացի. մշակ—բանուոր. կայծակ—молния.
մոլեգին—яростный,—тно. հարուածել—ударить. դաշոյն—խանչալ,
кинжалъ. ահեկի—ужасный. տապալուելով—զլորուելով. հեծում
էր—տանջում էր, տնքում էր, стоналъ. քֆըել—նախատել, հայհոյել:

Ուղղագրութիւն՝ Մրտոյ, Մրտոյի, Մրտոյից, Մրտոն. քահա-
նայ, քահանայի, քահանայից, քահանան... ոյ կ այ վերջացած գոյա-
կանները դիմորոշ յօդ առնելիս յ տառը կորցնում են:

Գրեցէք այս առակը արձակ ձևով:

17. Հ Օ Ր Խ Ր Ա Տ Ը

Մի հայր հինգ որդի ունէր: Նա միշտ խրատում էր
ներանց, որ սիրով ու համերաշխ ապրեն: Բայց որդիքը
հօր պատուէրը չէին կատարում: Մի անգամ հայրը կան-
չեց բոլոր որդիներին և, մի ցախաւել ձեռքին, մօտեցաւ
ամենից մեծին: «Կոտրիր, որդի, այս ցախաւելը», ասաց
հայրը:

Որդին չարչարուեց, բայց չկարողացաւ կոտրել:

Հայրը դիմեց երկրորդ որդուն, բայց նա էլ չկարո-

ղացաւ կոտրել: Միւս եղբայրներն էլ չարչարուեցան, բայց
չկարողացան:

Հայրը քանդեց ցախաւելի կապերը և ամեն մի ճի-
պոտ առանձին տուեց եղբայրներին: Նրանք կոտրատե-
ցին—մանրեցին ճիպոտները:

Հայրն ասաց. «Դուք էլ, որդիք, նման էք այդ ցա-
խաւելին. եթէ համերաշխ լինէք և սիրով ապրէք, ձեզ ոչ
ոք չի կարող վնասել, իսկ եթէ բաժանուիք և առանձին-
առանձին գործէք, ամենքը ձեզ կըյաղթեն, կ'ոչնչացնեն»:

Բառեր՝ համերաշխ—համաձայն, միաբան. պատուէր—խրատ,
խորհուրդ, наставление. ցախաւել—ցախից կապած աւել. դիմել—
обращаться. առանձին—ջոկջոկ, отдельно. յաղթել—побѣждать.

Ուղղագրութիւն՝ կանչեց բոլոր որդիներին՝ փոխանակ—որ-
դոցը. որդի, որդու, որդիք, որդոց: Քանդեց ցախաւելի կապերը՝ փո-
խանակ—բացեց, յետ արաւ, լուծեց:

Ուտէր, ասէր, խօսէր, երգէր. կ'ուտէր, կ'ասէր, կ'երգէր. կ'ասէր,
կըրերէր, կըխօսէր, կ'երգէր, կ'ուտէր:—Բայերի մէջ էր և էք վերջա-
ւորութիւնները միշտ է-ով են գրւում:

18. ԿԱՊԻԿ ԵՒ ԱԿՆՈՑ

Կապիկի մէկը ծերացել, աչքի ոյժը պակսել էր.

Բայց մարդկանցից լըսել էր.

Թէ այդ չարիքն ունի ճար.

Ճարն էր՝ ակնոց դրնել աչքին անպատճառ:

Այս որ լսում, հինգ-վեց ակնոց է գրնում,

Այս կողմ, այն կողմ դարձնում.

Մէկը առնում, գըլխի վըրայ է դնում,

Յետոյ իջեցնում, պոչի վըրայ հագցնում,

Հոտոտում է ու լիզում է ապակին,

Բայց ակնոցից շահ չի տեսնում իւր աչքին։
«Գետինն անցնի, գոռում է նա դայրագին»
Խենթ է, ով որ լըսէ մարդկանց ասածին։

Ահա ինչ որ գովեստ արին ակնոցի,
Սուտ է եղած. ես էլ, խենթըս, հաւտացի»։

Կապիկն վշտացած սրտի խոր ցաւով
Ակնոցը ուժգին տալիս է քարով

Եւ փրշուր-փրշուր զգմաւ,
Անում ինչպէս ջուր։

Բառեր՝ չարիք—злой. ճար—գեղ, հնար. գնում է—առնում է,
покупаетъ. առնում է—վերցնում է, беретъ. գետինն անցնի—գե-
տինը մտնի. անցնի—անցկենայ, հեռանայ. խենթ—յիմար. դայրագին
—բարկացած, гневно. գովեստ արին ակնոցի—ակնոցը գովեցին.
ուժգին—սաստկութեամբ։

Ուղղագրութիւն՝ Գովեստ արին ակնոցի (տրական հ.)։
Գովեցին ակնոցը (հայցական հոլով)։
Որդին պատիւ տուեց հօրը (տրական)։
Որդին պատուեց հօրը (հայցական)։

Արձակ զրեցէք այս առակը ձեր տետրակների մէջ։
Համեմատեցէք թարգմանութիւնը յուսերէն բնագրի հետ։

Ճ 19. ԲԱՄԻՆ ԵՒ ԱՐԵՒԸ

Մի անգամ արեգակն ու հիւսիսային ժանտ քամին
վէճ բաց արին, թէ նրանցից ո՞րն է ուժեղ։ Երկար վիճե-
ցին նրանք. վերջապէս վճռեցին, որ իրանց ոյժը փորձեն
այն ճանապարհորդի վրայ, որ նոյն ժամին մօտից անց-
նում էր։ «Նայիր՝ թէ ինչպէս կ'ընկնեմ նրա վրայ, ասաց
քամին, և մի ակնթարթում կըխլեմ նրա վերարկուն»։ Այս
որ ասաց, սկսեց փչել՝ ինչքան ոյժը կտրում էր. բայց

որքան շատ էր աշխատում քամին, այնքան աւելի պինդ
էր փաթաթւում ճանապարհորդը վերարկուի մէջ. նա,
ի հարկէ, զժգոհում էր վատ եղանակից, բայց միևնոյն
ժամանակ աւելի շտապում էր առաջ գնալ։ Քամին բար-
կացաւ, կատաղեցաւ և թափեց խեղճ ճանապարհորդի
վրայ անձրև ու ձիւն։ Նզովելով քամուն՝ ճանապարհորդը
վերարկուի թեւերը հաղաւ, վերեկից էլ դօտին կապեց։
Հիմա հասկացաւ քամին, որ էլ չի կարող նրա վերարկուն
խլել։ Արեգակը՝ տեսնելով իւր հակառակորդի անզօրու-
թիւնը, ժպտաց, դուրս նայեց ամպերի յետքից, ջերմա-
ցրեց, ցամաքացրեց երկիրը, դրա հետ միասին և խղճուկ
սառած ճանապարհորդին։ Արեգակի ճառագայթներով տա-
քացած, նա քաջալերուեց, օրհնեց արեգակը, հանեց վե-
րարկուն, ծալեց ու կապեց թամբին։ «Տեսնում ես, ասաց
այն ժամանակ հեղիկ արեւը բարկացկոտ քամուն. քաղ-
ցրութեամբ ու բարութեամբ աւելի բան կարելի է անել,
քան թէ բարկութեամբ»։

Բառեր՝ հիւսիսային—հիւսիսից փչող, сѣверный. ժանտ—չար,
злой, злой, противный. վճռեցին—порѣшили. ոյժ—сила. ուժեղ—
сильный. ակնթարթ—мгновение. խլել—սկսել, сорвать. խլել—
отнимать. վերարկու—пальто. զժգոհում էր, արտնջում էր, ропталъ.
նզովելով—проклиная. ժպիտ—улыбка. ջերմացրեց—տաքացրեց,
согрѣлъ. քաջալերուեց—սիրտ առաւ, ободрился. հեղիկ—кроткій.
բարկացկոտ—сердитый.

Ուղղագրութիւն՝ քամի, քամոտ. ոյժ, ուժեղ. դօր, դօրեղ, ան-
զօր. միտք, մաաւոր, անմիտ. հեղ, հեղիկ. գիր, գրաւոր, անգիր։

Բառերը սկզբից կամ վերջից աննշան մասնիկներ են առնում և
իրանց նախնական նշանակութիւնը փոխում են, ամանցւում են (նա-
խատիպ և ամանցական բառեր)։ Բառի այն մասը, որ ամանցուելիս
անփոփոխ է մնում, կոչւում է արմատ։ Արմատի վերջից կցուած մաս-
նիկը կոչւում է վերջաւորութիւն (վերջայաւր մասնիկ)։ արմատի առա-
ջից կցուած մասնիկը կոչւում է նախայար մասնիկ։

20. * *

Կանաչ տերևով ծառը ծածկընեց
եւ կոկոններով քընքոյշ հագնընեց.
Կենսատու ցօղով մարգարտանման
Ուռճանում էր նա շընչովը դարնան:
Բայց նըրա դալար շիւղերին մօտիկ
Թագնուեց դաժան ծեր-սառնամանիք:
— «Է՛յ, տո՛ւր ինձ, ասաց, մանուկ կոկոններ.
2էս տալ, տես, գօրով ինքըս կը խըլեմ...»:
«Ա՛խ, թո՛ղ տուր հանդիստ դու իմ բողբոջներ,
Գոնէ բացուէին նըրա ծաղիկներ...»,
Սառնամանիքին ծառը շըշընջաց
եւ ողջ էութեամբ արմատից զողաց:
Եւ ահա կամաց-կամաց բացուեցան
Անուշ բուրմունքով քընքոյշ կոկոններ,
Եւ արեգակից ջերմ փայփայուեցան.
Իսկ թռչունների անհոգ երամներ
Հընչեցին ուրախ անուշիկ երգեր:
Յանկարծ ծառի մօտ թըռաւ չար քամին.
— «Է՛յ, տո՛ւր ինձ, ասաց, սիրուն ծաղիկներ,
Կըյափշտակեմ, թէ չէ, այս ժամին...»,
«Ա՛խ, խընայիր ինձ և մի արգելիք
Իմ ծաղիկներին պտղատու լինել...»,
Կատաղի քամուն ծառը շըշընջաց
եւ սարսափելով վախից զողզողաց:

Բայց ահա մատաղ պտուղներին խակ
Ջերմութիւն տընեց ամրան արեգակ,

Եւ ծառը զուգուեց հասուն մըրգերով:
Մօտեցաւ նըրան յուշիկ քայլերով
Մատղաշ պատանին՝ տապիցը նեղուած.
— «Ա՛խ, տո՛ւր ինձ, ասաց, անուշիկ մըրգեր.
Ջօրով չեմ խըլիլ երախայրիքներ»:
«Ա՛ռ քեզ, պատանի, ահա իմ ճըղներ
Քեզ են ըսպասում վաղուց անհամբեր,
Որ գաս, հեշտացնես նըրանց անուշ բեռ»:
Եւ ծառը սիրով նըրան ողջունեց
Ու խոնարհելով ճըղները կախեց:

Բառեր՝ քնքոյշ—нежный (о). կենսատու—կեանք տուող. ցօղ—роса. մարգարիտ—жемчугъ. ուռճանում էր—цвела, հասունանում էր. դաժան—անողորմ, չար, безсердечный, злой. սառնամանիք—морозъ. մանուկ կոկոններ—ջահէլ, նորարողրոջ կոկոններ. բողբոջ—побѣгъ, отростокъ. շշնջաց—шепнулъ. անհոգ—беззаботный. երամ—стая. մատաղ—ջահէլ, նորարոյս. հասուն—հասած. յուշիկ քայլերով—հանդարտիկ, մեղմիկ քայլերով. մատղաշ—ջահէլ, молодой. տապ—չոք, տաքութիւն. երախայրիք—առաջին պտուղները. հեշտացնել—թեթեացնել:

Ուղղագրութիւն՝ կանաչ տերևով ծառը ծածկընեց, հագնընեց. փոխանակ ծածկուեցաւ, հագնուեցաւ: Բանաստեղծութիւնների մէջ ու երկբարբառը կը ճատուում է և, եթէ նա պէտք է առանձին վանկ կազմի, ու-ի փոխարէն առնում է ը տառը:

Նախայար մասնիկների թիւը սահմանափակ է՝ «չտալ, չըրբը, անմիտ, տգեղ, ակամայ, առարկայ, արտադրել, քաղաձայն, քացառիկ, գերբնական, դերասան, ենթակայ, հակառակ, համաձայն, մակըրայ, յարատւ, ներհակ, շաղկապ, վերաստուգել, տարբեր, տրամադիր, պարագայ, ստորագրել, վերագրել, փոխադրել:

× 21. Վ Ե Հ Ա Ն Ձ Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Մի շատ հարուստ մարդ, ծերութեան օրերում, ցանկացաւ իւր ունեցած կայքը բաժանել երեք որդոց մէջ:

Իւրաքանչիւրին իւր մասը տալուց յետոյ՝ նա ասաց. «Մը-
նում է էլի մի շատ թանկագին գոհար. ես այն կըտամ
ձեզանից նրան, հիւ մի վեհանձնութիւն կ'անէ: Իսկ զրա
համար ես ձեզ երեք ամիս ժամանակ եմ տալիս:

Ճուտով որդիքը ցրուեցին. նրանք ման եկան զանա-
զան քաղաքներ և երբ հօր ուզածը կատարեցին, կրկին
վերադարձան տուն: Նրանք սկսեցին պատմել հօրը իրանց
արած վեհանձնութիւնները:

Անդրանիկ որդին ասաց.

— Իմ ճանապարհորդութեան ժամանակ մի օտարա-
կան յանձնեց ինձ իւր բոլոր հաբստութիւնը, և թէպէտ
նա ինձանից ոչինչ ստացական չառաւ, բայց ես կրկին
հաւատարմութեամբ վերադարձրի նրան իւր զոյքը:

— Որդեակ, պատասխանեց հայրը, դու արել ես այն՝
ինչ որ պէտք է անէիր, և այն մարդը, որ ուրիշ տեսակ
կրկարուէր, խաբերայ կըլինէր. ազնիւ լինելը մարդու
համար մի պարտականութիւն է: Քո արածի մէջ վեհանձ-
նութիւն չկայ:

Յետոյ խօսեց միջակ որդին.

— Իմ ճանապարհորդութեան միջոցին մէկ օր ես անց
էի կենում մի լճի եզերքով. մի փոքրիկ երեխայ ջուրն
ընկաւ: Ես խսկոյն օգնութեան հասայ և, չխնայելով իմ
կեանքը՝ ազատեցի նրան:

— Զնորհաւորում եմ, ասաց հայրը. բայց դարձեալ
այդ գործի մէջ վեհանձնութիւն չկայ: Քո արածը կարեկ-
ցութիւն է, բարեգործութիւն է, բայց ոչ վեհանձնութիւն:

Վերջապէս խօսեց կրտսեր որդին:

— Մի օր ես իմ թշնամուն տեսայ խորը քնած մի
անդունդի ծայրին: Ամենաթեթեւ շարժողութիւնն անգամ
կարող էր նրան անդունդը գլորել. բայց ես նրան դար-
թեցրի մեղմաբար և ազատեցի վտանգից:

— Ո՛հ, դաւանիս, աղաղակեց բարի ծերունին. գո-
հարը քոնն է: Ո՛րպիսի վեհանձնութիւն՝ լաւութիւն տալ
թշնամուն, մահից ազատել թշնամուն:

Բառեր՝ վեհանձնութիւն—великодушіе. կայք—имущество.
գոհար—бриллиантъ, драгоценный камень. անդրանիկ—старший,
первенецъ. օտարական—чужестранецъ. օտացական—квитанція.
գոյք—богатство. գարտականութիւն—долгъ, обязанность. միջնակ
որդին—средний сынъ. լիճ—озеро. եղբք—ջրի ափը, берегъ.
կարեկցել—մեղքանալ, խղճալ, сострадать. կրտսեր որդին—ամենից
փոքր որդին, младший сынъ. անդունդ—пропасть. бездна, աղաղակեց
—воскликнулъ. ծերունի—старецъ, старикъ.

Ուղղագրութիւն՝ ցրուեցին, փոխանակ ցրիւ եկան. ներգործա-
կան՝ ցրել—ցրիւ տալ. կրաւորական՝ ցրուիլ—շաղ արուիլ. չէզոք՝ ցրիւ
զալ: Զխնայելով իմ կեանքը, կեանքս վտանգի ենթարկելով...

Զարթեցրի մեղմաբար, քաջաբար, արիաբար. ուժգին, լաւա-
զին. ուղղակի, յանկարծակի—մակըայակերտ վերջայար մասնիկներ են:

Նկատեցէք թէ ինչ նշանակութիւն են տալիս հետեւալ բառերին
վերջայար մասնիկները՝ երկնային, դաշտային. արեւելեան, արեւմտեան,
հայկական, զիւղական. քարէ, քարեայ, քարեղէն. աղի, պղնձի, ար-
ծաթի, ընկուզենի, խոզենի (միս), գառնենի (միս և մորթ):

22. ԶՊՈՒՌՆ ՈՒ ՄՐՋԻՆԸ

Ցատրըտան ու շատգրուց ճըպուռը
ձրոճըռալով անցրեց բոլոր ամառը,
Այնպէս որ ինքն էլ գրեթէ չիմացաւ,
Թէ ձմեռն յանկարծ ինչպէս վրայ հասաւ:
Դեղնեցան ու թօշնեցան դալարագեղ զաշտերը.
Ո՛ւր մնացին ամառուան տաք ու պայծառ օրերը,
Երբ ամեն մի տերեւի ներքեւիկ,
Պատրաստ էր ճպլուռին թէ հաց, թէ բարձիկ—
Վաղուց անցան գնացին այն բաները.
Ցուրտը կոխեց, սովը մեկնեց ճանկերը.

Սուս էր կացել ճպուռը, ձայն չէր հանում,
 Քաղցած փորին հէնց երգն էր պակասում.
 Խեղճը նեղն ընկած, հոգին բերանը,
 Սողալով գնաց մըջինի բունը.
 «Սանամայր, ասաց, սիրուն դրացիս,
 Ձեռքից մի թուղիլ ինձ այս նեղ ժամիս,
 Մի ճար, մի ճարակ, քաղցած չըմեռնիմ,
 Մինչև որ դարնան օրերին հասնիմ,
 Փորքիկ մի ապրուստ, տաքուկ մի տեղ տուր»:
 — Կարմանամ քեզինց, կնքամայր, իմ քոյր,
 Ասաւ մըջինիկն. ինչ է պատճառը,
 Ի՞նչ արիր ապա բոլոր ամառը:
 «Ա՛խ, հոգիս, ասաց, միջոց ունէի.
 Ես բոլոր օրը խաղ կրկանչէի.
 Պարտէզներում, այգիներում անդադար քէֆ կ'անէի,
 Այնպէս որ մինչև հիմա էլ դեռ գլուխըս կը պտտի»:
 — Ա՛, ուրեմն դուն... «Ես ամառն ի բուն,
 Խաղեր կանչեցի մէկ մէկից սիրուն»:
 — Խաղ կանչեցիր, հա՛, այդ էլ վատ բան չէ,
 Ուրեմն հիմակ էլ պարէ ու ցատքէ:

Բառեր՝ ցատքըտան—ցատքըտող—попрыгунъ, попрыгунья.
 ճպուռ—ճիճի, сгребкоза. մըջին—муравей. դալարագեղ—գեղեցիկ
 կանաչով պստած. կնքամայր—кумушка. կնքհայր—кумъ. թօշ-
 նեցան—թառամնցան. հոգին բերանը—չնչասպառ, задыхаясь. ամառն
 ի բուն—ամբողջ ամառը:

Ուղղագրութիւն՝ ներքեիկ, բարձիկ, ճարակ, տաքուկ—վեր-
 ջայար մասնիկներ են քնքուշական, փաղաքշական նշանակութեամբ:

Նկատողութեան առէք հետեւեալ բառերի վերջայարները՝ հան-
 ճարեղ, զօրեղ, հանճարաւոր, զօրաւոր. իւզոտ, ոսկրոտ. գիւղացի,
 տնեցի. խելացի, մտացի. հնոտի, ցնցոտի, օտարոտի. ազդու, մահա-
 ցու, մասցու, տիրացու...

23. ՆՐՔԱՄԻՑ ՋՈՒԼՆԱԿԸ

Մի թագաւոր նստած էր իր դահի վրայ: Հեռաւոր
 ձերկրից մի դեսպան եկաւ և, առանց խօսելու, թագաւորի
 դահի շուրջը մի կլոր դիժ քաշեց ու լուռ ու մունջ մի
 կողմը քաշուեց-նստեց:

Թագաւորը այս մարդու արարմունքից ոչինչ չհաս-
 կացաւ. կանչեց իր իշխաններին. նրանք էլ մի բան չհաս-
 կացան: Թագաւորը շատ վատ դուրսեցան մէջ էր: Նրա
 համար մեծ ամօթ էր, որ իւր տէրութեան մէջ մի խելօք
 մարդ չէր գտնուում դեսպանի արածը հասկանալու հա-
 մար: Թագաւորը սաստիկ նեղացած՝ յայտնեց ամենքին,
 որ եթէ նրան պատասխան տուող չգտնուի, էլ ոչ ոքի
 կենդանի չի թողնիլ:

Թագաւորի կողմից խնդրակներ ման եկան ամեն
 կողմ, և վերջը մի տան մէջ գտան մի ջուհակ (ոստայ-
 նակ): Տեսնում են, որ այն մարդը մի տեղ նստած՝ միա-
 ժամանակ երեք գործ է շինում.— համ իւր կտաւն է գոր-
 ծում, համ երկու երեխայի օրօրոց է օրօրում, համ էլ
 տանիքի վրայ ցորեն է փռել ու մօտը մի ճիւղոտ տնկել.
 երբ ինքը իր կտաւի թելերը շարժում է՝ կտաւը գործում
 է, օրօրոցները օրօրում են, այն ճիւղոտի շարժուելուց էլ
 տանիքի ծառերն են փախչում, ցորենից հեռանում:

Նրանք այս բանի վրայ շատ են զարմանում: Յետոյ
 նրան պատմում են, թէ հեռաւոր ձերկրից մի մարդ եկաւ,
 թագաւորի դահի շուրջը մի դիժ քաշեց, բայց ոչոր չկա-
 ռողացաւ իմանալ, թէ դրանով ինչ էր ուզում ասել: «Վեր
 կաց, գնանք. եթէ դու նրա միտքն իմանաս, թագաւորը
 քեզ մեծ պարգևներ կըտայ»:

Ջուհակը միքիչ մտածում է, յետոյ առնում է եր-

կու վէգ ու մի վառիկ և գնում է հետները: Հասնելով թագաւորի մօտ, վէգերը հանում է և ձգում դեպանի առաջը: Դեսպանը զբաղանից մի բուռը կորեկ է հանում ու շաղ տալիս գետնին: Ջուհակը բաց է թողնում վառիկը, որ իսկոյն սկսում է կտցահարել կորեկը:

Այս բանը տեսնելով դեսպանը տրեխները հագնում է ու սուսուփուս դուրս գնում:

Թագաւորը ջուհակին հարցնում է, թէ այդ ինչ արիր: Ջուհակը պատասխանում է. «Այդ մարդը եկել էր ասելու, թէ մեր թագաւորը գալիս է քեզ հետ պատերազմելու, քո երկրին տիրելու. խոնարհում ես, թէ կըռւով ես ուզում պատասխանել: Ես նրա առաջը վէգեր ձգելով հասկացրի, թէ դուք մեզ համար երեխաներ էք. դնացէք, վէգի խաղացէք. դուք ո՞վ, մեզ հետ կոռուդն ո՞վ: Նա իր շաղ տուած կորեկով ուզեց հասկացնել, թէ մեր զօրքերն անթիւ, անհամար են. դուք ինչ կարող էք անել: Եւ երբ ես բաց թողի վառիկս, որ նրա բոլոր կորեկը կերաւ, դրանով պատասխանեցի, թէ մեր մի մարդը ձեր հազար մարդուն կըջարդէ. գնա պատմիր քո թագաւորին»:

Թագաւորը այս բացատրութիւնը լսելով՝ մեծամեծ պարզեններ տուեց ջուհակին և ուզեց նրան վէգի թի պաշտօն տալ: Բայց ջուհակը պարզենների մի մասովը բաւականացաւ և թագաւորին ասաց. «Ոչ, թագաւոր, թող որ ես ջուհակ մնամ. միայն այս եմ խնդրում քեզանից. չմոռանաս, որ հասարակ արհեստաւորի մէջ էլ կըգտնուի այնպիսին, որ նեղ օրում քեզ պէտք կըգայ: Վէգի բնորդ ինչ պատիւ ուզում ես՝ տո՛ւր, միայն ջուհակին ու կօշկակարին էլ մարդու տեղ դիր»:

Բառեր՝ նրբամիտ—սրամիտ, человекъ съ тонкимъ умомъ. ջուհակ—ստալիակ, ткачъ. գահ—тронъ. դեսպան—посолъ. արար-

մունք—поступокъ. խնդրակներ—կանչողներ, звать. միաժամանակ—одновременно. կառւ—холстъ. տանիք—կտուր, крыша. կորեկ—просо. վէգիր—նախարար, министръ. պաշտօն—должность. Ուղղագրութիւն՝ թողնել, փոխանակ՝ թողուլ կամ թողել: Հեռաւոր երկրից մի մարդ եկաւ, մի գիծ քաշեց—փոխանակ՝ մի մարդ է եկել, մի գիծ է քաշել... Դիտեցէք վերջայարները՝ շրջան, վաղկան. սողուն, թռչուն. նախատիք, բաժինք. զարմացումն, ողբումն. գոշիւն, մոնչիւն. կտրոց, կապոց. պահարան, տեսարան. ծառաստան, բուրաստան, հայաստան, Ռուսաստան (ստան—աշխարհ):

24. ՆԱՄՈՒՍ ՈՒ ՂԵՅՐԱԹ

Դեռ թոթովախօս մի մանուկ էի

Եւ եօթ տարեկան անդամ չրկայի,

Երբ ինձ աւանդեց հայրս իմ անուս՝

Մի սրբազան խօսք—և դա էր՝ Նամուս:

Դրպրոցի շէմքին դեռ ոտ չըղըրած,

Դեռ նոր էի գիրք ես ձեռքըս առած,

Երբ մօրս համրոյր թըրջեց իմ ճակատ

Ու պատուիրեց ինձ անել միշտ «ղէյրաթ»:

Բայց կարճ մնացի ուսումնարանում.

Աղքատի բաղդը է ինչ դէ լինում...

Հօրս պատուէրով սովորեցի արհեստ,

Սիրեցի նրա վաստակը համեստ:

Եւ այն օրից յետ,

Երբ ընկերացայ մուրճ ու սալի հետ,

Քրտինքը դէմքէս ծորում է կաթ-կաթ

Ու ինձ յիշեցնում նամուս ու ղէյրաթ:

Բառեր՝ նամուս—պատիւ, честь. դէյրաթ—խնայողութիւն, бережливость. թոթովախօս—նոր խօսել սկսած, лепетунъ. աւանդեց—завѣщаль. անուս—неграмотный. սրբադան—святенный. մուրճ—молотъ. սալ—наковальня. ծորում է—сочится. ծորակ—крантъ.

Ուղղագրութիւն՝ դիտեցէք հետեւեալ բառերի վերջայտնները և նոցա նշանակութիւնը որոշեցէք. դպրոց, դպրանոց, աղքատանոց, հնգանոց, տասնանոց, կապոց, պահոց. որսորդ, ճամբորդ. պահապան, այգեպան. արքունի, ծերունի. մատանի, հովանի, լեղունի. դեղնուց, սպիտակուց. հագուստ, պահեստ, պահուստ. ծնունդ, խառնուրդ:

25. ԱՐԵՒԱՄԱՆՈՒԿ

I

Մի գեղեցիկ գարնանային առաւօտ էր:

Արեւը նոր դուրս էր եկել ու իր բարի լոյսը տուել Մասիս սարին: Մասիսի ձիւնապատ գագաթը սկսել էր այնպէս փայլել, փայլփլել, այնպէս կանաչ-կարմրին տալ, որ տեսնողի խելքը գնում էր: Մի ժամից յետոյ սարի գանաղան մասերից քուլայ-քուլայ ամպեր բարձրացան և աջ ու ձախ, վեր ու վայր շարժուելով, մեծանալով ու փոքրանալով, փռուելով ու խմբուելով՝ գանաղան ձեւեր ստացան:

Այս հիանալի պատկերները ամենայն առաւօտ նկարուում էին Մասիսի վրայ, բայց ոչ որի ուշադրութիւնը չէին գրաւում:

Ոչ որ ժամանակ չունէր նայելու, ոչ որ ճաշակ չունէր հիանալու: Դա մի սովորական երևոյթ էր, որ շողշողալով ամենքին իմաց էր տալիս, որ վերկենան, իրանց բանին գնան:

Այգեպանն շտապում էր, որ շուտով այգին գնայ ու

անցած օրուայ կիսատ թողածն աւարտէ. տաւարածը տաւարն էր արօտ տանում. աղջկերքն ու հարսները դէպի աղբիւրն էին վազում. պառանները կերակուրի պատրաստութիւնն էին տեսնում:

Բայց այս անգամ մէկը կար, որ Մասիսին էր նայում, նրա փայլուն տեսքից հիանում ու զուարճանում:

Այդ մէկը մի մանուկ էր:

Մի առոյգ, զուարթ ու սիրուն մանուկ:

Մի ոսկեթել մագերով, նախշուն աչքերով մանուկ:

Նրա երեսն արեւի նման լոյս էր տալիս, ձիւնի նման փայլում:

Նրա աչքերն արեգակի նման ճառագայթներ էին արձակում:

Նա կարծես հողեղէն չէր, այլ հրեղէն:

Նա հէնց իմանաս արեգակի ծնունդ լինէր, Արեւի որդին:

II

Ամեն առաւօտ, երբ արեւի շողքն ընկնում էր Մասիսի վրայ, Արեւամանուկը պէտք է վեր կացած լինէր, որ մայր արեւի առաջին ողջոյնը, առաջին բարի լոյսն ընդունէր:

Նա շատ էր սիրում ամպեղէն երևոյթների, ամպեղէն ձեւերի վրայ նայել: Ամպերի շարժումները, նրանց ձևափոխութիւնները գրաւում, յափշտակում էին նրա ուշքն ու միտքը:

Այդ ամպերը շատ անգամ նրա աչքումը վիշապների կերպարանք էին ստանում և մէկ-մէկու կուլ տալիս: Երբեմն զազաններ էին դառնում ու իրար հետ կուլում:

Երբեմն դառնում էին ոչխարի հօտեր ու մի լեռնաչափ հովիւ էլ՝ գերանաչափ մի սրինգ բերնին դրած, ածում էր:

Երբեմն դառնում էին մեծ-մեծ վշաններ ու նրանց մէջ ներս ու դուրս էին անում վիթխարի հսկաներ:

Երբեմն դառնում էին զօրախմբեր ու իրար դէմ պատերազմում: Այդ լինում էր աւելի փոթորկի ժամանակ,

երբ որոտում էր երկինքը, փայլատակում էր կայծակը ու ամպերն իրար էին խփւում:

Արեամանուկը ոչ միայն չէր վախենում այդ որոտումունքից, այլ բարձրանում էր մի քարե վրայ ու ամպերին հրամաններ էր տալիս, դռչելով. — յառաջ, յետ, ան, ձախ, միասին, կարգով, արանգ...

Ինչպէս տեսնում էք, մեր Արեամանուկը թէպէտ դեռ փոքր էր — հազիւ տասը կամ տասներկու տարեկան լինէր — բայց շատ սրտոտ էր ու սրամիտ:

Երևում էր որ ժամանակով մեծ ու երեկի մարդ պէտք է դառնայ: Այդպէս էին ասում բազմ գուշակողները, այդպէս հաւատացած էին ամենքը:

Բայց նա այժմ դեռ մի գառնաբաժ էր:

III

Այս՝ ինչ որ ասում եմ, նով է իմանում, թէ մեզանից քանի-քանի տարի առաջ է եղել: Եթէ ասեմ հազար տարի, երկու հազար տարի, երեք հազար տարի՝ էլի քիչ կըլինի:

Այդ հին ժամանակներումը Մասիսի ու Արագածի արանքումը, ուր որ հիմա Արարատեսն մեծ դաշտն է, ուր որ մեր Սուրբ Էջմիածինն է, Երևան քաղաքն է, Երասխ գետն է, Գեղամայ ծովն է՝ ահա այդ գաւառումը մի մեծ գիւղ է լինում, Արեան, թէ Արմաւան անունով, հաստատը չգիտեմ, և յատուկ տեղն էլ չեմ կարող ձեռն տեսի:

Արմաւանի օդն ու ջուրը շատ մաքուր էր ու առողջարար: Նրա աղբիւրը քառասուն ակն ունէր, քառասուն տեղից բղխում էր ու յետոյ միանում, դառնում մի այնպիսի գետ, որ եօթը ջրաղաց էր պտտեցնում: Բացի

դրանից՝ գիւղի հանդերն էլ լիքն էին անմահական աղբիւրներով:

Արմաւանի հայերը, թէ մարդիկ և թէ կանայք, բոլորն էլ գեղեցկագէտ, վայելչակազմ, ուժեղ ու բարձրահասակ էին: Գլխացաւ, փորացաւ, սրտացաւ, բկացաւ, ծաղիկ, կարմրուկ և ուրիշ բոլոր մեր տեսած ցաւերի անունը նրանք չէին լսած: Մարդիկը հիւանդ էին լինում միայն այն ժամանակ, երբ վիրաւորուած էին լինում դադանից կամ թշնամուց և կամ ծառից վայր ընկած: Նրանց կեանքը շատ երկար էր, շատ էին ապրում: Այնքան ապրում էին, որ շատ ապրելուց յոգնում էին: Զատ քիչ ապրողը՝ հարիւր տարի էր ապրում, բայց սովորաբար երկու-երեք հարիւր տարի էին ապրում ու միքանի անգամ ատամները փոխում, նոր ոյժ ստանում:

Ծերացած հայրը ունենում էր քսան, երեսուն զաւակ, երեք-չորս այդքան էլ թոռներ, մի այդքան էլ ծուռներ: Մի գերդաստանի, ընտանիքի մէջ մինչև երեք-չորս հարիւր հոգի էին լինում, բոլորն էլ իրար հնազանդ — ամենափոքրը՝ իրանից մեծին, և ամենքն ի միասին՝ մեծ հօրը:

Մեծ հայրը միւս բոլոր հայրերի գլխաւորն էր, գլուխն էր, և այդ պատճառով ասում էր հայրապետ, այսինքն հայրերի գլուխ, կամ նահապետ, որ միեկնոյն նշանակութիւնն ունի:

Գերդաստանի բոլոր անդամները մի յարկի, մի ծածկարանի տակ չէին մնում, այլ ջոկ-ջոկ յարկերի ու ծածկոցների: Ամեն անգամ, երբոր մէկին պատկում էին՝ նրա համար առաջուց մի վրան էին դործում բրդէ կամ մազէ թիւից: Այսպէսով տարեց տարի շատանում էր վրանների թիւը: Վրաններն այն յարմարութիւններն ունէին, որ շարժական էին և ուր որ ուզում էին, տանում էին՝ ամա-

որ աւելի բարձր ու լեռնային տեղեր, ձմեռը՝ ցածր ու դաշտային։ Քարաշէն տներ էլ ունէին, բայց հասարակ։ Գրանք մի տեսակ ձմեռանոցներ էին, աւելի անասունների համար, քան թէ մարդկանց։ Միայն մեծ նահապետն էր ունենում լաւ քարաշէն տուն։

Մեծ նահապետը որ վախճանում էր, նրա մեծ որդիքը հեռանում էին միմեանցից և դառնում էին ջոկ-ջոկ նահապետներ։ Նրանք երկիրն էլ էին բաժանում իրանց մէջ և ամեն մէկը մի ջոկ գաւառում էր բնակւում։

Իմ ասած ժամանակը նահապետներ շատ կային, բայց ամբողջ Արարատեան դաշտը, Երասխի ափերը, Արագածի արևմտեան ափերը, Գառնու և Հրապղան գետերի հովիտներն իրանց շրջակայ լեռներով մինահապետի ձեռքին էին, և այդ նահապետն էր մեր Արեւամանուկի հայրը։

Արեւամանուկի հօր անունն էր Արեւամանեակ, բայց նրա որդիքն ու թոռները դժուարանում էին ասել «Հայր-Արեւամանեակ», որովհետեւ շատ երկար էր, այդ պատճառով ասում էին՝ «Հայր-Մանեակ»։ Արեւամանուկին էլ չէին ասում Արեւամանուկ, այլ «Արմիկ» կամ «Արամիկ»։

IV

Ահա այսպէս մեր սիրելի Արեւամանուկը Արեւամանեակ նահապետի որդին էր։

Դեռ եօթը տարեկան հասակում նրա թիկունքն ու կուրծքն այնքան լայն էին ու մէջքն այնքան բարակ, որից երևում էր, որ նա մի փոքր առիւծ էր, որի նմանին մեր հէքեաթներումը ասում են՝ «առիւծի ձագ», կորիւն առիւծի։ Նրա աչքերը խոշոր-խոշոր և կրակոտ էին, երկայն թերթերունքները մինչև վարի կոպերն էին հասնում, գլխի մազերը խիտ ու երկայն։

Երբոր Արեւամանուկը ծնւում է, նրանից յետոյ նրա մայրը երկար ժամանակ երեխայ չէ բերում, այդ պատճառով նրան եօթը տարի շարունակ ծիծ է տալիս և ծծից չի կտրում։ Ամբողջ օրը խաղում էր Արեւամանուկը, բայց հէնց որ ճաշելու ժամանակը գալիս էր, նա առաջ մի նախաճաշիկ էր անում մօր ծծովն ու յետոյ ճաշն ուտում, մէկ էլ ճաշելուց յետոյ էր վրայ ընկնում մօր ծծին ու բերանը քաղցրացնում։ Ղիշերն էլ մօր ծոցումն էր քնում և ամեն գարթնելիս՝ ծիծը բերանն էր առնում։

— Բաւական է, որդի. էլ ինչ կայ, որ ինչ ծծես, ծծերս ցամաքել են, — ասում էր շատ անգամ մայրը, բայց էլի ծիծը դնում էր բերանը և գլուխը շփելով՝ քնացնում։ Արեւամանուկը սիրում էր և կովի ծիծը ծծել։

Չատ անգամ, երբոր հարսները կովերը կթելիս էին լինում, նա անցնում էր միւս կողմը և կովի ծծերից մէկը բերանն առնում, ծծում։ Հարսները քթին խփում էին, որ յետ քաշուի, բայց նա էլ ջգրու արձակում էր հորթի կապը, խփում էր կովին ու այսպիսով ինքը յաղթում էր հարսներին և ուղածի չափ ծծում։ Պատահում էր, որ մինչև կովի կթելը՝ ինքը արդէն ցամաքեցրած էր լինում ծծերը և խեղճ հորթին էլ չէր լինում բաժին թողած։ Գերակուրներից նա ամենից շատ սիրում էր իւղն ու մեղրը։ Իւղը նա կաթի պէս էր խմում, իսկ մեղրահացը գաթի պէս ձեռքն առնում, կծոտում։

Էլ ինչ սոսի կ'ուզէ ուրեմն, որ ով տարով կրմեծանայ, մեր Արեւամանուկը օրով էր մեծանում ու զօրանում։ Դեռ տասը տարեկան հազիւ կըլինէր, այնպէս էր աճել, զարգացել, որ տեսնողը կարծում էր, թէ առնուազն տասներհինգ կամ տասնըվեց տարեկան կըլինի։ Բայց երբ նառաւ տասներհինգ տարեկան, արդէն մի կատարեալ չինարի ծառ էր ու էլ իւր հասակին վայել չէր համարում

իւր տարիքն ունեցող մանուկների հետ խաղալ, այլքսան-
երեսուն տարեկանների հետ էր խաղում, նրանց հետ
մրցում և ամեն տեսակ մարզմունքների մէջ էլ յաղթում
էր ամենքին։

V.

Արմաւանի երեխայքը շատ ուշ էին սկսում տնային
հոգսերին մասնակցել։ Մանուկները դառնում էին տասնը-
հինգ-քսան տարեկան, բայց դեռ էլի համարում էին
տղայ, այսինքն երեխայ։ Մինչև տասնըշորս-տասնհինգ
տարեկան դառնալը ոչ մի պարագմունք չէին ունենում,
բացի ուտելուց ու խաղալուց։

Նրանց սկզբնական ուսումն ու կրթութիւնն էլ խաղն
էր։ Եւ պէտք է ասենք, որ պակաս ուսում չէր և շատ էլ
լաւ էր։ Լաւ էր նրանով, որ մեզ նման վաղօրօք չորս
սլատի մէջ չէին փակուում ու կորցնում իրանց առողջու-
թիւնը. մէկ էլ նրանով որ նրանց խաղերն անմիտ ու անօ-
գուտ խաղեր չէին։ Նրանք իրանց խաղերով աւելի լաւ
էին պատրաստուում իրանց ասլազայ գործունէութեան,
ապագայ պարագմունքների համար, քան թէ հիմա մենք։

Նրանց հարկաւոր էր լինել ուժեղ, ճարպիկ, սրամիտ,
հնարագէտ, առաքինի. պէտք է իմանային լաւ ձի հեծ-
նել, լաւ վազել, լաւ լողալ, ծառերի վրայ մագլցել, պա-
ռակների ու ժայռերի վրայ բարձրանալ, մեծ ոստիւննե-
րով ցատկել, սուր ու նիզակ գործածել, վահանով պաշտ-
պանուել, ուղիղ պարսատիկ ու նետ ձգել. պէտք է իմա-
նային անասնապահութիւն, վար ու ցանք, փայտաշու-
թիւն, քարտաշութիւն, դարբնութիւն, և այս բոլորը
այն ժամանակուայ երեխայքը սովորում էին խաղալով։

Նրանց զիշերուայ խաղերն ուրիշ էին, ցերեկուանը
ուրիշ. ամառուանը ուրիշ, ձմեռուանը ուրիշ. ուրիշ էր
տղերանց խաղը, ուրիշ էր աղջկերանցը։ Ամեն տեղի,
ամեն դէպքի, ամեն ժամանակի յարմար խաղեր ունէին։

Խաղում էին ամենախիստ կարգապահութեամբ։
Եթէ խաղացողները լինում էին մինչև հարիւր հոգի,
էլի այնպէս կարգով էին խաղում, որ ոչ մի անկարգու-
թիւն չէր պատահում, և եթէ պատահում էլ էր երբեմն.
մեղաւոր երեխային խկոյն հեռացնում էին իրանցից, որ
մեծ պատիժ էր համարում։

Խաղերի մեծ մասը խմբով էին խաղում։ Առաջ եր-
կուսին մայր էին նստեցնում, միւսները ձագեր դառնում։
Ձագերը զոյգ էին դառնում և վիճակով ընկնում մէկը մէկ
և միւսը՝ միւս մօրը։ Այսպիսով բոլոր խաղացողները դառ-
նում էին երկու խումբ, ամեն մէկը իւր մօր հովանաւո-
րութեան ու պաշտպանութեան տակ։ Մայրը իւր ձագերից
ամեն մէկի պաշտօնն իրան հասկացնում էր, և նրանք
պիտի կատարէին իրանց մօր պատուէրը ամենայն ճշտու-
թեամբ և ճարպիկութեամբ։ Այս խաղերի մէջ շատ լաւ
սովորում էին պաշտպանուելու և յարձակուելու կերպերը.
սովորում էին շարքով կանգնել, շրջան կազմել, խմբուել,
ցրուել, մէջք մէջքի տալ, վայր թափուել, չորեքթաթ վա-
զել, ծեծի դիմանալ, հակառակ խմբի բոլոր շարժմունք-
ները դիտել, նրա մտադրութիւնը նախագուշակել։

Այս խաղերի մասին էլ ես չեմ ուզում երկարացնել
խօսքս։ Դուք ինքներդ, եթէ զիւղի երեխայք էք, կարող
էք ասել, թէ ինչ տեսակ խաղեր դիտէք. միայն պէտք է
գիտենաք, որ իմ ասած հին խաղերի կէսի կէսն էլ չկայ
հիմա, և ինչ էլ որ կայ, այն ժամանակուայ եղածի ստուերն
է և ոչ իսկականը։ Բայց ինչ որ լինեն, դրանք էլ են
հարկաւոր և շատ բաւական են մեզ։

Մեր Արեամանուկը խաղալ շատ էր սիրում: Պառաւ-
ներն ասում էին, որ նա մօր արգանդումն էլ խաղալիս է
եղել, և սուտ չէին ասում: Բոլոր խաղերի մէջ նա այն-
պէս շուտ ճարպիկացաւ, որ էլ ձագ չէր դառնում, այլ
իրանից մեծերի վրայ էր մայր նստում, և ամեն երեխայ
աշխատում էր, որ իրան վիճակուի, իրան ընկնի նրա ձագը
դառնալ, նրա զօրեղ պաշտպանութեան տակը գտնուել:

VI

Ահա այս աստիճան զօրացած էր մեր Արեամանուկը,
երբոր սկսեց տաւար դնալ: Տաւարումն էլ երկու թէ երեք
օր միայն փոքրութիւն արաւ. շուտով տաւարածապետ
դառաւ, այսինքն տաւարածների զլխաւոր: Տաւարածա-
պետ լինելը հեշտ բան չէ. նա պէտք է ամենից զօրեղը
լինի և ամենից ճարպիկն ու սրտոտը:

Ճշմարիտ է, նրա գործը հեշտ էր նրանով, որ պիտի
նստէր սառն աղբիւրի մօտ, հով ու գով տեղերումը,
և միւսներին հրամայէր, որ տաւարը մակաղից գուրս անեն,
գոմէշները՝ ցեխերից. այս կողմը քշեն, այն կողմը տա-
նեն, յետ տան, ժողովեն, ականեն. բայց և դժուար էր
նրանով, որ եթէ տաւարներից մինը կորչէր, նա պիտի
ման գար, գտնէր, գող ու գազանի ճանկերից փրկէր: Իսկ
գազաններ այդ ժամանակ շատ ու շատ կային, հիմա այն-
քան գայլ ու աղուէս չկայ, ինչքան որ այն ժամանակ
քալթառներ ու փալանգներ (վաղրներ) կային: Արեամա-
նուկը միքանի շաբաթ շարունակ շատ լաւ պահեց տա-
ւարը, այնպէս որ ոչ մէկի քիթը չարնեց, բայց սոսա՞ծ է՝
«Տառն ամեն օր քաթայ չի թխի»:

Մէկ անգամ մի եղը կորցրեց. շատ ման եկաւ, վեր-
ջը մի գոռոցի ձայն հասաւ ականջը: Մինչև ինքը ականջ

կրդնէր, որ տեսնէր՝ որտեղից է գալիս ձայնը, իւր քաջ
շները, Խեղդանն ու Կտրանը, աւելի շուտ իմացան տեղը
և նետի պէս թռան դէպի ձայնը: Գոռոցը հասարակ բա-
ռաչ չէր. այդ ձայնը հանում են միայն գազանների ճանկն
ընկած ժամանակը, և այդ գիտեն ինչպէս տաւարներն ու
մարդիկը, նոյնպէս և շները:

Արեամանուկը ոչ մի գէնք չունէր, բացի մի հաստա-
գլուխ մահակից: Մահակը ձեռին՝ վազեց շների յետևից
և նրանց գտաւ մի ձորակի մէջ հաջելիս: Հեռուից նկա-
տեց, որ մի գազան վայր է ձգել անագին եղանը, թան-
թուլները դրել նրա մէջքին, իսկ գլուխը դէպի շները
ծռած, այնպէս կատաղի կերպով նայում էր, որ աչքերից
կրակ էր թափւում: Ձները հաջում էին հեռուից, պոչները
ներս քաշած, և սիրտ չէին անում գազանին մօտենալ:

Արեամանուկն էլ չմտածեց, թէ ինչ պէտք է անէր.
նա սաստիկ բարկացաւ շների վրայ և գոռաց. «Խեղդան,
խեղդիր, Կտրան, կտրիր», ու ինքը մի ճարպիկ ոստիւնով
թռաւ ընկաւ գազանի մէջքի վրայ ու բռնեց նրա վզիցը:
Այդ տեսնելով՝ շները սիրտ առան ու բռնեցին գազանի
յետքից: Գազանը բարկացաւ և ցատկեց տեղիցը. բայց
նրանից պոկ չեկան ոչ Արեամանուկը և ոչ շները: Գա-
զանն աւելի կատաղեց, երեսը շրջեց, բաց արաւ անագին
ռելսը և ուզում էր Արեամանուկի գլուխը բռնել ու փռշ-
րել. բայց սա խելոյն ձեռքը ձգեց գազանի բերանն ու
լեզուի տակիցը այնպէս պինդ բռնեց, քաշեց, որ գազանի
թանթուլները թուլացան և նա սկսեց խախտացնել: Երբ
գազանը խեղճացաւ, թուլացաւ, Արեամանուկը նրան իւր
տակն առաւ, աջ ոտքը նոյնպէս կոխեց նրա բերանը և
երկու ձեռքով քաշեց նրա լեզուիցը: Այդ միջոցին Խեղդանը
բռնեց գազանի բկիցը, Կտրանն էլ փորատակերիցը: Այս-
պէս միացած ուժով գազանին անշնչացրին, սատկեցրին:

Քափ ու քրտնքի մէջ կորած, յետ քաշուեց Արեւմանուկը և նոր տեսաւ, թէ ինչ վիշապ էր իւր սպանածը: Վազը էր, մի ահագին ու քաւթառ վագր, որ բոլոր շրջակայքի վրայ իշխում էր: Նրա երկիւղից ոչ ոք չէր համարձակուում տաւար կամ ոչխար տանել այն տեղերը, ուր որ տարել էր Արեւմանուկը: Ամբողջ զիւղերով աշխատում էին նրան սպանել, բայց չէին կարողանում:

Եզը վաղուց արդէն շունչը փչել էր: Անիրաւ դադանը մի հատ հարուածով կոտրել էր նրա մէջքի սեռը և մի ծուէն կաշի հանել:

Արեւմանուկը մաշկեց զազանն ու մորթին քաշ տալով՝ դնաց տուն: Նրա այս քաջագործութեան համբաւը շուտով տարածուեց ամեն տեղ: Տասնըհինգ տարեկան հասակում վազը խեղդել—հեշտ բան չէ: Բայց ով որ իմանում էր, թէ այդ քաջութիւնը Արեւմանուկն էր արել, չէր զարմանում, այլ ասում էր՝ նա կարող է առիւծի բերանն էլ ճղել մեն-մենակ, առանց շների օգնութեան:

Բառեր՝ գագաթ—вершина. երևայթ—явление. տաւարած—տաւար արածացնող, պահող. արօտ—արածելու տեղ, հանդ, пастбище, выгонъ. հրեղէն—կրակէ, огненный. գրաւել—привлекать. յափշտակել—плѣнять, восхищать. սրինգ—свирель. վրան—палатка, кибитка. վիթխարի—մեծ, ահագին, гигантский, исполинский. հսկայ—богатырь. զօրախումբ—полкъ.

Գաւառ—уѣздъ. թոռ—внукъ. ծուռ—правнукъ. ձմեռանոց—зимовникъ. մրցում—конкуренція. մարդմունք—упражнения. առաքինի—доблестный, добродѣтельный. մագլցել—лазить, карабкаться. պառակ—ոչխարների բակ, овчарня. ոսալւն—пѣя съ. ցատկել—прыгнуть. նիղակ—копье. վահան—щитъ. պարսառիկ—праща. նետ—стрѣла. անասնապահութիւն—скотоводство. կարգապահութիւն—дисциплина. հովանաւորութիւն—покровительство. պաշտպանութիւն—защита. պաշտօն—служба, должность. պա-

տուէր—приказъ. ճշտութիւն—точность. ճարպիկութիւն—ловкость. դիտել—наблюдать. նախագուշակել—предугадать.

Մակաղ—հաթաղ, ոչխարների պառկելու տեղը. փալանգ—վագր, тигръ. քաւթառ—тиена. մահակ—դադանակ, дубина. թանթուկներ—թաթեր, лапы. ուխ—насть. մէջքի սեռը—ողնաշարը. ծուէն—պոկուածք, կաշուի կամ մսի ծիւծիւ արած կտոր:

26. Մ Ա Ր Դ Ը Ե Ի Հ Ր Է Զ Ը

(Հ է ք ե ա թ)

Ա

^x Զատ տարի առաջ՝ հին ժամանակը, երբոր հրաշքներով լի էր աշխարհքը, իւր ամուսինով և զաւակներով Ապրում էր մի մարդ իւր առուտուրով: Ուրախ ու զուարթ էր նրրա կեանքը, Պատճառ՝ միշտ ոսկով լի էր քսակը. Բայց յանկարծ բաղդը երես դարձրեց, եւ մեր խեղճ մարդը բոլորն կորցրեց՝ Ուրախ կեանք, և՛ փառք, և՛ հարստութիւն, եւ նրրանց հետ էլ քաղցը առողջութիւն. Ընկաւ անկողին, խիստ հիւանդացաւ, Ոյժ և զօրութիւն նրանից հեռացաւ, 2էր կարողանում ռտի վրայ կանգնել, Մինչև որ նրրան իւր կինը չօգնէր:

Դժբաղդ-տարաբաղդ նրրա խեղճ կինը Ստիպուեց կերակրել այժմ իւր տունը. Դիշեր ու ցերեկ պէտք է աշխատէր, Որ իւր որդիքը սովից ազատէր:

Ամիս ամսի վրայ այսպէս անցկացաւ,
Վերջապէս կինը իսպառ ձանձրացաւ.
«Ի՞նչ ես վայր ընկել, ասում էր մարդուն,
Գլխիս ցաւ դառել, խըլել ես իմ քուն,
Մինչև երբ պէտք է այսպէս չարչարունմ,
Կհանքս մաշելով ես քեզ կերակրեմ.
Վեր կաց, մարդ ես, գնա՛, գլուխդ քաշին տուր,
Եւ որդոցդ համար ճարիր կերակուր»:
Պատասխան տուեց խեղճ հիւանդ մարդը.
— Բաւական է ինձ իմ դառը վիշտը.
Քանի ունէի, երբ բան խնայիցի.
Առողջ ժամանակ երբ ծոյլ մընացի.
Իսկ այժմ աղքատ եմ և մարմնով տրկար.
Խղճա՛, մի՛ տանջիր դու ինձ անդադար:
Բայց կինը երկար էլ չըհամբերեց
Եւ հիւանդ մարդուն տանից դուրս արեց.
«Գընա՛, ուր կ'ուզես, գըլխիցս հեռացիր.
Դու իմ խեղճ անձը լաւ չարչարեցիր.
Հիմա ինչքան էլ լաս ու աղաչես,
Էլ տուն չեմ թողնիլ, քանի աղքատ ես»:
— Լա՛ւ, ասաց մարդը ձայնով տրխրագին,
Կերթամ կրկորչեմ, ո՛վ դու անդուլթ կին,
Կըտոր հաց, գոնեա՛, տուր, հետքս առնեմ,
Որ ճանապարհին քաղցած չըմենեմ»:

Բ

Կինը դուրս բերեց, տուեց երկու հաց.
Եւ մեր խեղճ մարդը հեռացաւ, գընաց,
Իւր չար բաղդիցը գանգատ անելով,
Թողեց իւր տունը անհաստատ քայլով:

Քնքն էլ չըգիտէր, թէ ուր էր գնում.
Միայն միշտ առաջ քայլում էր տըրտում.
Վերջը դադրելով՝ մի քարի վըրայ
Նըստեց, որ սակաւ մի հանգըստանայ:
Այնտեղ նըկատեց՝ որ ճանապարհին,
Նըանից ոչ հեռու ընկած էր գետնին
Մի մազից հիւսած երկար սև պարան,
Որ նա վեր առաւ, ասելով այս բան.
«Սա ինքնըստինքեան մի չընչին բան է,
Բայց խեղճիս համար շատ թանկազին է»:
Այսպէս ասելով՝ պարանն փաթաթեց
Եւ իբրև թանկ բան ծոցումը պահեց:
Յետոյ, սակաւ ինչ հացով ու ջրով
Իւր տրկար մարմնին զօրութիւն տալով,
Նորից վեր կացաւ, կամացուկ քայլով
Առաջ ընթացաւ նոյն ճանապարհով:

Այդպիսով անցաւ նա բաւական տեղ,
Մինչև որ հասաւ մի աղքատիկ գեղ,
Ուր անց կենալիս՝ տեսաւ շատ հաւեր:
Հաւերից մինը հանդարտ նըստած էր
Կիտած աղբի վրայ ու ձու էր ածում.
Եւ մեր խեղճ մարդը դըրեց իւր մտքում,
Որ բռնէ նրան ու հետը տանէ,
Միքանի շահով քաղաքում ծախէ:
Ահա այդ մըտքով նա կամաց-կամաց,
Չու ածող հաւին ըզզոյշ մօտ գնաց,
Բայց հէից այն կողմը իւր ձեռքը մեկնեց՝
Վեր թռաւ հաւը և մէկ ձու թողեց.
Թողած ձուն իսկոյն վեր առաւ մարդը,
Դըրեց գըրպանը, օրհնեց իւր բաղդը:

— Է՛հ, փառք Աստուծոյ, ասաց ինքն իրան,
Այս մէկ հաւի ձուն, սա էլ է մէկ բան:

Էլի առաջ գնաց մի կարճ ժամանակ,
Վերջապէս տեսաւ մի փոքրիկ գետակ,
Որ դուրս էր բլրիսում մօտիկ անտառից,
Մերթ հանգարտ գնալով, մերթ փրփրալից:
Յոգնած, վաստակած մեր մեղաւորը
Չատ ուրախացաւ, երբ տեսաւ ջուրը.
Իսկոյն մօտ գրնաց, որ պարզ ցուրտ ջրով
Փոքր ինչ հովանայ, մէջ լողանալով:
Ջրի աւազոտ ափերի վրայ,
Նստոտած էին միքանի կրիայ.
Մօտեցող մարդուն երբ նըրանք տեսան,
Չտապով վազեցին, ջուրը թափուեցան:
Միւսների նըման շուտ հասնել ջրին
Զրյաջողեցաւ նըրանցից մէկին:
Մարդը մօտ գնաց, վեր առաւ նըրան,
Իւր գրպանի մէջ տըւեց բնակարան:
Ինքն էլ լողացաւ, հագաւ շորերը,
Եւ յետոյ գնաց դէպի անտառը,
Որ շատ հեռու չէր, և մի ժամի մէջ
Արդէն գընում էր խիտ անտառի մէջ:

9

Վատ գրնաց, թէ քիչ, վերջապէս նըստեց
Մի աղբիւրի մօտ և շատ մտածեց,
Թէ ինչպէս անէ, որ իւր խղճալի,
Անբաղդ զրութիւնն ուղղէ մի կերպի:

Յանկարծ զրդրդաց բոլոր անտառը,
Թընդաց, որոտաց հովիտ ու լեռնը,
Եւ հանդէպ լեռան սև ու մութ այրից
Դուրս եկաւ մի հրէշ, որ հին դարերից
Բնակուում էր այնտեղ և սպանում, լափում,
Ով այրի մօտով անցնել չէր վախում...
Ահա այդ հրէշը դուրս եկաւ այրից
Եւ խեղճ մարդու վրայ գոռաց հեռուից.
«Բարձր քեզ, բարձր, դու համեղ կտոր,
Որին կ'ընդունէ իմ պատուական փոր.
Արդէն կըլինի մի ամբողջ ամիս,
Որ ես չեմ կերել մարդու անոյշ միս»:

— Այդ ինչ խօսքեր են, զարշելի՛ դադան...
Դու յանդըղնում ես ասել ինձ այդ բան.
Ապա այդտեղ կաց և դու կըտեսնես,
Ուր կըշրպըրտեմ մարմնիդ երկու կէս:
Ասաց և անվախ մօտ գրնաց հրէշին
Եւ խիստ բարկացած նայեց երեսին:

«Ոչ որ մինչև այժմ—գոչեց դադանը—
Զէ համարձակուել ասել այդ բանը
Ինձ, որի ձեռքից դեռ մինչև այսօր
Ազատ չէ մնացել ոչ մէկ մեղաւոր:
Բայց որովհետև մեծ-մեծ բըրդում ես,
Արի մեր ոյժը փորձենք դու և ես.
Ե՛կ գօտեմարտենք, և ով որ յաղթուի,
Թող նա յաղթողին կերակուր լինի»:

— Թէպէտ այդ բանում ես քեզ կըյաղթեմ,
Եւ մինչև վիզըդ գետին կըխըրեմ,

Բայց քեզ կարող եմ եւս աւելի
Հասարակ կերպով յաղթել, գորշելի:

«Լաւ, համաձայն եմ, ցոյց տուր շքութեանդ
եւ իսկոյնս կեցի կատարիւր խօսքըդ»:

— Ի՞նչ ես շտապում, ասաց նրան մարդը,
երեք բան կ'անեմ, թէ կ'անես հատը,
ես այն ժամանակ քեզնից յաղթուած եմ,
Իսկ եթէ չանես, գլուխըդ կըջարդեմ:
Մէկ մազ ես հանեմ, մէկը դո՛ւ հանէ,
Չափենք ու տեսնենք՝ ում մազն երկայն է-
եւ ո՞վ աւելի երկայն մազ ունի,
Թո՞ղ նա մեր մէջը յաղթողը լինի:

Թէ որ կարենաս ինձպէս չոր քարից
Գոյն-գոյն ջուր քամել, դու յաղթել ես ինձ:

Եւ ում մարմնի վրայ մեծ միջատ լինի,
Թո՞ղ որ նա միւսի գլուխը ջարդի:

«Լաւ», ասաց հրէշը ու մի մազ հանեց
Եւ ուրախ-ուրախ մարդուն դէմ արեց:
— Ա՞յդ է—ասաց սա—և հանեց ծոցից
Գլտած պարանը հիւսած սև մազից:

Հրէշըն երբ տեսաւ հիւսած պարանը,
Անից, զարմանքից բաց մնաց բերանը:
Բայց իսկոյնս կեցի նորից սիրտ առաւ
Եւ խիստ կատաղած մի քար վեր առաւ
Ու երկու ձեռքով այնպէս պինդ սեղմեց,
Ոչ աւաղի պէս նըրան փըշըրտեց:

Մարդն էլ իւր կողմից մէկ քար վերցրեց
Ու հրէշից ծածուկ գրպանից հանեց
Հաւից խլած ձուն, և հէնց որ սեղմեց,
Իսկոյն երկու գոյն հիւթը գուրս ծորեց:

«Այդ երկու փորձով—կանչեց հրէշը—
Դու ինձ յաղթեցիր, ցոյց տուր ուրիշը»:

Մարդը գուրս հանեց գրպանից կրիան՝
— Ահա միջատըս, ստաց, գորշ դադան,
Յոյց տուր ինձ իսկոյն սրա հատը, տեսնեմ,
Թէ չէ գլուխըդ երկու կէս կ'անեմ...
Ո՛ւր ես փախչում, էյ. չէ, կաց, գորշելի,
Կաց, որ ընդունես մահ սարսափելի...
Բայց լաւ իմացիր, ուր կ'ուզէ գընաս,
Երբէք ինձանից չես մնալ անվիաս:

Դ

Իրաւ որ հրէշը, սաստիկ զարմացած
Մարդու արարքից, իսկոյն փախաւ գնաց:

Սա էլ այն կ'ուզէր: Ուրախ մտաւ այրը,
Անցաւ մի ծայրից մինչև միւս ծայրը:
Տեսաւ իւր արկղեր ոսկով, արծաթով,
Գոյն-գոյն ակներով, մարգարիտներով:
Ախոռների մէջ սիրուն ձիաներ
Պատրաստ էին նրա տանել հարուստ բեռ:
Նա էլ ժամանակ գուր չըկորցրեց,
Գլտած գանձերը ձիերին բարձեց,

Դուրս եկաւ այրից, փառք տուեց Աստծուն
եւ պատրաստուում էր դառնալ դէպի տուն,
եւր յանկարծ տեսաւ հեռուից հրէշին
Վաղելիս դէպ' այր, մի աղուէս ուսին:

Ն

Բայց թող դեռ պատմեմ, թէ ինչպէս եղաւ,
Որ հրէշը յանկարծ կրկին յետ դառաւ:

Մարդուց փախչելով կարճ միջոցի մէջ,
Հասաւ հեալով մինչ անտառի վերջ,
Ուր մի կաղ աղուէս պատահեց նրան
Ու գլուխ տալով՝ ասաց նա այս բան.
«Բարով քեզ, բարով, իշխան ահաւոր,
Դու մեր անտառի հզօր թագաւոր.
Բայց ինչի, ասա, այդպէս տըրտում ես,
Խնդրում եմ վիշտը ծառայիդ յայտնես.
Դուցէ կարող եմ մէկ բանով պէտք գալ
Եւ քո տըրտմութեան շուտով վախճան տալ»:

Հրէշն կարճ կերպով, մի քանի խօսքով
Պատմեց աղուէսին, թէ ինչ փորձանքով
Ստիպուած է փախչել, թողնել տուն ու տեղ,
Յաղթուած մի մարդուց իրանից զօրեղ:

«Այդ ինչ եմ լսում, կանչեց աղուէսը.
Թոյլ, անզօր մարդուց ո՞նց պիտ' քեզ պէտք
Փախչի, վախենայ, թողնէ տունը, գնայ.
Ասա, ինչ կ'ասէ, ով այդ իմանայ:
Հաւատա՞նք ինձ, տէր, նա քեզ խաբել է,
Իւր հնարքներով աչքըդ կապել է.

Ե'կ, դու ինձ լըսիր, իսկոյն յետ դարձիր,
Ձեռք ընկած որսը զուր մի կորցրնիր:
Քանի դեռ ուշ չէ, շուտ արա, զընանք.
Գիտեմ՝ պատուական ընթրիք կ'ունենանք.
Չատ ցանկանում եմ մարդու միս ուտել,
Պատճառ, այս ոտըս մարդիկ են կոտրել»:

Աղուէսի խօսքերն հրէշը լսելով՝
Իսկոյն յետ դարձաւ, արագ քայլերով
Վաղեց դէպի այր: Բայց ճանապարհին
Աղուէսն յետ մընաց ու խնդրեց հրէշին
Որ յետ չթողնէ իւր կաղ ծառային՝
Չատ ծանր բեռ չէ, շալակէ ուսին:
Այսպէս շալակած—ինչպէս փոքր առաջ
Արդէն ասացի—հրէշը քաշ-քաշ
Եւ արագաքայլ դէպ' այրն էր վազում,
Ուր մարդը կսնդնած նրան էր սպասում:

Սա մէկ րոպէում իւր կտրուկ խելքով
Արդէն որոշեց, թէ ինչ հնարքով
Այս երկրորդ անգամ ազատուի հրէշից,
Եւ այս պատճառով գոչեց հեռուից.
—Ա՛յ դու խաբերայ, անպիտան աղուէս.
Այսօր ինձանից անշուշտ մահ կ'առնես.
Հաւանոցումըս քեզ որ բըռնեցի,
Այն պայմանով միայն կեանքըդ խնայեցի,
Որ դու ինձ համար երկու հրէշ բերես.
Դու էլ խոստացար: Այժմ, սեւերես,
Այսքան սպասեցի, միայն մէկն ես բերում.
Դա առանց քեզ էլ ինձ էր պատկանում:

Հրէշըն երբ լսեց մարդու խօսքերը,
 Բիզ-բիզ կանգնեցան նըրա մաղերը.
 «Խորամանկ աղուէս, որոտաց, մեռիր,
 Դու միայն այն մտքով ինձ այստեղ բերիր,
 Որ երկրորդ անգամ սրա ձեռը մատնես,
 Որից մէկ անգամ հազիւ պըրծայ ես»:
 Ասաց ու բռնեց աղուէսի ոտից
 Եւ սաստիկ ուժով նետեց իրանից,
 Իսկ ինքը փախաւ: Մարդը ազատուեց,
 Ծունկ չորքեց իսկոյն, Տիրոջ փառք տուեց.
 Յետոյ վեր կացաւ այնպէս ուրախ-զուարթ,
 Կարծես թէ երբէք չէր ցաւել մի մատ.
 Բարձած ձիաններն գըտած դանձերով
 Իրաբու կապեց և ուրախ սըրտով
 Հեծաւ ձիու վրայ ու կամաց-կամաց
 Առաջ քըշիլով դէպի տուն գնաց:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ ՅՕԳՈՒԸՆՆԵՐ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՀԱՄԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ
 ՉԵՓԱՅԵՐԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

27. ԳԵՐՆԱՆ ՍԿԻԶԵՐ

Զատիկից յետոյ Երարատեան նահանգում ով լինի,
 աչքին մի նոր բան կ'երևի. բոլորը ծառ ու տունկ է.
 կանաչները նոր դուրս եկած, ցնծին են տալիս այգիների
 ափերումը. ուռի ծառերը՝ բաց արած իրանց լեզուակ
 տերևները, դարնան մեղմ քամուց խշխշալով՝ իրար են
 դիպչում, հէնց իմանաս՝ իրար բարեւում են. պտղատու
 ծառերն իրանց կարգին՝ որը կոկոնել է, կարծես շարած
 մարգարիտ լինի, որն էլ ծաղկել է եօթանասուն տարե-
 կան ալետրի նման: Մանուշակն ու յասմիկը իրանց անուշ
 հոտերով քաղցը քուն են բերում այգու մէջ դրօսնողին.
 մանուշակը պղտիկ հարսի կամ համեստ աղջկայ նման
 գլուխը կախ է գցել, մտել է խոտերի տակը, որ մի գու-
 ցէ երևալը հպարտութիւն համարուի. իսկ յասմիկը, իւր
 թփի վրայից ճիթ-ճիթ կախ ընկած ու հոտով աշխարհքը
 լցրած, հէնց իմանաս թէ կանչում է անցկացողին, որ
 առանց իրան ու իր պարկեշտ քրոջը տեսութիւն գալու,
 չանց կենայ, չդնայ: Վարդն էլ ձմեռուան մերկութիւնից
 դուրս եկած՝ հազել է կանաչ-ատլաս շորեր և իւր ոսկէ
 կոճակի նման կոկոններովը լիաց է տալիս, թէ ես ու-
 դարկել եմ ինձանից՝ առաջ իմ քոյր մանուշակին, որ ձեզ

ուրախացնէ, մինչև որ ես էլ կըգամ իմ մէկէլ ընկեր ծաղիկներին հետ:

Այսպէս ամեն բան իրանց կարգին ընկած՝ մեծ ուրախութիւն էին բերում մարդու վրայ Կարմիր կիրակի օրուան առաջին շաբաթ օրը: Սարեակներն էլ՝ ծառի ճղներին կանգնած, կարմիր արեգակի դիմացը, հազար ու մի տեսակ ճլվլացնում էին ու իրանք ածում, իրանք պարում:

28. ԳԱՐՆԱՆԱՄՈՒՏ

Քեզ ողջոյն գուարթուն,

Առուզահասակ պարուն,

Քեզ ողջոյն բիւր անբուն

Տալիս է Հայոց Տուն:

Անուշաւանի սօսիք տերևով,

Ծրտերն ծառից իրանց ճռուողով

Օրհնում են գալը, երկնքի գեսպան,

Դու ես մեր կեանքի պաշար ու պաշտպան:

Երբ հեղիկ մօտեցար Մասիսի սարերին,

Բրածին ամպերը տարազիր գնացին.

Հին լեռը բացեց իւր թաւոտ կուրծքը.

Քեզ կանաչ դիպայ սփռեց հովիտը.

Սիրահար սոխակը իւր վարդի յետքից

Վազեց Արարատ՝ շինել իւր բունը...

29. ՍԱՐ ԳՆԱԼԸ

Երբ գարունը բացում է, հայ գիւղացիք սարն են տանում տաւարը: Աղբիւրների գլխին, ծաղիկների մէջ

վրաններ են տնկում և տաւարը ներս անում այս անմահական դրախտը: Առաւօտը, երբ անկողնիցդ վեր ես կենում, հազար սարի ծայրին ամպն ու ծուխը միմեանց հետ խառնուած՝ երկինք են բարձրանում ու ցօղը անձրևի հետ նստում է մաքդկանց շրերի ու երեսների վրայ: Կանաչ կլթի տաւարի հետ են՝ կաթն են ժողովում, իւղ ու պանիր շինում. տղամաքդիկ տաւարն արօտ են քշում, կամ բուրդն ու գործնաւորը, իւղն ու պանիրն են տանում փողոց, ծախում, իրանց տան պակասութիւնը լրացնում:

Ել ինչ ասել կ'ուզէ, որ հարս ու աղջիկ այստեղ կուշ ու ձիգ անելով չեն ման գալիս կամ երեսները կալնում, ինչպէս տանը: Այստեղ մէկ ընտանիքի պէս են և ում օրէն (վրանը) մտնես, ամենքն առողջ, ուրախ ու գուալթ են. այն օղի ու ջրի մէջ, այն ծաղկի ու կանաչի հոտն ու համն առնողի հոգին ու գոյնը ինչ կըլինի ապա: Ել բ սարումը հիւր է պատահում, էլ շաբաթով ու ամսով չեն թողում, որ հեռանայ. աղբիւրների քաջոցը, ջրերի խըշ-խըշոցը, ծառերի սըլսըլոցը, թռչունների ծըվըլըլը, հովուի սրինգը, գառան, ոչխարի ու տաւարի բառաչը՝ այս բոլորը կարծես քեզ ասում են. «Դրախտ ես ուզում, այստեղ կ'աց, այսպէս կ'աց. սիրտդ անմեղ, միտքդ խտտակ»:

30. ԳԱՐՈՒՆ

Ո՛հ, ինչ անուշ և ինչպէս գով

Առաւօտուց փչես, հովիկ:

Ծաղկանց վրջայ գուրգուրալով՝

Եւ մաղերուն կուսին փափկիկ.

Բայց չես հովիկ իմ հայրենի,

Գնա՛, անցիր սրտիցս հեռի:

Ո՛հ, ինչ աղու և սրտազին
Ծառոց մէջէն երզնս, թռչնիկ.
Սիրոյ ժամերն ի յանտառին
Զմայլեցան ի քո ձայնիկ.
Բայց չես թռչնիկ իմ հայրենի,
Գնա, երգէ սրտիցս հեռի:

Ո՛հ, ինչ մրմունջ հանես, վտակ
Ականակիտ և հանդարտիկ.
Քո հայելուդ մէջ անապակ
Նայեն զիրենք վազն ու աղջիկ.
Բայց չես վտակ իմ հայրենի,
Գնա, հոսէ սրտիցս հեռի...:

31. Գ Ա Չ Տ Ո Ւ Մ Ը

Ո՛րքան հիանալի է լայնատարած դաշտը. ինչ հրա-
շալի ընդարձակութիւն, ինչ բազմադիմի տեսարաններ ես
նշմարում չորս կողմդ: Ահա հարուստ վառելահողերը—
արտերը՝ աշխատասէր գիւղացու քրտնքի վաստակով գանգ-
րաւորուած, տատանում են իրանց պտղալից հասկերը:
Յորենի, գարու, հաճարի, վուշի արտերը՝ օրօրուելով,
քաղցը ժպիտը երեսին, ողջունում են միմեանց. մեզմ գե-
փիւռը խաղում է նրանց վրայ և երկրագործը՝ կանգնած
մօտակայ բլրակի գլխին, գուարճանում է, տեսնելով իւր
արտերի հէրանց գնալը*): Արեգակի ճառագայթները փող-
փողում են նրանց վրայ:

Բայց ահա մի մութ ստուեր երկչոտութեամբ սահեց

*) Արտերի մեզմ և ալիքանման տատանումը քամու առաջ կոչւում
է հէրանց գնալ:

արտերի երեսով. դա մի կտոր ամպ էր, որ զովարար
ողջոյն մատուցանելով արտերին, եկել էր իմանալու, թէ
արդեօք ծարաւ չէն նրանք և իրանց ծաղկած հասկերի
դատարկ պտղամանները լցնելու համար կարօտ չէն իւր
օգնութեանը: Գիւղացին ձեռքերը տարածեց. «Աստուած
իմ, դարձեալ մի առատ անձրեւ, և այնուհետեւ ես կարող
եմ անվրդով ննջել ցերեկուան տաժանելի աշխատանքից
յետոյ»: Աստուած լսեց բարի գիւղացու ջերմ աղաչանքը
և մեղմ անձրեւը, երեկոյից մինչև առաւօտ, ոռոգեց ամ-
բողջ դաշտերը:

Գիւղացին ուրախացաւ. այժմ նա հաց կ'ունենայ իւր
ընտանիքի և դարման իւր անասունների համար: Այդ
անասուններն էլ շատ են հարկաւոր նրան: Դրանց կաթը
նա ուտում է, զրանցով հերկում է երկիրը, մինչև անգամ
զրանց աղբը գործ է դնում հողը պարարտացնելու հա-
մար: Վարուցանքի համար հիւթալի սեահող է հարկաւոր.
դատարկ աւազի կամ կաւի վրայ հացաբոյս չի բուսնիլ:
Պան այնպիսի տեղեր, ուր ի հնուց բոյսերի և կենդանի-
ների մնացորդների փտելուց սեահող է գոյացել—այդպիսի
տեղերում գիւղացին համարձակ սերմ է ձգում. բայց կան
և այնպիսի նիհար տափեր, ուր հարկաւոր է արուեստա-
կան կերպով հողը պարարտացնել՝ ամեն տեսակ անասուն-
ների աղբ ածելով, որովհետեւ աղբից սե հող է գոյանում:

32. Վ Ա Ր Գ Ի Ո Ս Տ

Ասա դու ինձ, ստորդ վարդի,
Ո՛ւր ես ծըլել, ո՛ւր ես ծաղկել,
Ո՛ր հովիտի կամ ո՛ր դաշտի
Զարդարանքն ես դու եղել:

Արդեօք եղել ես եղեմում,
Եւ ջրել է քեզ մայր եփրատ,
Կամ սնուցել է իւր ծոցում
Քեզ ծերունի սարն Արարատ:

Ո՞ր անգութի ձեռն է քաղել
Քեզ քո թրփից մայրենական,
Կամ ո՞ր անգութն է քեզ տնկել
Այս աշխարհում պանդխտական:

Կամ թէ այն թուփ, քո օթևան,
Թառամեցաւ քեզ համանման,
Թէ սոխակները քաղցրաձայն
Մխիթարում են միշտ նրան:

Բայց դու չունիս մրխիթարիչ,
Ո՞վ թագուհիդ ծաղիկների,
Չունիս դու քեզ սիրոյ երգիչ՝
Թառամում ես երկրիցդ հեռի:

33. ԱՆՏԱՌԸ ԵՒ ՆՐԱ ՕԳՈՒՏՆԵՐԸ

Մտնենք այս ընդարձակ անտառը. այստեղ մենք կը-
տեսնենք շատ ու բազմատեսակ ծառեր՝ հացի, բոխի,
թխկի, հաճարի, սօսի, լորենի, կաղնի կային: Մակաւ չեն
նաև վայրենի պտղատու ծառերը՝ տանձենին, խնձորենին,
զկոին, հոնին և ուրիշները: Անտառում բուսնում են նաև
շատ թփեր, բանջարեղէններ, խոտեր և անտառային ծա-
ղիկներ: Անտառից մարդս մեծամեծ օգուտներ է քաղում:
Բացի նրանից, որ այնտեղ աւաժում է նրա տաւարը, որ
նա իւր վառելափայտն այնտեղից է ստանում, նա մի մեծ և

անփոխարինելի օգուտ ևս ունի. ծառերը մաքրում են օդը:
Բացի դրանից անտառն արգելում է ջրի շուտով ցամաքե-
լուն և օդի խոնաւութեան մէջ հաւասարակշռութիւն է
պահպանում:

Գարնանը, երբ ձիւները հալւում են, ջուրը բոյսերի
արմատների և մամուռի մէջ պահուելով, արագ չէ սահում,
այլ նրա մեծագոյն մասը մեղմ հալուելուց և դանդաղ ընթաց-
քից հողի տակ մտնելով՝ շուտով չէ շոգիանում: Թէ որ-
քան մեծ նշանակութիւն ունի անտառը, երեւում է նրա-
նից, որ երբ որևէ լեռան վրայից անտառն անխնայ կտ-
րատում են, ամբողջ պտղաբեր նահանգներ մերկ անա-
պատ են դառնում. օդը զրկւում է իւր նախկին փափ-
կութիւնից, իսկ ձիւնից և անձրևներից գոյացած հեղեղ-
ները կատաղաբար ծածկում ու աւերում են դաշտերը: Ան-
տառների անհաշիւ կտրատելուց մեր երկրի շատ արգա-
ւանդ սարեր և զբախտանման դաշտեր կորցրել են լեռանց
նախկին գեղեցկութիւնն ու փարթամութիւնը և ամայի
անապատի ձև են ստացել:

34. * *

Երբօր ճնշում է քո սիրտը մի վիշտ,
Մի վիշտ հոգեմաշ, ծանրը և յամառ,
Ապա մարդկանցից խուսափիր դու միշտ,
Ուղղիր քո գնացքը դէպի մութ անտառ,

Անտառն ու ժայռերն էլ են ընդունակ
Նոյնպէս բառերով վիշտ արտայայտել.
Չէ որ շատ անգամ մըրրիկն ու կայծակ
Նրանց կուրծքն ու սիրտն են պատառոտել:

Նրբանք մարդկանց պէս չեն խօսիլ քեզ հետ,
Որ լոկ խօսքերով տան մխիթարանք:
Այլ ցաւակցելով՝ քո գանգատներին
Ձայնակից կըլինի նրբանց արձագանք:

35. Ե Ր Ա Չ Տ

Գարունը քանի գնաց, տաքացաւ. մայիսի կիսին կ'ասէիր օգոստոս ամիսը լինէր... Այն այգիները, որոնք մի քիչ ջրբալնի են, էլի կանաչի ծեղ երևում է նրանց մէջ. իսկ ինչ ներքի այգիների դուրսիցն է, Աստուած հեռու տանի, — կ'ասես թէ ամայի անապատ լինին. կանաչ տեղ երազումդ չես տեսնիլ: Աշտարակի որ փողոցովն անց ես կենում, ամենի բերանիցն էլ լսում ես, թէ այս տարի մենք ունեցած չունեցածներս պիտի վաճառենք, եթէ մի քանի օր էլ այսպէս գնայ: «Աստուած մեր մեղքը մեր երեսովն է տալիս. չորային լինելը բաւական չէ, թըրթուրն էլ մի կողմիցն է ծառերը սունգ անում (փչացնում). խնձորենիքը, ծիրանիքն ու շորենիքը կ'ասես թէ մի-մի քրդի տաղաւար լինին, այնպէս են բռնուել թրթուրի ձեռիցը: Տնաշէններ, մեր քրիստոնէութիւնը վերացել է, հաւատներս բոլորովին պակասել. ամենայն տարի այս ժամանակ սուրբ Գէորգի մասունքը երկու անգամ բերած էինք լինում, այս տարի սուրբն էլ ենք մտքից գցել, Աստուածն էլ հետը: Այս մեր կոտորուած երեխայքն էլ նուրին գոնէ չեն ման ածում, որ դուցէ Աստուծու սիրտը քաղցրանայ, մի լոյս ու ճար անի մեզ»:

Այսպէս խօսում էին իրար հետ միքանի մարդ, ճանճապանենց դռանը կանգնած, երբոր Գարեգինը շտապելով անց էր կենում այնտեղից: «Կանգնիր, կանգնիր, կանչեց նրանցից մինը. Գարեգին վարժապետ, ախար այս

ինչ պատուհաս է. դրի սե ու սպիտակը դուր էք հասկանում. ինչ է ասում գիրն այս տարուան համար՝ անձրե պիտի գայ, թէ չէ՝ ձեռքներս լուանանք, յոյսներս կտրենք, յետ նստենք»:

— «Իհարկէ չի գալ, ասաց Գարեգինը, մի տեղ որ ջերմեռանդութիւն չլինի, սուրբերի պատիւը վերանայ, Աստուածը մոռացուի, թափօր չլինի, այնտեղից Աստուած չի հեռանալ: Վաղը ականջներդ ձէնի (ձայնի) պահեցէք, պատրաստ կացէք, առաւօտեան զանգակի ձայնը որ լսէք, դուրս եկէք, որ սուրբ Գէորգի մասունքը պէտք է բերենք. դուցէ մի փարատութիւն ընկնի»:

Միւս օրը՝ արեւ մի փոքր բարձրանալուց յետոյ, զանգակները քաշեցին: Տիրացուները հազան ժամաշապիկները. որը քշոցը վեր առաւ, որը խաշվառը, որն էլ մոմերը բռնած՝ առաջ ընկան: Գարեգինն էլ՝ նրանց կարգի գցելուց յետոյ, շարականը խտրտեց, տարաւ. տէրտէրներն էլ շուրջառները ժամհարի կոնատակը տուած՝ գնացին դէպի Մողնու ուխտատեղին:

Ժողովուրդն էլ՝ մեծ ու փոքր, մայր ու մանուկ, բոլորը տէրտէրների յետևից մասունքի առաջը դուրս եկան: Վանահայր վարդապետը, երբոր ժողովրդի կամքն իմացաւ, փառաւորուի ինքը, իսկոյն պատրաստուեց, գնաց ժամի դռները բաց արեց, մասունքները խորանից հանեց, տէրտէրների հետ ինքն էլ շուրջառաւորուած, ամենքը մի-մի մասունք վեր կալած, շարական ասելով, խաչ ու խաշվառով, մեծ հանդէսով եկան դէպի Աշտարակ: Հէնց որ դիւղին մօտեցան, ջերմեռանդ ժողովուրդը, որ այդտեղ սպասում էր, գլուխները բաց, արտասուքն աչքներին, թափուեցան առաջը: Կանայք ու մարդիկ, ձեռները երկինք բարձրացրած, աղաղակում էին. «Ո՛վ սուրբ Գէորգ, քո զօրութիւնին մատաղ, մեր տէրն ու պահպանը դու

ես, այս տաք ջրին մի հով ջուր ածա՛, մեր լաց ու աղա-
ղակը լսիր, մեր երեխաներին խղճա՛: Այնուհետև հոգևո-
րական դասը, բոլոր ժողովրդի հետ՝ գիւղի չորս կողմը
Թափօր տալուց յետոյ, սուրբ Գէորգի աջը տարան եկե-
ղեցի և սեղանի վրայ բազմեցրին:

Երեք օր սուրբ Գէորգը մնաց Աշտարակ: Երեք օրից
յետոյ՝ սուրբ Գէորգի մասունքը ինչ հանդէսով որ բերել
էին, նոյն հանդէսով յետ տարան:

Այն իրիկունը, երբ սուրբ Գէորգի մասունքը տարան,
մի փոքրիկ ամպ Արագածի գագաթից վեր կացաւ, դէպի
Մասիսը գնաց: Ամպը քիչ-քիչ շատացաւ, երկնքի երեսը
թղպեց ու կէս ժամից յետոյ մի այնպիսի անձրև եկաւ,
որ աշխարհ շինեց ցեխ ու քաթլախ. երեք օր միմեանց
վրայ չկտրուեց անձրևը. այգիներն էլ կշտացան, տաւարի
արօտն էլ լաւացաւ, քարքարոտ տեղերն անգամ մէկ թիզ
կանաչեցան, բոխն էլ դուրս եկաւ, արտերն էլ իրանց
կարգին յառաջ եկան: Թրթուրը հօ՛ այնպէս փչացաւ, որ
նշանն էլ չէիր գտնիլ: Ամեն մարդու բերանից փառք ու
շնորհակալութիւն էր լինում Աստուծուն. ամենքն ուրախ
էին, ամենքի սիրտը տեղն էր ընկել:

36. Ե՛կ, ԳԱՐՆԱՆ ԱՆՁՐԵՒ...

Ե՛կ, գարնան անձրև, Թափուիր յորդառատ
Ցրտացած երկրի սառ կըրծքի վրայ.
Թո՛ղ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ,
Թո՛ղ նըրա կըրծքին ջերմ կեանքը եռայ:

Երկա՛ր նա տանջուեց դառնաշունչ ձմրան
Ցուրտ կապանքներում, քեզ ըսպասելով.
Նա շատ համբերեց, կենսատու գարնան
Քաղցը կարօտը ջերմ փայփայելով:

Թափուիր, այ անձրև, ինչպէս մարգարիտ,
Ինչպէս երկնառաք ցօղը կենսաբեր.
Ոռոգիր դաշտեր, անտառ ու հովիտ,
Կանաչով պատիր լեռներ ու ձորեր:

Թո՛ղ յորդանալով աղբիւր ու գետակ,
Մառցէ շրջթաներ անահ խորտակեն,
Դուրս գան ավերից, վազեն համարձակ,
Ազատ խոխոջան, ազատ կարկաջեն:

Թո՛ղ քեզ լոյս-արև ժրպտայ սիրավառ,
Եւ որպէս երկնից հաշտութեան նըշան՝
Քո կաթիլներում փայլուն ու պայծառ
Նա սիրով կապէ կարմիր ծիածան...

Ե՛կ, գարնան անձրև, Թափուիր յորդառատ
Ցրտացած երկրի սառ կըրծքի վրայ.
Թո՛ղ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ,
Թո՛ղ նըրա կըրծքին ջերմ կեանքը եռայ:

37. Ա Մ Պ

Յուլիսի տօթային օրերից մէկն էր: Արեգակը անխնայ
կերպով այրում էր: Հրաբորբոք օրը անտանելի էր: Ամեն
առարկայի վրայ տիրում էր թմրութիւն և տաղալուծիւն:
Թռչունները լռել էին. ծառերը ցած էին թողել իրանց
ոստերը. թառամել էին սիրուն խոտերը և կպել էին գետ-
նին: Այլևս լսելի չէր լինում դաշտային ծաղիկների ու-
րախ շշուճը. նրանք խոնարհեցրել էին իրանց դուխնե-
րը և կամաց-կամաց մեռնում էին ծարաւից: Կովերը, ձի-
երը, այծերը հազիւ հազ շարժւում էին: Չորս կողմում
ամեն ինչ լուռ էր, ոչ մի ձայն չէր լսուում...

Մի կողմում, օդի ջերմութեամբ լցուած տարածութեան վրայ, երևում էին խրճիթներ. այնտեղ մարդիկ տըխրութեամբ նայում էին դէպի ժլատ երկինքը, որ նրանց անձրև չէր տալիս: Այդ սպաւոր գիւղերի մէջ այլևս չեն լսում ո՛չ ծիծաղ, ո՛չ կատակներ և ոչ ուրախ երգեր: Մինչև անգամ երեխաները, թուլացած օրուայ տապից, մոռացել էին իրանց խաղը, սուս էին կացել և թափուել էին մարագներում...

Երաշտութիւնը սարսափելի դժբաղդութիւն է շինականի համար, որ ապրում է միայն դաշտային դառն աշխատանքով: Երաշտութիւն—դա մի դանդաղ մահ է հազարաւորների համար, մահ աղետալի և սովատանջ: Նա աղքատացնում է մինչև անգամ նրանց, որոնց մօտ փոքրի շատէ պահպանուել է ուտեստի հին պաշարից... Զինականները հասկանում են այդ և տրտմութեամբ են նայում երկնքին:

Ամբողջ երկու ամիս նրանք ողորմութեան են սպասում երկնքից,—բայց դեռ ոչ մի կաթիլ անձրև չկայ... Այրուեց խոտը. այրուեցան անտառները. նիհարացան, լղարեցին տաւարները: Մարդիկ յուսահատուած թափառում են որպէս ուրուականներ...

Արդէն մի քանի անգամ բարի քահանան սուրբ մատեններ, խաչ ու պատկեր իւր հետ առնելով՝ հանդատան կատարեց անտառների և դաշտերի շուրջը, Աստուծոց անձրև խնդրելով: Զինականների ջերմեռանդ բազմութիւնը հաստատ հաւատով և արտասուախառն աղօթքներով շրջապատել էր նրան: Զօրաւոր է հաւատը այդ խեղճ ու համբերող մարդկանց մէջ:

Ահա բաց կապտագոյն երկնքի վրայ երևաց ամպի մի փոքրիկ թափանցիկ պատառ: Նա նմանում է մի սպիտակ թաշկինակի, որ հազիւ է նշմարւում: Նա կամաց

լողում է, կարծես վախենալիս լինի... Տառապեալ շինականները տեսան նրան և նրանց վշտալի սրտերում ծագեց յոյսի մի պայծառ նշոյլ... Մօտ է փրկութիւնը սովատանջ մահից... Բայց փոքրիկ է ամպիկը, դուցէ մի ըսպէից յետոյ կորչի երկնքի անսահման կապուտակութեան մէջ... Ո՛չ, նա չի դաւաճանիլ. նա կըցօղէ երկիրը բարեբեր անձրևով:

Սպիտակ ամպիկը մեղմ սիրով նայում է անբաղդ գիւղերի վրայ, տխուր խրճիթների վրայ, և հետզհետէ աճում է, հաւաքում է իւր ուժերը, որ փրկէ սովատանջներին:

— Իզուր ես աշխատում, փաղաքշելով ասում է նրան արեգակի կիզող ճառագայթը. թող նրանք տանջուեն, դու ինչո՞ւ ես հոգ տանում նրանց կեանքի համար: Դու կանգնած բարձրում, փայլում ես ռսկու մէջ, իսկ նրանք այնտեղ, ներքեւում, թաւալում են փոշիների մէջ: Քեզ ինչ պէտք են նրանք: Դու կ'ոչնչանաս, կ'մեռնես, նրանց աղատելով: Մի՞թէ աւելի լաւ չէ քեզ համար՝ լողալ երկնքի կապուտակութեան մէջ, խաղալ մեզ հետ, սլանալ հոդմերի թևերի վրայ և զուարճանալ կեանքով:

Իսկ սպիտակ ամպիկը դէմքը խոժոռեց և դժգոհութեամբ երեսը շուռ տուեց արեգակի ուրախ ճառագայթներին: Նա սկսեց աճել և միջին գոյն ստանալ: Վերջապէս բոլորովին ծածկեց արեգակի շողշողուն ճառագայթները և ականջ չդրեց նրանց ձանձրալի խրատին՝ թէ կ'մեռնես կ'ոչնչանաս... Ինչո՞ւ ես դու հոգ տանում ուրիշների համար, մտածիր միայն քո մասին... ապրիր միայն քեզ համար...

Ամպը ականջ չդրեց իւր օղային բարեկամներին և շուտով այնքան աճեց, որ դարձաւ ահագին սև մէզ, որ սիրալիր կերպով ցած էր իջնում թշուառացած դաշտերի և տխուր ծառերի վրայ: Լսելի եղաւ խուլ զղբգին, որ

հետզհետե սաստկանալով, սկսեց որոտման մի հարցուածը միւսի ետեից աւելի բարձրաձայն տարածել նիհար անտառների, հեռաւոր լեռների մէջ և, օձի նման գալարուելով, նշմարուեց կայծակը... մի անգամ ևս, մի անգամ ևս... Տեղաց առատ զովացուցիչ անձրև: Երկար հեղոււմ էր նա, ոռոգելով ամեն մի արմատը տոշորուած խոտերի, տխուր խնձորենու, համբերատար ընկուղենու, սգաւոր ուռենու, և նրանք ազահուլթեամբ ծծում էին նրա զովացուցիչ կաթիլները... Ծառերն սկսեցին ազատ շունչ առնել. խոտերը կանաչ գոյն ստացան. ծաղիկները վեր բարձրացրին իրանց գլխիկները. թռչուններն սկսեցին ծղկլալ. երեխաները դուրս թափուեցան դէպի փողոցները և սկսեցին վազող վտակներից լճակներ կազմել: Կեանք ստացան դիւզերն ու դաշտերը:

Ամպը, կատարելով իւր բարի գործերը, ճշմարիտ է, մեռաւ, ցած թափուելով փրկարար անձրևի ձևով, բայց նա մեռաւ հաճելի մահով: Նրա կեանքն սպառուում էր ժպտալով, երբ նայում էր զուարթացած ծառերին, սլայծառ խոտաբոյսերին, ուրախ ծաղիկներին: Եւ նա, կորչելով երկնքի ընդարձակ տարածութեան վրայ, զգում էր, որ մեռնում է ոչ առանց օգուտ բերելու. կանանչ խոտը, յարութիւն առած բնութիւնը, շինականների ուրախ դէմքերը — նրա գործերն էին:

Այնուհետե ամպը բարակ շերտով սկսեց առաջ լողալ. թռչունների ուրախ ձայները, ծաղիկների ու դաշտային խոտաբոյսների սոսափման անուշ մեղեդին առաջնորդում էին նրան, մինչև նա աննկատելի կերպով անհետացաւ երկնքի անսահման կապուտակութեան մէջ: Նա կորաւ այնտեղ, վերևում, իսկ կաթիլների ձևով սկսեց ապրել այստեղ, ներքևում, ամեն մի թուփի, բոյսի, ամեն մի փոքրիկ կենդանու մէջ...

38. Ա Մ Պ Ե Ր

Հայոց երկնքով ամպեր են վազում
Խիստ քամու ձեռից.

Սև-սև ամպերը սարերի նման
Անցնում արտերից:

«Կացէք, այ ամպեր, ինչո՞ւ էք փախչում,
Անձրև չէք թափում.

Մեր ծառաւ արտեր օրեր են համբում
Ու ձեզ սպասում:

Քամի, դու քամի, խղճա՛ արտերին,
Թող այդ ամպերին,

Կանգնեն ու թափեն անձրևի շիթեր,
Ջրեն մեր արտեր:

Քամին հանդարտեց, մեղմ անձրև թափուեց,
Արտերը ջրեց.

Արտը բարձրացաւ, ցօղուն արձակեց
Ու հասկեր բռնեց:

Գիւղացին գնաց, տեսաւ ու խնդաց,
Խնդաց ու ասաց.

«Փառք Քեզ, ով Աստուած, որ տուիր մեզ հաց,
Չենք մնալ քաղցած»:

39. ԱՄԱՌՆ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ

Ա

Ճաշուայ շոգն անց էր կացել: Սար ու ձոր գլուխները նորից բարձրացրել էին, որ փոքր շունչ առնեն: Արեգակը Մասիսի քամակիցը աչքը հանդարտ բաց էր արել,

մունջ-մունջ Երեւանու բերդին էր մտիկ տալիս և ուզում էր, որ կամաց-կամաց մայր-մտնի:

Թանձր խաւալը, սև մառախուղը եկել, բոլոր դաշտերի, ձորերի երեսը բռնել, օդը ծանրացրել էր:

Թռչունը տեղիցը չէր ուզում շարժուել, հաւը բնիցը գլուխը հանել: Ամեն տեղից ոտքը խաղաղուել, ամեն տեղից ձայն ու ձոր լռուել, պապանձուել էր:

Ջուր ջրոգը առուի վրայ էր թեք ընկել, քնած մնացել, վարուցանք անողը՝ հանդումը, այգեպանը իւր ծառի տակին՝ շուաքումը քուն մտել, հանգստացել: Մարդ, կին, մանուկ գիւղերումն էլ չէին երևում:

Հօտաղներն իրանց դուրժանի լծկանը բաց էին թողել, լուծը յետ արել ու մէկ ստուերի տակ գուլթանը մէկ կողմը, եղները միւս, ջրերի ափին վէրէին թափուել, քաղցը քուն մտել: Նախիբը մէկ դաշտում, ոչխարի հօտը միւս, շուաք տեղը նստել, ծնօտ ծնօտի էին քսում, փրնչացնում, արոճ անում: Հովին էլ, գլուխը մէկ քարի վրայ դրած, նդդել, աչքը կպցրել էր, որ շոգը քաշուի թէ չէ՝ վեր կենայ, հօտը իրիկնահովին մէկ լաւ խոտաւէտ տեղ տանի, արածացնի:

Երթուն շների մէկը այս ցցի վրայ, մէկը միւս բլրի ծայրին, կամ հովուի ոտի տակին՝ գլուխը դել, նօթերը կիտել, մարդ է մտել, որ թէ գոգ, գայլ, գաղան սիրտ անեն, մօտենան, մէկէնիմէկ վրայ թռչի, պատառ-պատառ անի, իւր տիրոջ ոչխարները պահի: Մէկ կանաչ խոտ, մէկ դալար թուփ կամ մէկ ծաղիկ ոչ մէկ տեղ չէր երևում, որ մարդ հօտն առնի, կամ երեսին մտիկ տայ, սիրտը բացուի ու իւր ճանապարհի երկարութիւնը մոռանայ... այսպէս էր ստը ու ձոր, դաշտ ու հանդ չորացել, խանձուել, պապանձուել: Միմիայն խոտերի ցօղուններն ու թփերի սոււ-սուր ծայրերն էին այստեղ-

այնտեղ ցից-ցից գլուխնին բարձրացրել, տխուր, տըրտում, մոլորուած, պաշարուած կանգնել, մնացել:

Սև-սև գիշակեր ագռաւները կամ վախուկ տուլաշներն էին հէնց մենակ մնացել, որ այստեղ, մէկ քարափի ծայրի, մէկ բուրջի գլխի, կամ թէ չէ՝ ճանապարհի միջում իրար գլխի հաւաքուել, նստոտել, կամ պտոյտ էին գալիս, իրար կտցահարում, իրար թևերից քաշում, որ մէկի գտած որսը ձեռիցը խլեն, բաժին անեն:

Օձ, կարիճ, մողէս, բղէղ ու ինչ կերպ գաղան սսես՝ մորեխ, մօեղ, հանդէս էին բաց արել. որը մէկ թփի տակից, որը մէկ քարափի գլխից, որը խոտերի միջին՝ կամաց-կամաց ժաժ գալով, պոչ ու գլուխ իրանց քաշելով. կամ ծլունդ լինելով, էլ յետ սուս անելով, կամ գետնի, ապառաժի վրայ սողալով, փշտացնելով, շուացնելով, փրշացնելով, ծվվալով, ծղրտալով, ոտն էին ելել, ուզում էին իրանց արևի ձէնն ածեն, որն էլ իւր բնի առաջին արեակող անելով, գլխները հանել, մունջ-մունջ ականջ էին դրել, սուր-սուր աչքները ցցել, պելացել, շլացել, այս կամ այն կողմն էին մտիկ տալիս, որ ոտքը խաղաղուելիս՝ դուրս գան, միքիչ շունչ քաշեն, իրանց կերը ճանկեն, էլ յետ իրանց բունը մտնեն, էլ յետ գնան քնեն, հանգստանան:

Բազի պատածակի արանքից կամ քարի ծայրից էլ մէկ անճար բու, գլուխը վէր թողած, քիթ ու պոռնկ կիտած, ծանրացած, գետնին էր նայում, իւր սև օրը ողբում: Հաւի թշնամի ուրուրն էլ՝ թևերը փռած, ճանկերը սրելով, բացուխուփ անելով, կտուցը սրբեղով կամ կուրծքը քըջըջելով, երկնքի երեսին, գլուխը կրծքի տակին քաշ գցած, սուր աչքերն այս կողմն այն կողմն էր դցում, պտըտում, պատրաստում, որ մէկէնիմէկ, ական թօթափել, վայր վազի հաւի լիսպոր ճուտերի գլխին, որոնք մօր

թիւերի տակին կամ մօր գլուխը քորելով, թեք քաշելով, ծվծվալով, կտկտալով, կամ կտուց կոյի տալով, մօր կռքսալուն, ծվվալուն ականջ դնելով, սուսուփուս նըստում էին իրար հետ կամ քշուշ էին անում...

Բ

Այսպէս մեռել-լուել էր բնութիւնը ու ոչ մէկ շփուլ-թու մէկ տեղից չէր լսում: Միմիայն հեռու տեղից մէկ բարակ քամի եղբեն-եղբեն փչում, ծառի տեղեկները սըլ-սըլայնում, ժամ էր գցում ու գոլ-գոլ մարդի երեսին, բերնին քնքուշ ձեռը քսում, շուտով անց կենում ու փշերի, խոտերի, քաղափների, ձորերի մէջը մտնում:

Ինչպէս ծխի մէջ խրուած՝ հեռու տեղից դաշտի գիւղերը, հանդերը, փոսերը մթնած, լուած, ինչպէս սև ամպի կտորներ կամ այրուած, խանձուած տեղեր, այտեղից այնտեղից սեկն էին տալիս ու խառնիխուն երևում:

Արաքսը, ինչպէս մէկ նետ օձ կամ արծաթի գօտի, արևմտեան կողմիցը, ձորերի միջիցը իւր սուր, լուսափայլ ճակատն ու գլուխը բաց էր արել ու մրմունջ, լուռ, հանդարտ գալիս՝ Մասիսի փեշին միջի խփում, շփում էր ու էլի խեթ-խեթ նայելով, նշան սպառնալիք տալով, ձէնը ձոր անելով, գլուխը պտշտելով, գնում, Զանգու ու Գառնի գետերը իւր ծոցն առնում և, խաղալով, խայտալով, վշվշալով՝ հեռանում քոյրերի հետ ու պուռնկ պուռնկի, լանջ լանջի, քամակ քամակի տուած, իրար գլխի, երեսի ձեռ քսելով, փաղաքշելով, հանաք անելով, աչքերը խփում, նղզում ու ձալուրի տափարակ ծոցումը ծնծում, ջարդուած քուն մտնում:

Այս տխուր հրապարակի չորերը չորերը՝ աչքդ որ բաց չես անում, մէկ էլ ես տեսնում, որ երբեմն երկինքն ամ-

պակալած՝ ուզում է որ սար ու ձոր ոտնատակ տայ, Երագածի, Մասիսի ու միւս սարերի գլխին բամբաշի, գետին խցկի, որ համարձակում են իրանց զագաթն այնպէս բարձր վեր քաշել, որ բոլոր ամպերը վերեւ ոտը բռնելու տեղ շունենալով, իրանց երկինք մօրիցը խռոված, վէր են գալիս ու նրանց գլխին քուլայ-քուլայ դիզում ու այնպէս իրար վրայ նստում, որ շատը, տեղ շունենալով, միւսներին քովն է տալիս, բոթբոթում, դուրս է գցում ու նրանց տեղը բռնում:

Այս հատուածի մէջ եղած օտար բառերի տեղը քուն հայերէն բառեր դրէք:

40. Բ Ո Մ Տ Ա Ն 2 Ի

Ամառն է: Կարծես կրակ է բարձրանում
Գետնի երեսից և հուրհրատում:

Ո՛չ շունն է հաջում, ո՛չ ճրճին երգում:

Գորտն էլ է լուել, էլ չէ կրկում:

Ամենքն էլ փախել՝ հով տեղ են գտել,
Իրանց բներում լուել, պապանձուել:
Միայն մի հատիկ մարդ է երևում
Խոր ընկած դաշտում, առուի եզերքում:

Կանգնած է մարդը արևի տակին,
Ոտն ու ծունկը բաց, բահը իւր ուսին:
Մի շապիկ միայն ունի նա հագին
Եւ մի սպիտակ թառակ կայ գլխին:

— Բայց ինչ մարդ է նա և ինչ է շինում,
Արևի տակին ինչո՞ւ է այրում:

— Նա ըոստանչի է, ըոստան*) է ջըրում:

Սեխն ու ձմերուկն այնտեղ են հասնում:

41. Կ Ա Ր Կ Ո Ւ Տ

Անցել էր դարուն, ամառ էր մտել, բիւր անթիւ բարիք գիւղացուն բերել. կանաչ արտերի ցորենն ու դարին, կորեկն ու հաճար ուռել ու լցուել, ոսկեգոյն ներկուել, և այգիների խնձորն ու տանձը, դամբուլն ու ծիրան հասել, կարմրել, ծառերը բռնել. իսկ սեխաստանի սեխն ու ձմերուկ. դդումն ու գազար փորերն ուռցրել, մեղրի համ առել...

Գետը պարզուել էր, խոտը երկարել, հօտեր, նախիրներ դաշտերը փռուել. ծառերի գլխին և կամ արտերում թռչունք բուն դրել, ձագուկներ հանել...

Սողում էր օձը խոտերի միջին. մեղուն թռչկոտում ծաղկից դէպ՝ ծաղիկ. կրիան էլ վիզը հանած պատեանից, քաշում, քաշկրտում թիփերի տակին...

Պայծառ էր օրը. պայծառ էր երկինք. ուրախ են թռչունք, անասունք, մարդիկ...

Բայց այն ինչ ամպ է, որ սարի գլխից գալով գալիս է ու իրան յետքից, կարծես շղթայած, քաշում է բերում մեծ ու սև ամպեր՝ ամեն տեղ փռում...

Մի բոպ էս, խորին մթութիւն ամեն ինչ պատեց. որոտաց երկինք, երկիր դորդաց. փայլակն ու կայծակ իրարու խառնած, մարդկանց սրտերը ահ ու դող գցեց: Մռնչաց քամին, շարժուեցին ծառեր, կաթեց, կաթկաթեց, յորդ անձրև թափուեց. անձրևի ետքից սառցէ գրնդակներ, շրթխը ու չրթխը, երկիր գլորուեց: Թափում

*) Բոստան—սեխաստան, բոստանչի՝ բոստանը մշակող:

է, թափում, սար ու ձոր ծածկում. ոչ դաշտ է հարցնում, ոչ այգի ասում:

«Ա՛խ, կարկճւտ, կարկճւտ, կանչում են մարդիկ.

Այս ինչ պատիժ է, խնայէ, երկինք»...

Ծերը ծնկաչոք, արտասուքն աչքին, Աստուած է կանչում՝ խնայել երկրին. պառւար հանած երկթէ կասկարան բակն է շարտում ու նդով կարգում. հարս ու աղջիկներ, պատի տակ շարտած, սուր դանակներով կարկուտ են կտրում՝ երկնքին նայում. իսկ նրանց մօտը մշակ երկրագործ յուսահատ կանգնած, ձեռը իւր ծոցում, ախ-վախ է քաշում, գլուխը շարժում...

Բայց հանգերի մէջ այս ինչ շփոթ է ու իրարանցում... Հօտը ցրուել է, նախիրը փախել, ձիերը խրտնել, դէս ու դէն ընկել. թռչունքը թռել, բունի մէջ պահուել. հովիւ, հորթարած, փայտհատ, կովարած՝ ամենքն էլ իրանց գործերը թողած՝ թիփերի տակին մնացել են սառած...

Դադարեց կարկուտ, որոտը լռեց. ամպերի ճեղքից արեւ նայեց. երկիրը ժպտաց, նորից փայլ առաւ, բայց տխուր փայլ էր, որ նա ստացաւ:

Այգեպանն վաղեց իւր այգին մտաւ, դէս ու դէն նայեց, մնաց քարացած.— ծառեր տերեթափ, ճիւղեր կոտրատուած, բոլոր պտուղներ կարկտահար եղած:— «Վայ իմ աշխատանք, ափսոս իմ այգի», ասաց հեռացաւ, աչքերը լցուած...

Արտատէրն գնաց, իր արտը հասաւ: Թուլացան ոտներ, սեւացան աչքեր, երբ տեսաւ հասկը ջարդուած, փշրուած, հողին հաւասար, անգութ հեղեղից աւազով

ծածկուած .«Կորաւ իմ յոյսը, փշաքաւ իմ արտ», ասաց
ու գնաց սիրտը մորմոքուած...

Դրսում մնացած թռչունքն էլ թռան, գտան իրանց
բուն. բայց ան, ինչ տեսան. բունը աւերուած, ձագուկ-
ներն ընկած, չորսից միայն մէկն ողջ էր մնացած. իսկ
այն միւսները թափուած ցեխի մէջ, անշունչ ընկել են,
աչքները փակել՝ որի գլուխը, որի թևիկը կարկտից ջար-
դուել:

Ծրվելաց թռչունը, սրգաց իւր ձագուկ,
Դէս ու դէն ընկաւ՝ արեց ողբ ու սուգ...
Այսպէս ամեն տեղ, որ մի ժամ առաջ
Տիրում էր յոյս, կեանք, ցնծութիւն անբաւ,
Այժմ յաջորդեց, կարկրտի շնորհիւ,
Յուսահատութիւն, տառապանք ու ցաւ...

42. Ա Ղ Օ Թ Ք

«Տէր, եթէ գշրթունս իմ բանաս,
Բերանն իմ երգեսցէ գորհնութիւնս քոս:

Գիշեր ու ցերեկ, Տէր, Քո սուրբ անուան
Մենք պիտի լինինք յաւէտ փառաբան.
Թէ արև ծագէ, քարոզ քո փառաց,
Թէ գիշեր հասնի, պարզեղ ողորմած.
Մենք խոնարհ հոգով Քո մեծ բարութեան,
Կանգնած ենք՝ պատրաստ լինել սրբաբան:

Բայց մարդիկ վաղուց, մոռցած Քո խրատ,
Դահլիճ են դարձել եղբարցն հարազատ.
Ուրացած անմահ խօսքդ մարդասէր,
Հզօրն աշխարհին դարձել է արդ տէր,

Եւ փոքրը չունի այլևս բերան՝
Կարդալ սաղմոսը Քո օրհներգութեան:

Ընդունլը արդ, Տէր, մեր խունկն աղօթից,
Տուր մեզ վայելել խոստացած բաղդից՝
Թէ վաստակեալներն ու բեռնաւորներ
Պիտի գտանեն հանգիստ երկնանուէր.
Եւ բաց մեր շրթունք, Տէր Աղովնայի,
Երգել օրհնութիւնն Քո անբաւ փառքի:

43. Ա Ձ Ո Ի Ն Ք

Աշունքացաւ: Արարատեան դաշտի կանաչ այգիները,
որոնք մարդու սիրտ ուրախացնում էին իրանց գեղեցիկ
տեսքովն ու անուշ հոտովը, Աստուծուց փռած կանաչ
խալիշաններովը, հազար տեսակ ծաղիկներովը, հիմա այն
դրութեանն էին, որ մարդու սիրտ չէր տալիս, որ նրանց վրայ
նայէ. խաղողի թփերը, որ մի օր գլուխ գլխի կպցրած՝
իրանց սաթի նման ողկոյցներով մարդիս բերանի ջուրը
բերում էին ու նրա երեսին ծիծաղում, հիմա մեռած
մարդկանց զերեգմանների նման հողի կոյտերով էին ծած-
կուած: Ծառերը, որ մի թեթեւ քամուց իրանց տերեւնե-
րով տարուբերում ու մարդու տխրած սիրտն էլ բաց էին
անում, հիմա մերկացած, մի տերեւ էլ չես գտնիլ վրա-
ները—չոր-չոր չոփերն են երևում միայն բիզ-բիզ: Ջրերի
ափերը, որ բազմեանդ խոտերի և ծաղիկների շատու-
թիւնով մարդու ախորժակը բաց էին անում, հիմա հէնց
իմանաս թէ ութ օրէն մեռած մարդու երես են դարձել:
Ամեն բան էլ փոխուած՝ մի տխուր տեսարան է ներկայա-
ցնում:

Բայց գործի տէր մարդիկ նոր են սկսում ուրախա-

նալ. այգու բաներից պրծել են ու դադարել. ունեցող-
չունեցողն էլ հիմա տանիցը մաքուր հագնուած է դուրս
գալիս: Մարդ չկայ, որ իրան կարողութեան չափ գինի
չունենայ: Ով որ հոգս ունի, ծախում է գինին ու իրան
տունը նորում, ձմեռուայ պատրաստութիւնը տեսնում:
Մի գիւղացի իւր ցորենի աւելորդը, միւսը իւր գինու ու
արաղի մի մասը, երրորդը իւր ձեռատունկ ծառաստանի
կտրուածքը՝ ամեն մարդ իւր առատութիւնից մի բաժին
վաճառում, իրանց միւս պակասութիւնները ծածկում են:
Ում հասած աղջիկ կամ տղայ ունի, շտապում է հարսա-
նիք անել: Գիւղացու ուրախութիւնները, մեծ մասամբ,
աշնան սկզբներումն է լինում:

44. Ա Յ Գ Ե Վ Ո Ի Թ

Ցերեկը գիշերին յաղթելով՝ ցրիւ տուեց նրա թանձր
մութը. մարդկանց քունը փախաւ գնաց աշխարհի տակը.
Սուրբ-Խաչի մեռելոցին, երկուշաբթի օրը, արեւը գեռ
նոր էր իւր դուխը հանել, որ հինգ-վեց հարիւր հոգի
կարբըցիք ու հանավանքիք, կթոցները շալակներին, մի
երկու ցամաք հաց միջին, մօտեցան Աշտարակի այգիներ-
ին: Աշտարակցիք այսօր մի մարդ են ուղարկում բա-
նուորներ բռնելու: Գեռ արեւը նոր էր բարձրացել, որ
այնքան բանուորներից մէկը չմնաց. բոլորը ցրուեցան
այգիները: Քաղն սկսուեց: Խաղողի տեսակները՝ իծա-
պտուկը, քիշմիշին, ասկեարին, մնխալին, կոթոռնջը, եգ-
նաջը, ճիւղլը, եգանդարին, մէկ խօսքով՝ ինչքան պա-
տուական խաղողներ կային, բոլորը թլթլում էին, բոլորը
քաղող էին կանչում: Կեանքը եռում էր այգիներում: Քա-
ղող քաղողի, ուտող ուտողի, տանող տանողի էր: Աղբա-
նների, չունեւորների աչքն էլ լիքն է այդ օրերը: Սրանից

յետոյ, մինչև այգեկութի վերջը, ինչ որ այգետէրերի
դրութիւնն է, Աստուած ոչ շհանց տայ. մարդ որքան էլ
հարուստ լինի, հագին այնպիսի ցնցոտի կըլինի, որ ծը-
լանքներն ուռնու տերևի պէս երկար-երկար քաշ ընկած
կըլինին. բոլորը պատառոտուել են խաղողի թփերի մատ-
ներիցը կամ տաշտակներիցը: Կանայք, որոնք տանն են
քնում, առաւօտանց շտապելով իրանց բանը կըպրծնեն
ու՝ դէպի այգին. մէկ խօսքով՝ մի մաքուր շոր չես գտնիլ
որ շիրտ եղած, կուպը դարձած չլինի: Հէնց որ քաղից
պրծան, բոլոր խաղողը ջեկջրկեցին. պահունին տուն տա-
րան՝ կախան անելու, իսկ մնացածը հնձանը հաւաքեցին:
Քաղը վերջանալուց յետոյ խաղողատէրերը և նրա վար-
ձուորները ոտները հանեցին, խտակ լուացին, Աստու-
ծու անունը տուին, մօտան առագաստի մէջն ու խաղողը
տրորեցին. տրորելուց յետոյ դիւր դրին, ժողովեցին և
վրան տախտակներ շարեցին, որ քամուի:

Մարդու սիրտ փառաւորում է, երբ որ քաղցուն,
Աշտարակցու սրտի ուրախութիւնը, նրա տարեկան ապ-
րուստը, առու է լինում առագաստի միջով ու թափում
տաքարը: Աշտարակցու սրտին զանգի ձայնից քաղցը է
թուում այն զընգզընգոցը, որ լսում է տաքարից, քաղցուն
նրա մէջը լցուելիս. բայց մանաւանդ որքան մեծ է լինում
նրա ուրախութիւնը, երբ որ, մին էլ ես տեսնում, տաքա-
րը շրթունքներից հետ լցում և քաղցուն եկած տեղիցը
յետ է դառնում, առագաստումը լճանում, իմաց տալով
իւր տիրոջը, թէ ինձ կըլի, պրծի, կարասներդ լցնու:
Քանի ու քանի փառք և գոհութիւն է վեր ուղղում մարդ
այդ ժամանակ դէպի Արարիչը:

45. 2 Մ Ե Ռ

Բարեկենդան էր: Ձիւնն եկել, դիզուել, սար ու ձոր բռնել էր: Պարզըկայ գիշերն այնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամեն մէկ ոտը կռիւնքիս՝ հազար տեղից տրաքտրաքում, ճրճում, ճաքճքում էր և մարդու մարմինը սրտաօցնում, ձայն տալիս: Ամեն մէկ ծառի ճղներից, ամեն մէկ տան բաշից՝ հազար տեսակ սառուցի լուլայ, հազար տեսակ ձիւնի քուլայ՝ կախ էր եղել ու բիզ բիզ իրար վրայ ոռոնել: Հէնց գիտես սար ու ձոր կամ նոր էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել՝ մահուան գունը ընկել: Թռչուն, գաղան, անասուն, սողուն՝ որը փէտացել, այստեղ-այնտեղ վայր էր ընկել, որն էլ վազուց, ամսով առաջ, բունը մտել՝ ձայնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն էր սպասում: Գետերի, առուների երեսը սառուցը մէկ գազ եկել, հաստացել, իրար վրայ դիզուել և այնպէս էր ջրի, աղբիւրի բերնին հուպ տուել, որ մօտերին կանգնողը միմիայն նրանց խուլ ձայնն էր լսում, որ սառուցի տակին տխուր-տրտում քլքլում էր ու էլ յետ այստեղ, այնտեղ կամաց-կամաց ձայնը կտրում, պապանձում, սառչում:

Երեզակն այս առաւօտ որ քնատեղիցն ու աղօթարանիցը գլուխը չբարձրացրեց ու աչքը աշխարհի վրայ չգցեց, շողքը (ճառագայթները) սարերի գագաթին, դաշտերի գլխին այնպէս էր փայլում, պսպղում ու սառցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին տալիս՝ որ հէնց իմանաս աղամանդ, զմրուխտ, ետրուկ ու հազար տեսակ անգին քարեր լինէին՝ դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, կրճքին փռած: Սարերի սառը բուքը, ձորերի դառնաշունչ քամին այնպէս էր հրապարակ բաց արել,

գոռում, փշում, հոսան անում, ձիւնի թեփը իրար գլխով տալիս, որ ճանապարհորդի քիթ ու պոռուցը կպցնում, ճաքացնում, երեսը պատում, գլխին հազար անգամ խրփում, աչք ու բերան լցնում, շատին էլ կամ ձորերը գցում, խեղդում կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փէտացած, ճանապարհից խռկում, սար ու ձոր գցում, խեղդում կամ քարէքար էր տալիս:

46. Ս Ա Ռ Ն Ա Մ Ա Ն Ի Ք

Ձրմեռն է, ձրմեռ, սիւնն երեխէք,
Ձրմեռն է, և դուք դողում, մըսում էք,
Բայց դուք մենակ չէք, ես էլ եմ մըսում,
Ես էլ եմ ձեզ պէս դողում, սարսըռում:

Եւ գիտէք արդեօք ինչ է ձմեռը,
Այդ պատկառելի համարուած ծերը:
Ո՛հ, մի հարցնէք, ես սարսափում եմ,
Երբ զըրա արարք մէկ-մէկ յիշում եմ:
Այդ անիրաւը ուր ոտք է դնում,
Մահ է տարածում ամեն կողմերում:
Երեսին առած ծերունու գիմակ,
Մեղից ծածկում է բուն դէմքն այլանդակ:
Չատ ժամանակ չէ, ինչ որ դա եկաւ,
Եւ դուք լաւ տեսաք, թէ ինչեր արաւ:
Դըրա երկիւղից գետը քար կտրեց,
Քըչքըչան առուն լռեց, պապանձուեց,
Դալար բոյսերը սառան, փէտացան,
Նախշուն հաւերը թրոան, հեռացան:
Բայց էլի շատին իր ճանկը գրեցի,
Քուք, բորան արաւ, բոլորին խեղդեց,

Սիրուն վարդենու թուփը չորցրեց,
Սոխակի լեզուն տակիցը կըտրեց...
Ջրաղաց չըկայ—ջուրը սառել է.
ձանապարհ չըկայ—ձիւնը կապել է.
Թէ մարդ, թէ տաւար միակերպ քաղցած,
Ողորմ-լալիս են, մահուան դուռն ընկած:

Օրը կարճացել, գիշերն երկարել,
Լոյսը նուաճուել, խաւարն է տիրել,
Երկինքն ամպապատ, գետինքը սառած,
Գարունը հեռու, ցուրտը կատաղած...
Այսպէս է ահա սոսկալի ձըմրան
Ալիքով ծածկած պատկերը դաժան...

Յուրտ է, սաստիկ ցուրտ, սիրուն երեխէք,
Եթէ ինձ նման դուք էլ մըրսում էք,
Եկէք միասին մի հնար գըտնենք,
Ձըմրան ճանկերից մեր գլուխն ազատենք.
Ես իմ բազմամեայ հասակիս փորձով,
Դուք ձեր մանկական անարատ մտքով,
Եթէ կամենաք, խելք-խելքի կըտանք
Եւ, ինչից ասես, կըրակ կըստանանք—
Կրակ լուսատու, պայծառ, անստուեր,
Որ տաքացընէ սառնեղէն սըրտեր,
Որ կենդանացնէ զօսացած ձեռներ,
Որ հալեցնէ սառցապատ լեռներ...

47. Ի Մ Յ Ա Ր Ե Ի Ա Ն Ն Ե Ր Ը

Տունը, ուր ես բնակում եմ, մի բարձր և երկար
շինութիւն է՝ նա շատ նոր չէ և դռնում է ձուշի քա-

ղարի մի հեռացած ծայրում, բաժանուած միւս տներից
մեծ ու խոր ձորով, որ սկսում է նրա հիւսիսային կող-
քից: Այդ ձորը շատ մուշտ տեսք ունի: Գարնանային հե-
ղեղները տարեցտարի բանդում, խորացնում են նրան.
զառիվայրը, որ սկսում է տան պատերի մօտից, աւելի
և աւելի ուղղաձիգ է դառնում:

Իմ վարձած երկու սենեակների առջև կայ մի փոք-
րիկ դատիկոն: Այդտեղից երևում է մեծ բլուրը, որի գա-
ռիվայր լանջերի վրայ խիտ կուտակուած են տները: Բայց
միշտ իմ ուշադրութիւնը ամենից շատ զբաւում է մեր
տան ներքին յարկը: Այդտեղ ամեն անգամ աչքիս երևում
է սեացած մուշտ պատը մի փոքրիկ պատուհանով և նոյն-
պիսի դռնով, որ բացում է դէպի ձորը: Սկզբում ես
կարծում էի, թէ այդտեղ նկուղ է, ուր պահում են ան-
պէտք բաներ: Բայց շուտով իմացայ, որ դա բնակարան
է մի փոքրիկ ընտանիքի՝ մի այրի մօր և մի փոքրիկ
աղջկայ: Վերջինիս շատ անգամ էի տեսնում շէմքում նըս-
տած, գլուխը ցած դցած, մենակ խաղալիս: Նրա անունը
Հեղինէ էր...

Բարձր, երկար տան միւս սենեակներում կենում են
միքանի ուրիշ տնկիցներ: Ահա դրանք էին իմ հարեան-
ները:

ձմեռն է:

Տխուր ու ցուրտ օրերը անփոփոխ յաջորդում են
միմեանց:

Ձիւնն ու ցեխը բոլորովին արգելում են տանից դուրս
գալ: Տաք վառարանը թմրացնում է անդամները, իսկ
ձմեռային երկար գիշերները բոլորովին ծուլացնում են
մենակ մարդուն, որ սովոր է անփոփոխ ընկերութիւն վա-
րել մի կոյտ զրբերի և մի գրչի հետ միայն: Ձմեռը իւր
սառը կնիքը դրել է այդ մշտական ընկերների վրայ:

Տաղտկալի միանմանութիւնը մաշում է ինձ: Ինչ կը լինէր դըռութիւնս, եթէ հաշիւան սենեակում չապրէր մի բազմամարդ ընտանիք, բաղկացած գլխաւորապէս փոքրիկ արարածներէց: Մի պատ միայն բաժանում է ինձ նրանցից, բարակ պատ, որ սակայն, չէ կարողանում անջատել իմ հոգին այն ուրախ, անհոգ և մշտածիծաղ կեանքից, որ նրա միւս կողմն է տիրում: Լուսաբացին այնտեղ արդէն ոտքի է լինում կանգնած այդ աղմկաւոր աշխոյժ կեանքը, որ լուում է միայն ձմերային գիշերուայ կէսին: Անընդհատ լսում են ծիծաղի, ուրախութեան, ոտտիւնների ձայներ, լսում են մանկական երգի կցկտուր, խառնի-խռռն հնչիւններ. երբեմն լինում է և պար: Ծիծաղում է ընտանիքի մայրը, ծիծաղում են երեխաները, ուրախութեան ձայներ է արձակում խուլումունջ փոքրիկ տղան: Ուրախութիւնը սրտի գործ է, անպատճառ լեզու չի հարկաւոր նրան արտայայտելու համար:

Այդ կենդանի աղաղակների ժամանակ գործել չի կարելի, և ես լուռ նստում եմ և ականջ դնում. լսում եմ պատի քամակին տիրող իրարանցումը, որ հոգում է օրուայ ապրուստը և հէնց այդ պատճառով դուարթարար, հրապուրիչ է ինձ համար: Լսում եմ և ինքս էլ ուրախանում, մինչև անդամ սկսում եմ երգել: Բայց լինում է ժամանակ, երբ երգեցողութիւնը խանգարում են ծանր ու զգոյշ քայլերը, որոնք անցնում են սենեակիս մօտով: Ընտանիքի հայրն է դա, որ դալիս է տուն ծանր աշխատանքից հանգստանալու: Եւ յոգնած անդամներին ուրիշ հանգստութիւն չկայ, բացի այդ աղմուկով լիքը սենեակը: Երջանիկ մարդ:

Երեկոն մօտենում է: Մոխրադոյն ամպերի տակ հետըզհետէ հաստատւում է խաւարը: Ես դուրս եմ դալիս դստիկոն՝ ծառայիկ կանչելու համար: Զիւնի առաւտ տա-

րափը թափւում է մեծ եռանդով. ձորը արդէն մթնել է, աւելի ևս տգեղացնելով իւր կերպարանքը: Պիսամթութեան մէջ ես նկատում եմ մի մարդկային պատկեր, մի ուրուական, որ ձորի խորութիւնից բարձրանում է նեղ զառիվեր շաւղով, որ դեռ նշմարելի է ձիւնի մէջ: Նրա մարմինը խոնարհուած է մի ծանրոցի տակ, քայլերը դողդոջուն. նա քաշ է տալիս իւր ահադին ասիական կօշիկները, միևնոյն ժամանակ ոյժ է գործ դնում յետևից եկողի համար էլ, որ կպած է նրա կանացի հագուստի փէշից: Ծառային մոռանում եմ, ուշադրութիւնով նայում եմ այդ պատկերին, որ նոյնինքն աղքատութիւնն է: Ահա նա բոլորովին դուրս եկաւ ձորից և կանգնած է փոքրիկ դռան առաջ: Դա ներքին յարկի բնակչուհին է, այն միայնակ կիներ: Դիւի վրայ կրում է լուացքի ահադին կապոցը. խսկ նրա յետևից եկողը աղջիկն է՝ Հեղինէն: Փոքրիկ արարածը լուիկ-մնչիկ հեկեկում է. նրա գլուխն ու դէմքը փաթաթած են ցնցոտիներով. նա հիւանդ է:

Խեղճ...

Նրա համար պառկելու մի տաք անկիւն չկայ... ոչ մի տեղ...

48. Ա Ղ Ք Ա Տ Կ Ի Ն

Յուրտը փչեց, ձրմեռ սաստիկ,
Զիւնը ծածկեց գետինը.
Ամենայն մարդ մըտաւ իւր տուն,
Պատսպարուիլ ցրտիցը:
Ժամի դռնում դողդողալով
Կանգնած է մի աղքատ կին,
Նրա հանգերձ պատառ-պատառ,
Զունի շապիկ իւր հագին:

Անհամարձակ նա իւր ձեռքը

Պարզում է անցկացողին՝

«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Անտուն անտէր աղքատին»:

Ձեզ, սիրելիք, ասեմ՝ ով էր

Այդ խղճալի աղքատը,

Այն ցրտումը ոտարորիկ,

Կանգնած ժամի դռնումը.

Ջատ ժամանակ դեռ չէ անցել,

Երբ նա փառքով ու պատուով

Ման էր դալիս փողոցներում:

Իւր սեպական կառքերով.

Այժմ վախով նա իւր ձեռքը

Պարզում է անցկացողին՝

«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր նրա դրռնում

Կանգնած էին շատ կառքեր,

Միշտ հացկերոյթ, ընթրիք, զինի,

Նուազարան ու տաղեր.

Այժմ զրկուած ամեն բանից,

Չունի անգամ հացի զին՝

«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ժամի դռնում նա կանգնած է, ք

Աչքերը կոր, վիզը ճուկ.

Նրա նախկին բարեկամքը

Չեն ասում նրան. «Խղճով,

Ե՛կ դու մեզ մօտ, մենք կ'ամոքենք

Քո վիճակի դառնութիւն,

Կըթուկացենք ճակատագրիդ

Խիստ հարուածի սաստկութիւն»:

Նա տանում է տառապելով

Այս սոսկալի վշտերին՝

«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Անտուն, անտէր աղքատին»:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

(Կենդանական աշխարհից)

49. ՄԱՐԴՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

Մի անգամ մարդու մարմնի անդամները վիճեցին միմեանց հետ և վճռեցին այլևս չծառայել իրար: Ռտներն ասացին՝ ինչի մենք պէտք է կրենք մեզ վրայ ամբողջ մարմինը. թող նա իրան համար ուրիշ ոտներ շինէ և ման գայ, որքան կամենում է: Ձեռները նոյնպէս ասացին՝ մենք այլևս չենք կամենում ուրիշների համար ծառայի պաշտօն վարել, շինեցէք ձեզ համար ուրիշ ձեռներ և թող նրանք գործեն: Բերանը փրնթփրնթաց՝ հապա ես յիմար եմ, ինչ է, որ ոչինչ օգուտ չունենալով՝ ստամոքսի համար սկսեմ կերակուր ծամել, որ նա յետոյ, պարոնի նման ձգուած, մարսէ նրան. չէ, թող իրան համար ուրիշ բերան գտնէ. ես այսուհետեւ էլ չեմ կամենում նրան ծառայել: Աչքերն ևս շատ էին զարմանում, որ իրանք պէտք է նայեն ամբողջ մարմնին և շարունակ հսկողութիւն անեն:

Այսպէս խօսեցան միմեանց հետ մարդու մարմնի բոլոր անդամները և վճռեցին այլևս միմեանց չծառայել: Բայց զիտէք ինչ պատահեց: Որովհետեւ ոտները չէին կամենում ման գալ, ձեռները զաղաբեցին գործ շինելուց,

բերանն էլ չէր ուտում և աչքերը փակուեցան, ապա ամբողջ մարմինը, անսնունդ և անշարժ մնալով, սկսեց թուլանալ, նիհարիլ և փոքր էր մնացել, որ մեռնէր: Բոլոր անդամները, որոնցից կազմւած էր մարմինը, ծանրացան, և աւելի վաթար վիճակի մէջ կ'ընկնէին, եթէ չը հասկանային, թէ որքան անմիտ է իրանց վարմունքը:

— «Ո՛չ, վատ է այս տեսակ ապրելը», մտածեցին նրանք, հաշտուեցան և սկսեցին ըստ առաջնոյն միասին և միարան գործել: Այնուհետեւ ամբողջ մարմինն էլ ուղղուեց, նորոգուեց և առողջ, ուժեղ դիրք ստացաւ:

50. ԿԱՐԱՊԸ, ՁՈՒԿԸ ԵՒ ԽԵՉԱՓԱՐԸ

Երբ ընկերաց մէջ միութիւն չըկայ, Ոչ երբէք նրանց գործն առաջ կ'երթայ. Գործ էլ մի կոչիր դու այն աշխատանք, Այլ անտանելի վիշտ ու չարշարանք:

Մի օր Կարապը, Ձուկն ու Խեչափար, —
 Զեմ զիտում ինչպէս որ գտան իրար, —
 Մի բեռնաբարձ սայլ տանիլ կ'ուզէին.
 Երեքը մէկէն լծուեցան սայլին.
 Երեքն էլ արիւն-քրտինք են մտնում,
 Սակայն իւր տեղից սայլը չէ շարժուում:
 «Չարմանք, ասում են նրանք մէկ մէկու.

Զրգիտենք ինչո՞ւ

Զենք կարողանում շարժել այս սայլը.
 Ո՛չ ճամբան է վատ, ո՛չ ծանր բեռը:

Հապա չեմ ասիլ՝

Կարապն սկսեց դէպի վեր քաշիլ

Խեչափարը յետույեւ,

Ձուկն իւր կողմից դէպի գետ:

Ծուռը ով էր, կամ թէ ում էր իրաւունք,
Այն թողունք.

Բայց բանն այս է որ
Հէնց մինչև այսօր

Սայլն այնտեղ է բեռնովը.

Այսպէս կ'ասէ Կրիլովը:

51. Ա Ր Ա Մ Ը

(Արտաքին զգայարանք)

Արամը շատ շուտ դարձնեց, բացեց իւր աչքերի
վարագոյրները՝ երկար ու թուխ արտեսանունքը. նրա
յետեւից շարժուեցին, բարձրացան աչքի ծածկոցները—
շարժական կողերը: Արեղակի ճառագայթները ներս մը-
տան սենեակը, լուսաւորեցին պատուհանում դրած ծաղ-
կամանը և պատի վրայ կախած փոքրիկ դանդաղաւոր մա-
նուկի պատկերը, որոնց վրայից արտափայլելով՝ ընկան
Արամի փոքրիկ աչքերի ոսպի վրայ, անցան ջրային մասի
միջով և պատկերացան ցանցաթաղանթի վրայ: Այնտեղ
նեարդային մոխրագոյն թելերը յափշտակեցին նրանց և
հաղորդեցին գլխի ուղեղին, որի միջնորդութեամբ իսկոյն
ամենայն բան իմացաւ տանուտէրը—հոգին:

«Ա՛, արդէն լուսացել է և ինչպէս գեղեցիկ առաւօտ
է», ասաց Արամը և իսկոյն վեր թռաւ անկողնուց: Նա
ձեռներով շփեց իւր գեղեցիկ, դուրս ցցուած ճակատը և
արագապէս սկսեց հագնուել: Հագնուելուց յետոյ՝ նա շտա-
պով ձեռներն ու երեսը սառը ջրով լուացաւ և մաքուր երես-
սրբիչով սրբեց: Արամը սառը ջրի շօշափումից աւելի ևս
զուարթացաւ, կենդանացաւ:

Այդ ըոպէին էր, որ օդի արագ հոսանքը ներս մտաւ

նրա ականջը, ցնցեց խողովակի առաջը կապող թմբկա-
մաշկը և նրա յետեւից շարժուեցին երեք փոքրիկ ոսկրնե-
րը՝ մուրճը, սալը և ասպանդակը: Այս փոքրիկ շփոթու-
թիւնը ականջի հեղանիւթին շարժողութիւնն պատճառեց,
որի միջի քնքուշ նեարդը՝ այդ շարժողութիւնից զրգուռե-
լով, յանձնեց դրա տպաւորութիւնը ուղեղին: Արամը ե-
ռանդագին կոչեց. «Ա՛խ, ինչպէս քաղցր է երգում մեր
պարտէզում թռչնակը»:

Արամը մօտեցաւ լուսամուտին, գլուխը դուրս հանեց
դէպի պարտէզ և կամենում էր դուարճանալ թռչունի գե-
ղեցիկ երգով. բայց այդ ըոպէին ծաղկային անուշահոտ
փոշիով լիքը օդը, ներս մտնելով նրա մաքուր քթածա-
կերից, շօշափեց այնտեղ տարածուած լորձային մաշկը:
Ծաղկի փոշիները զրգուռեցին նրա մէջ ճիւղաւորուած նեար-
դերը, իսկ սրանք այդ տպաւորութիւնը հաղորդեցին մայր
ուղեղին և իմացրին նրան, թէ ինչ է պատահում իւր
շուրջը: Լեզուի նեարդները շարժուեցին և Արամը ուրա-
խագին բացականչեց. «Ի՛նչ գեղեցիկ անուշահոտութիւն
է բարձրանում մեր պարտէզի ծաղիկներից»:

Արամը կամենում էր դուրս դնալ պարտէզ, փունջ
կապել այդ անուշահոտ ծաղիկներից. բայց այդ ըոպէին
օդը մերձակայ սենեակից մօտեցրեց նրա շրթունքներին
և լեզուին սուրճից, սերից և պատրաստի նախաճաշիկից
բարձրացած խոնաւութիւնը: Նրա բերանում առատ լոր-
ձուք գոյացաւ, բերանի և լեզուի ծծիկների նեարդները
յափշտակեցին այդ խոնաւութիւնը, հաղորդեցին գլխի ու-
ղեղային զանգուածին և տանուտէրը—հոգին, կարծես,
ասաց Արամին. «Նախաճաշիկը պատրաստ է, իսկ դու ու-
տելու ցանկութիւն ունիս»: Արամը ուրախ մտաւ սեղա-
նատուն, վազեց ողջունեց իր մօրը, նրա ձեռների նեար-
դերը շարժուեցին և ահա նա մատներով շօշափեց, թէ

որքան փափուկ է այն հացը, որ նա վերցրեց և սկսեց ախորժակով ուտել: Նախաճաշելուց յետոյ նա գլուարթագին խաղում ու վազվզում էր պարտէզում և ծաղիկները տեսքով ու նրանց անուշահոտութեամբ զմայլում էր:

52. Մ Ա Ն Ո Ի Զ Ա Կ

Ո՛հ, մի ողբալ դու, թառամած

եւ թալկացած մանուշակ,

Որ քո անոյշ բոյրըն առած,

Քեզ ձրգեցին ոտի տակ:

Աւելի պարզ էր շողշողում

Մեր գարունը մանկութեան,

Բայց մեզ համար այս աշխարհում

Նա չըբացաւ յաւիտեան:

53. Գ Ա Ր Ե Գ Ի Ն Ը

(Գլուխ)

Գարեգինը երբ ծնուեց, շատ փոքր էր և թոյլ, ինչպէս առհասարակ թոյլ են լինում բոլոր նորածինները. նրա գլուխը այս ու այն կողմն էր տատանւում, որովհետեւ դեռ ոսկորներ չունէր: Գլխի աճառները (ղրրճ-ղրրճուկները) իրանց ասեղնաւոր ծայրերով դեռ չէին միաւորուել միմեանց հետ: Սկզբումը Գարեգինը միայն ճշում էր, իսկ փոքր ժամանակից յետոյ աւելի բարձրաձայն էր ցանկութիւն յայտնում ուտելու. նա այնպէս գոռում ու լաց էր լինում, որ կարծես ողջ տունը իրանն է. միևնոյն բանը նա անում էր, երբ անհանգիստ էր պառկած լինում,

կամ երբ նրա բարակ ու կարմիր մաշկը փոքր ինչ ցուրտ էր զգում: Նրա բերանի, լեզուի ու շնչափողի կապերը դեռ այնքան ամրացած չէին, որ կարողանային շրջապատողներին հասկանալի ձայնով արտայայտել նրա զգացմունքը:

Գլխի ուղեղն էլ դեռ այնքան ամրացած չէր. առհասարակ նրա գլուխը դեռ կանոնաւորուած չէր, այդ պատճառով էլ չէր կարողանում նրան գործ ածել, ինչպէս իրան պէտք էր և յարմար: Գարեգինի բերանում դեռ ատամներ չկային. շրթուքները ձգոււմ էին դէպի ամենայն բան, որ մերձենում էր նրանց:

Բայց սակաւ առ սակաւ նրա վերին անշարժ ծնօտի և ստորին շարժական ծնօտի վրայ սկսան ուռչիլ ու կարմրիլ լնդերը և նրանց տակից դուրս երևեցան առաջին երկու կտորող ատամները, որոնք սպիտակ էին և գեղեցիկ: Այն ժամանակ Գարեգինը աւելի էր աշխատում ամեն բան բերանը կոխել, որովհետեւ նրա լնդերը սաստիկ քոր էին գալիս: Գարեգինի մարմնի մէջ այդ ժամանակ շատ ֆօսֆօր ու կիր էր ժողովուել. նրա աճառներն սկսել էին պնդանալ, ոսկոր դառնալ. հոգին ևս սկսել էր իր առաջին գործողութիւնները: Գարեգինն սկսեց ճանաչել հօրը, մօրը, ժպտալ նրանց երեսին... Բայց միևնոյն ժամանակ նա այժմ աւելի էր հիւանդանում, նիհարանում, գոռում, լաց լինում: Այն սպիտակ ոսկորները, որոնք իրանց արմատից ծլում-շարւում էին նրա ծնօտի վրայ, ինչպէս երևում է, շատ էին անհանգիստ անում նրան:

Գարեգինը փոքր առ փոքր մեծանում էր: Աստիճանաբար նրա գլուխը կանոնաւորուեց, կոյրացաւ. դուրս ցցուած ճակատից սկսած դէպի բարձր՝ զազաթը, ծոծրակը և քունքերի մի մասը զանգրաւոր մագերով ծածկուեցին, որոնց արմատները գլխի մաշկի մէջ եղած մա-

ծուցիկ հիւթը ծծելով՝ ամրապէս հիմնաւորուեցին։ Այսպէս փոքր առ փոքր նրա երկու ծնօտների վրայ առամները դուրս եկան, որոնց երեսները ծածկուած էին մաքուր և սպիտակ էմալով (արծնապակի)։ Գարեգինն էլ այն մանուկը չէր. նրա դէմքն աւելի խոհուն կերպարանք էր ըստացել։ Նրա փափիկ, վարդագոյն շրթուներն այժմ պարզ արտասանում էին ոչ թէ անկապ բառեր, այլ ամբողջ պարբերութիւններ։ Այժմ ոչ թէ նա չորեքթաթ էր անում, կամ առաջուայ պէս կարասիներից բռնելով էր ման գալիս, այլ ազատ ու համարձակ թռչկոտում էր ու խաղում։

Ահա Գարեգինը նստած է սեղանի մօտ և պատրաստում է իւր դասերը. նա այժմ դիտէ, որ թէև ինքը շատ մեծ չէ, բայց մարդ է, որովհետև այնպիսի հողի և այնպիս մարմին ունի, ինչպէս միւս մարդիկը։ Նա դիտէ և այն, որ իւր գլուխը բաղկանում է միջանի մասերից, որոնցից առաջին մասը կոչւում է գէմք, վերին մասը — դագաթ, յետին մասը — ծոծրակ, իսկ կողմնային մասերը — քունքեր։ Գէմքն ունի ճակատ, յօնքեր, աչքեր, քիթ, այտեր, թշեր, բերան և ծնօտ. վերջինս բաղկացած է վերին և ստորին ծամելիքից, որոնց վրայ շարուած են սպիտակ ատամներ։ Ատամների թիւը (չափահասներինը) 32 է։ Ատամները բաժանւում են՝ առաջատամների, որոնք կտրող էլ են կոչւում. նրանց աջ և ձախ կողմումը գտնւում են ժանիքները, իսկ ժանիքներից յետոյ — սեղանատամները, իւրաքանչիւր ծնօտի վրայ հինգ-հինգ ամեն մի կողմից։ Առաջատամներով կտրում են ուտելիքը, ժանիքներով նրան բռնում կամ պատառոտում են, իսկ սեղանատամներով մանրացնում են նրան, որպէս երկանով, ուստի դրանք աղօրիք էլ են կոչւում։

Այս բոլոր բաներն այժմ Գարեգինը լաւ և գիտակ-

ցաբար գիտէ, հասկանում է, նոյնիսկ կարող է հաղորդել ուրիշներին. բայց երբ նա աւելի մեծանայ և իւր կըրթութեան վրայ հիմնաւորապէս ուշք դարձնէ և երբ նրա վերջին սեղանատամներն էլ դուրս գան, որոնք կոչւում են հասունութեան ատամներ, այն ժամանակ նա շատ քան կըսովորի և աւելի հիմնաւորապէս։

54 Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ի Ն

Ինչո՞ւ այդպէս ամբողջ օրը

2արշարւում ես, անչափ տանջւում,

Միթէ քեզ էլ մթնոլորտը

Ծանր է գալիս, ծանր է ազդում։

Դու մանուկ ես. դեռ քեզ շատ օր

Խոստանում է քո արևը.

Դու դեռ ժպտան, խաղան անհող

Եւ հեզ ընկիր մօրդ գիրկը,

Ու թոթովիր մի երգ սիրուն

Քո մանկական անուշ ձայնով,

Ու միշտ յիշիր դու այն անուն,

Որ պաշտում է քեզ իւր սիրով։

Մայրըդ է, որ օր ու գիշեր

Անթարթ աչքով քեզ է հսկում,

Եւ կարդալով շատ աղօթքներ,

Երկար օրեր է միշտ խնդրում։

Խաղան, մանուկ, թրրթռալով,

Քնիր, զարթիր սիրահեղիկ.

Մայրըդ կ'երգէ քեզ փարելով,

Որ շատ ապրիս դու երջանիկ։

55. ԱՐՁԱԻԻՐԸ

(Ներքին գործարաններ)

Արշաւիրը առաւօտեան վաղ վեր կացաւ, մի բաժակ կաթ խմեց, հետն էլ մի կտոր հաց կերաւ ու գնաց ուսումնարան։ Նա վեր էր առել իւր պայուսակը, որի մէջ դրած էին նրա գրքերն ու միւս դասական իրեղէնները, և մտածում էր այդ օրուան դասերի վրայ։ Իսկ հացը, որ նա կերել էր, այդ ըոպէին ճանապարհորդում էր նրա մարմնի մէջ։ Ատամները լաւ ծամել էին նրան, լորձիւնի բշտիկները նուրբ լորձիւնով պատել, իսկ փափուկ լեզուն շտապով ներս էր մղել որկորի մէջ։ Ճանապարհին նա քիչ մնաց որ ընկնէր շնչափողը, բայց փոքրիկ մսեայ խցանը—կատիկը ծածկեց նրա անցքը և ծամած պատառը սահելով դուրսեց ղէպի ցած և ընկաւ այն մսեայ պարկի մէջ, որ ստամոքս է կոչւում։ Այդտեղ տաք էր ու մութը և որ կողմը դառնում էր, ամեն կողմից նրան շրջապատում էր ստամոքսային տհաճելի հիւթը, որ կողքից պատրաստում է կարծր փայծախը։ Բայց նրան չէր վաճակուած երկար ժամանակ շրջել այնտեղ, որովհետեւ իւր ընկեր կաթի հետ ստամոքսային հիւթի մէջ լուծուելով՝ դարձաւ մի տեսակ թանձր խիւս։ Խիւսը ստամոքսի ստորին դոնով ցած իջաւ. այդտեղ խառնուեցին լեզի կաթիլներ և աւելի կերպարանափոխուած՝ աղիքներով առաջ գնացին։ Այդ ուղին առաջ լայն անցք էր. փոքր առ փոքր նա նեղանում ու նեղանում էր և հէնց ինքը հիւթն էլ աստիճանաբար փոխւում էր։ Այդ նեղ անցքերից անցնելիս նա կարմիր դգեստ էր հագել և իբրեւ արիւն այլևայլ երակներով վազում էր ղէպի մարմնի ամեն կողմերը։

Արիւնը որքան հեռանում էր, այնքան իւր պիտանի մասերով սննդելով մարմնի այլևայլ մասերը, ինքն ստանում էր նրանց անպէտք հիւթերը և նրա կաթիլները աստիճանաբար մզանում էին։ Կարծր ոսկորներին մօտենալով՝ նա իւր ղեղին զիճութիւնից նրանց էլ իրանց սնունդը տուեց — ֆօսֆոր և կիր։ Եւ ասան նա բոլորովին մզացած, ամբողջ մարմինը ման եկած, ուղեղի մեծագործութիւններին և շարունակ սեղմուող ու բացուող մկնամսերի գործունէութեանը ականատես լինելուց յետոյ, վերջապէս թափւում է այն աւազանը, որ երկու մուտք ունի և երկու ելք, և որին մարդիկ սիրտ են անուանում։

Սիրտը ձևով տանձի նման է։ Կաթիլ առ կաթիլ վերեւից ու ներքեւից ներս են մտնում ու դուրս են գալիս այդ մսեղէն պարկից արեան կաթիլները և նրա դոնակներն ուրիշ գործ չունին, բացի փակուելիս ու բացուելիւ։ Սիրտը մսեղէն միջնապատով բաժանւում է երկու հաւասար մասերի՝ աջակողմեան և ձախակողմեան, որոնցից իւրաքանչիւրը նոյնպէս երկու բաժանմունք ունի՝ վերին և ըստորին։ Անմաքուր արեան կաթիլները թափւում են սրտի աջակողմեան վերնասենեակը և հրելով ու բանալով փոքրիկ դոնակը, մտնում են աջակողմեան սրտախորշը։ Բայց սիրտը անմաքուր արիւն չէ սիրում, ուստի մկնամսերի անդադար սեղմուելովը մի այլ ճանապարհով հալածում է նրան ղէպի այն ընդարձակ թեւերը, որոնք կազմուած են բազմաթիւ բշտիկներից։ Մարդիկ դրանց թոքեր են անուանում։ Այդտեղ կաթիլները հանդիպում են օդին, որով լցւում ու դատարկւում են թոքերը։ Օդը քթի և բերանի խռոչներից արագապէս մտնելով, անցնում է ղէպի թոքերի բշտիկները, շուտափոյթ նայում է նորեկ հիւրերին, որոնք փաթաթուած են մուգ վերարկուի մէջ, մօտենում է նրանց և նրա այրող ոյժը—թթուածինը յա-

փշտակում է արիւնի մուգ ծածկոցը և դրա փոխարէն տալիս է նրան վարդագոյն զգեստ. այդ բոլորին սեղմում են թոքերի բշտիկները և օդը արագապէս դուրս թռչելով միկնոյն ճանապարհով տանում է իւր հետ արեան անպէտք մասը—ածխային թթուն։ Արեան մաքուր վարդագոյն կաթիլները, թողնելով թոքերը, նորից վերադառնում են դէպի սիրտը, բայց այժմ մտնում են նրա ձախակողմեան մասը—նախ վերին բաժանմունքը, ապա ստորին և այնտեղից դուրս գալով դարձեալ սկսում են իրանց վաղեմի ճանապարհորդութիւնը։ Այդպիսով նրանք տալիս են Արշաւիւրին կեանք, ոյժ և առողջութիւն։

Արշաւիւրն ուսումնարանում աշխատում էր առանց իմանալու, թէ ինչ բաներ են կատարւում իւր ներսը։ Նա մինչև անգամ մոռացել էր, թէ ինքը հաց ու կաթն է կերել։

56. Հ Ե Տ Ա Ք Ր Ք Ի Ր

«Բարի եկար, հագար բարի, բարեկամ,

«Ո՛ւր էիր՝ տեսնամ»։

— «Թանգարանիցն է գալիս.

2օրս ժամ եղաւ մանգալըս։

Ամենայն կողմ պտրտեցի, պըրպտացի,

Բոլորը տեսայ, ոչինչ չըթողի։

Աշխարհումս ինչեր են եղել,

Իրաւ խելքից, մըտքից վեր.

Ո՛ր կողմ նայես՝ արմանք-զարմանք, հրաշալիք.

Ո՛րն էլ զիտես՝ մէկը միւսից գեղեցիկ.

Ի՛նչ գազաններ, ի՛նչ թռչուններ,

Թիթեռնիկներ, բըզեզներ,

Ի՛նչ զատիկներ, ի՛նչ կերպ ճանճեր, Ո՛րքան յսկի եզնակներ՝ ինչպանց փնտրումս։ Ո՛րը կանաչ՝ զմրուխտի պէս, փնտրումս, մի նոյնիման Ո՛րը կարմիր՝ բուստի պէս. Զապա մանրիկ բոտոտները, հաւատա՛, Գընդասեղի զլխիցն էլ շատ փոքրը կայ»։

— «Հապա փղղին ի՛նչ ասիր, այդ էլ ամ գրոմք յայն նոյա»։

Ի՛նչ ասագին վիթխարի, չարկաւ մտքով կարծեցիր,

Թէ մի լեռ է սոսկալի»։

— «Մի՛թէ փիղը այնտեղ էր»։

«Այնտեղ էր. ի՛նչ, չըտեսա՛ր»։

— «Ափսո՛ս, ի՛նչ ասեմ, անպէր, Փիղն աչքովս չի ընկեր»։

57. Հ Ր Ա Ը Ա Լ Ի Տ Ն Ա Կ

Նա մի հրաշալի տուն եմ ճանաչում, որի մէջ ամեն բան կարգաւորուած է և չունի ոչինչ պակասութիւն։ Նա ունի կանոնաւոր աղօրիք, ունի խոհանոց, ուր գիշեր-ցերեկ տաք կերակուր է պատրաստւում։ Տունը շատ մուտքեր և անցքեր ունի, որոնցով արիաջան ծառաները կրում են տաք կերակուրը դէպի նրա ամենայն անկիւնները։ Տունը մի հմուտ տնտես ունի. նա այնքան աշխատասէր է, որ գիշեր ու ցերեկ մի բոլոր էլ հանգստանում. անդադար թըխկթըխկացնելով՝ նա իւր առոյգ և արագաշարժ ծառաներին մղում է այլևայլ կողմեր, ուր որ հարկաւոր է լինում՝ կամ կերակուր, կամ ըմպելիք, կամ ջերմութիւն։

և կամ որեւէ անկիւնը նորոգելու համար նոր նիւթ: Տունն ունի ընդարձակ դահլիճ, ուր մաքուր օդը ազատ ներս է մտնում, ունի նոյնպէս երկու պայծառ լուսամուտներ շարժական փեղկերով: Գիշերն այդ փեղկերը փակուում են, իսկ ցերեկը բացուում: Տան մէջ ապրում է անտեսանելի տանտիկինը: Թէև նրան չի կարելի տեսնել, բայց նա ամեն բան զիտ է և ամենին բարեկարգողը և կենդանացնողը նա է: Նրա համար է հոգում տնտեսը, նրա համար են գործում փոքրիկ ծառաները. նա ինքն է նայում պայծառ լուսամուտներից. նա է բանում և փակում նրանց: Գիշեր և ցերեկ քնել չըզիտէ նա. նրա աչքերը—միտքը շատ հեռու են տեսնում: Եթէ տանտիկինը դուրս է գնում տանից, այնուհետև ամբողջ տունը խոր քնով ծածկուում, թուլանում ու լուում է. տնտեսը դադարում է գործելուց, ծառաները կաշկանդուում են անցքերում և ամբողջ տունը խոր լուութեան մէջ մտնելով՝ սառչում է և քայքայւում: Բայց ուր է գնում տանտիկինը: Նա գնում է այնտեղ, որտեղից եկած էր. նա գնում է երկինքը: Երկրի վրայ նա ժամանակաւոր հիւր էր, հեռացաւ հիւրը և նրա բնակարանը—մարմինը զրեցին մի այնպիսի արկղի մէջ, ուր ոչ կարելի է կանգնել, ոչ շարժուել և ոչ ուտել: Արկղն ամփոփեցին հողի մէջ և տունը քայքայուելով հող դարձաւ:

58. ԾԱՌԵՐՆ ՈՒ ԿՆՅՒՆԸ

Ծառերն անտառում երբ շատ նեղացան Կացնի ձեռիցը ու էլ չիմացան՝ ուտելի փն ցնո՞ծ ի՞նչ անեն, որ իրանց գլուխը պահեն, Խորհուրդ արին որ մի հնարք գտնեն: «Կացինն ո՞վ է որ՝ մեզ կարողանայ Զօր անել—յաղթել, ի՞նչ մեծ բան է նա»:

Այսպէս ձայն տուեց ծառերից մէկը.
«Մենք որ կոթ չտանք, կացինն ի՞նչ է որ
Յանդգնի անել մեզ կտոր-կտոր»:

Թող իմացողը ինքն իմանայ
Եւ իզուր տեղը կացնից չնեղանայ.
Ո՞վ որ կոթ կրտայ պողպատէ կացնին,
Թող «հողուցն» ասէ առաջ իւր անձին:

59. ԿԱՊԻԿԻ ԵՂՅԱՅՐԸ

Փոքրիկ կապիկի մայրը վախճանուեցաւ և նա բոլորովին որբ մնաց: Տխրադէմ նստած էր նա ծառի վրայ և իւր սե օրը լալիս էր: Կապիկը դեղեցիկ չէր. նրա դէմքը փոքր էր և կնճռոտ, բունը վտիտ և ունէր չորս երկար ձեռներ: Նա դեռ ևս չէր կարողանում մէկ ծառից միւսը յատքել և նրանց վրայ բարձր ու ցածր անել՝ կերակուր ձարելու համար... Ինչպէս երևում է, նրան վիճակուած էր քաղցածութիւնից մեռնել, ինչպէս կրմեռնէր մի փոքրիկ մանուկ, եթէ մօր մահից յետոյ բոլորովին անտէրունչ մնար: Ուրեմն ո՞վ պիտի հոգար մեր կապիկի համար: Նրա ցեղակիցներն ապրում էին խմբերով, որոնց մէջ էր և նրա մեծ եղբայրը. սա ամբողջ խմբի մէջ ամենաճարպիկ խեղկատակներից մէկն էր և միքանի տարի շարունակ արդէն շատ աւերումներ էր անում անտառում: Եթէ մի տեղ կռիւ սլատահէր, պէտք է հաստատ իմանայիք, որ կռուողներից մինը նա էր: Եթէ կապիկները ժողովուէին արշաւելու և կործանելու գիւղացիների սիմինդրի արտե-

ըր կամ ասպատակելու նրանց այդինները, անպատճառ մեր կապիկի եղբայրն այս արշաւողներից առաջինը կըլինէր։ Այդ խեղկատակը տեսաւ իւր եղբօրը և բարձրացաւ դէպի նա։ Կարելի էր կարծել, թէ կամենում է փորձանք բերել նրա գլխին, կամենում է ցնցել ու վայր գլորել նրան ծառից։ Բայց ոչ։ Նա նստեց եղբօր կողքին և քնքշաբար բռնեց նրա ձեռքից։ Մանուկն սկսեց փարիլ նրանով և իւր առաջին ձեռներով փաթաթուեց նրա պարանոցով, իսկ յետին ձեռները պատ տուեց մէջքին։ Նա մեծ կապիկի հետ վարուում էր ինչպէս իւր մօր հետ։ Իսկ վերջինս խնամում էր նրան իբրեւ ծնող. իւր կենդանի բեռը գրկած՝ նա թռչում էր մի ծառից միւսը. միջատներ էր որսում և կերակրում նրան. ջուկում էր նրա համար ամենահիւթալի պտուղներ. նրա հետ և յատկապէս նրա համար որոնում էր թռչունների բներ և հանում էր նրանց միջի ձուանները։

Երբ փոքրիկ կապիկը սակաւ ինչ մեծացաւ և ուժեղացաւ, այն ժամանակ նրա դատարարակը ցոյց տուեց, թէ ինչպէս պէտք է ցատկել և վեր ելնել ծառը. սա սովորեցրեց նրան այն ամեն խորամանկութիւնները, որ պիտի իմանայ իւրաքանչիւր կապիկ, եթէ կամենում է կուշտ լինել և չընկնել փորձանքի մէջ։

Մի անգամ փոքրիկ կապիկը ծարաւեց և եղբայրը տարաւ նրան սառնաղբիւրի մօտ։ Յանկարծ թփերի տակից բարձրաձայն հաջելով դուրս վազեց որսի շուներ։ Բոլոր կապիկները, որոնք այնտեղ ներկայ էին, շուտափոյթ փախան այլևայլ կողմեր և թռչունների պէս թագ կացան ծառերի վրայ։ Միայն փոքրիկ կապիկը չկարողացաւ վեր բարձրանալ ծառը։ Երկիւղի առաջին րոպէին՝ նա ցատկեց մի բարձր քարի գլուխ և ամբողջ մարմնով դողում էր. իսկ չար շուներ քարի մօտից կատաղաբար հաջում էր նրա վրայ։ Ահա հեռուից երևաց և որսորդը։ Խեղճ կապիկն անշուշտ

կըկորչէր, եթէ եղբայրը նրան չփրկէր։ Երբ սա նկատեց, որ իւր սանիկը վտանգի մէջ է, իսկոյն յետ դարձաւ և համարձակ ընթացաւ դէպի քարը. յետոյ զայրացած նայեց շանը և այնպէս սպառնազին կրճտացրեց ատամները, որ նա համարձակուեց յարձակուիլ կապիկի վրայ։ Այսպիսով նա հասաւ իւր որդեգրին, գրկեց նրան և բարձրացաւ ծառը։ Որսորդը, գլխաշարժուած նրա անձնանուիրութիւնից, չարձակեց հրացանը և այսպիսով փոքրիկ կապիկը մահից ազատուեցաւ։

60. Կ Ա Պ Ի Կ Ն Ե Ր

Ուրիշներից թէ խելքով առնես քեզ մի օրինակ,
Ջարմանք չէ որ մեծ օգուտ շահիս ամեն ժամանակ.

Բայց թէ հետեիս մէկին կուրօրէն,

Վայ ու թուք ու մուր լսիր ամենէն.

Այս բանիս հաստատութիւն

Առ քեզ ահա նոր պատմութիւն։

Ով որ կապիկ տեսած ունի՝ նա գիտէ,

Թէ այս վտիտ կենդանին

Ուրիշներին տընազ տալ շատ կըսիրէ,

Կուզէ նմանն անել ամեն տեսածին։

Աֆրիկէի մէջ կապիկը խիստ շատուոր է ու ցեղ-ցեղ.

Մի օր մի մեծ ծառի վրայ ժողովուեցան միատեղ.

Ո՛րը վերեւից, ո՛րը ներքեւից,

Ո՛րն էլ ճգնների տակից ու գլխից

Ծըկրակում էր աչքը տնկած ու նայում,

Թէ որսորդի մէկն ինչ կերպով

Գետնի երեսին մի ցանց փրռելով,

Ինքը նորա մէջն էր գլորում
Տակըն էր մտնում, վերե բարձրանում:

Ամեն կապիկ մօտինին հըրում, նըշան էր տալիս,
Եւ ասես թէ ախանջն ի վեր այսպէս լինէր ասելիս.

Սըրան նայիր, եղբայրիկ, ինչ է անում ժամերով,
Ի՞նչպէս եխում-մտնում է ծումըդուելով, յոգնելով,
Մերթ պառկում է, երկարում և մերթ կըծիկ է դառնում,
Այնպէս որ ոչ ոտքերը և ոչ ձեռքն է երևում.

Մենք զըրանից, եղբայր, լինո՞վ ենք պակաս,
Այդ արհեստը չունինք, սակայն ինչ վընաս.

Եկէք, մենք էլ փորձ փորձենք,

Գուցէ իրանից անցնենք.

Նա հերիք խաղաց իւր ուզածին պէս,

Տեսնենք՝ երբ կ'երթայ—հեռացածին պէս...»:

Մէկէլ տեսնես իրօք ելաւ, մէկ կողմ գընաց որսորդը,
Այնտեղ թողեց իւր ցանցերով թակարդը:

«Շուտ անենք, ասին կապիկը իրարու,
Բոպէ չըկորցնենք, երթանք փորձելու»:

Իսկոյն ծառից վայր թափուեցան խեերը,

Յանցի վըրայ շարուեցան նոր հիւրերը՝

Տակը մըտան, վըրան ելան,

Կըծկըւեցան, գըրորուեցան:

Կապիկների կանչ ու ճիշը աշխարհ բռնեց խնդալուց.

Բայց ինչ փորձանք՝ թակարդի մէջ բըռնուել են շատ վաղուց.

Զեն իմանում, ինչպէս աղատուեն՝

Տակից դուրս գալու հընարը չունեն:

Որսորդն էլ այդ էր կամենում,

Շուտով պարկեր է վեր առնում,

Գալիս՝ հիւրերին մօտենում:

Ո՛ւր փախէին, ինչ անէին,

Նըրա ձեռին գերի էին:

Բըռնեց ամենքին,

Ծախեց թանկագին:

61. Ո 2 Խ Ա Բ

Ոչխարը մի հանդարտ և անվըրդով կենդանի է: Բնութիւնը նրան պաշտպանուելու զէնք չի տուել, այս պատճառով նա մի թեթեւ որս է իւր բոլոր թշնամիների համար: Ընտանի ոչխարներն իրանց վայրենի ցեղակիցների ճարպիկութեան և անվհեհութեան հետքն անգամ չեն պահել: Ոչխարը մարդուս հետ միասին տարուել է աշխարհիս ամենայն մասերը, բայց սառը կամ տաք երկիրներ տանելը նրան ոչինչ օգուտ չի տուել: Այսպիսով թէև բաւականաչափ փոխակերպուել է ոչխարի արտաքին տեսքը, բայց ամենայն տեղ նա մնացել է նոյն անբաղդ ոչխարը:

Ոչխարի արտաքինը գեղեցկութիւնից զուրկ չէ. մարմնի և անդամների մեծութիւնը համապատասխան են, զըլուխը տղեղ չէ, իսկ բարակ ոտները կոկ են և սիրուն: Բայց ոչխարի կերպարանքը չունի արտայայտութիւն. աչքերն անիմաստ և անուռ են նայում. ամենայն վտանգ նրան շփոթութեան, անգիտակցութեան և կաշկանդման մէջ է գցում, և ոչխարը կամ անմտաբար իւր տեղը կանգնած է մնում, կամ առանց մտածելու առաջ է վազում: Նա փախչում է միամտաբար, գլուխը վեր բարձրացրած, առանց չորս կողմը դիտելու, առանց յետ նայելու. իսկ

սա վատ նշան է թէ կենդանիների և թէ մարդկանց համար: Հրդեհը, հրացանաձգութիւնը, որոտումն ու կայծակը բոլորովին շփոթում են նրան:

Ոչխարը սեփական կամք չունի, նա կատարելապէս ենթարկւում է առաջնորդողին՝ արու ոչխարին, հօտը պաշտպանող շանը, երկարամազ այծին և հովուի սրնգին: Եթէ ոչխարների առաջնորդողը փարախից դուրս գայ և ցատկէ մի տեղով, միւս բոլոր ոչխարները, անդիտակցաբար նրան հետեւելով, կը ցատկեն. եթէ նա նեղ շաւղից ջուրը գլորուի, շատերը՝ նրան հետեւելով, կը գլորուեն նոյն ջրի մէջ. նրանք այդ ժամանակ ոչինչ չեն կամենում, բայց հետևում են իրանց առաջնորդողին, որովհետև սեպհական կամք չունեն: Ոչխարների մայիւնը համարեա միաձև է և անմիտ: Ձին խրխնջում է համարձակ, ուժեղ և խելացի. նոյն եռանդով բառաչում է և եղբ. իսկ ոչխարը մայում է անվստահ, երկչոտ, համարեա երեխայաբար: Բայց չնայելով այս բանին, մայրը ճանաչում է իւր գառան ձայնը, իսկ գառը որոշում է իւր մօր մայիւնը հազարաւոր ձայների մէջ և երկուսն էլ անխափան գտնում են միմեանց: Թըշնամու ձեռքն ընկնելով՝ ոչխարն անմոռնջ տանում է ամենատեսակ տանջանքներ. նա հազիւ է ընդդիմանում, երբ մտադործը դաշոյնը նրա կոկորդն է կոխում:—Ոչխարին բարկացնելն էլ դժուար է, արու ոչխարն է միայն մի աննշան բարկութիւն արտայայտում: Մինչև անգամ մայրական սէրը նրա սառնասրտութիւնը չի վրդովում. բոլոր կենդանիների մէջ միայն ոչխարն է, որ թողնում է յափշտակել—տանել իւր մայող գառը, առանց արտայայտելու ոչ զրկանք ու ցաւ, ոչ տխրութիւն ու խռովութիւն: Բայց չնայելով այս անմեղ կենդանու բոլոր մտաւոր անընդունակութիւններին, նա է, համարեա, ամենաօգտակարը բոլոր ընտանի կենդանիներից: Ոչխարը ամ-

բողջովին մարդու օգտին է ծառայում: Նրա երկար և փափուկ բրդից պատրաստում են թէ նուրբ և թէ հաստ մահուղներ, որ մարդու ամենալաւ հագուստն է: Նրա մորթուց տաք մուշտակներ են կարում. նրա ճարպից պատրաստած մոմերը մենք վառում ենք, դմակը իւրի տեղ ենք դրածածում: Նրա կաշուից կօշիկների համար պատուական ապրանք է պատրաստում. միսը համեղ կերակուր է. կաթնից շինում են իւր և պանիր:

62. ԳԱՅԼՆ ՈՒ ԳԱՌԸ

Ուժովի մօտ միշտ տկարն է մեղաւոր.

Այս բանիս պատմութեան մէջ օրինակներ կան բիւրաւոր.

Բայց պատմութիւն չէ մեր այստեղ գրածը, Ուստի տեսնենք առակաց մէջ ասածը:

—

Գառնուկի մէկը ամառուայ տաքին,

Առուի մօտ կ'երթայ, որ քիչ ջուր խըմէ.

Բայց ինչ կ'ասես խեղճին եկած փորձանքին.

Նոյն տեղերից դիմացը մի գայլ կ'ենէ:

«Ինչ լաւ որս գըտայ, ասում է մտքում.

Բռնեմ գառնուկը՝ տեղ տամ իմ փորում»:

Եւ օրինաւոր ձև տալ ուղելով անօրէն դործին,

Գանչում է բարձրից. «Այդ ինչ լըբութիւն, ինչ յանդգնութիւն,

Որ դաս իմ ջուրս քո պիղծ բընշովըդ այդպէս սլըղտորես, նայիր, ինչ արիր՝ բոլոր ցեխ, աւազ. ինչպէս խըմեմ ես.

Հիմա գըլուխըդ ես կըջախջախեմ

Եւ ոսկորներդ իրար կ'անցընեմ»:

—Աման, աղան, ծառադ եմ,

Թէ հրաման տա՛ր, միայն այսքանը կ'ասեմ,
Որ ձեր գերազանցութեան կանգնած տեղից հարիւր քայլ
Յած եմ կանգնած ողորմելիս. զուր տեղը միք նեղանալ.
Ո՛նց կարող եմ ես պղտորել ձեր ջուրը:

— «Միթէ ուրեմն սուտ եմ ասում. տեսա՛ր կերած ապուրը.
Հապա միտքդ չէ գուցէ, հէրու չէ՝ մէկէլ տարի.
Դու կրկին այստեղեղում ինչ վնաս արիւր ինձի.

Եթէ դու մոռացել ես,
Ես չեմ մոռացած, գիտե՛ս:

— Գլխիդ դուրքան, ծառադ եմ,
Հազիւ մէկ տարուայ լինեմ,—

Ասաւ գառնուկն արմանալով:— Նա դարձաւ՝

«Թէ դու չէիր, եղբայրդ էր»:— Եղբայր չունիմ ես, ասաւ:
«Տօ, անիրաւ, նա քո եղբայրդ չէր մի.

Թէ այդպէս է՝ սանահէրդ էր, կամ խնամի:

Վերջապէս ինչ ես երկարացրեցում,

Ով էլ լինի՝ ձեզնից մէկն էր, ես չեմ իմանում.

Դուք ամէնքդ էլ, այն անպիտաններ,

Ոչխարներ, շներ ու չար հովիւներ,

Անիծից արմատք, ինձ թշնամի էք.

Ձեռներիցդ գայ՝ արիւնս կրիմէք:

Ես էլ ոխս քեզանից հանեմ՝ սիրտըս հովացնեմ:

— Վայ ինձ, յանցանքս ինչ է, աղա, ինչ անեմ:

— Չայնոք կտրիր, փռւնճ կենդանի.

Հիմա նստիմ յանցանքներդ համբեմ պիտի.

Քո յանցանքիդ մէկը որն է գիտենալ կ'ուզես.

Այս է ահա, որ քէֆըս կրտայ՝ ուտել, լափել քեդ:

Այս ասաց ու խեղճ գառնուկը քաշեց, տարաւ,

Անտառի մէջ պատառոտեց ու կերաւ:

63. 2 Ի

Չին խելացի կենդանի է: Մարդս նրանից շատ օգուտ-
ներ է ստանում: Դուք նրան ամենայն տեղ կըտեսնէք՝
դաշտերում, երբ նա քաշում է արօրը.— ճանապարհնե-
րում, երբ նա ամենայն ջանք գործ է գնում, որ դառի-
վայրի տակից վերև հանէ բեռնած սայլը.— ախոռում, երբ
նա ախորժակով ուտում է գարին.— արօտատեղերում, երբ
նա ազատ արածում է ջուկի մէջ: Բարի, չաքքաշ, գեղե-
ցիկ կենդանի է ձին: Ապա մտաբերեցէք, թէ ինչ առանձ-
նութիւններ էք նկատել նրանում:— Նրա գլուխը երկայն
է, բայց գեղեցիկ, դնչի ծայրը դուրս ընկած, ականջնե-
րը մանր են և դէպի վեր են նայում. երբ մի օտարոտի
ձայն է լսում, կամ երբ քայլերից կամ ձայնից ճանաչում
է իւր տիրոջը, այդ ականջները խըլշում—վեր են ցցւում:
Ականջների մէջտեղը, ճակատի վրայ, նա մի մաղէ փունջ
ունի. իսկ նրա գեղեցիկ ու խոշոր աչքերը որքան իմա-
ցականութիւն են արտայայտում: Ուշադրութեամբ դիտե-
ցէք և նրա ատամները. առաջից նա ունի թիականման
կտրողներ, որոնք վեց-վեց են իւրաքանչիւր ծնօտի վրայ.
սրանցով է նա կծում-կտրում խոտը. իսկ յետին կող-
մումը նա ունի վեց-վեց հաստ ատամներ վերևից և ներ-
քևից, որոնք ձիու սեղանատամներն են և այնպէս լայն
են ու խորզուրդող, որ կ'ասես աղօրիք լինին.— և իսկ որ՝
ձին սրանցով աղում-մանրացնում է խոտը, դարմանը, գա-
րին, որ յետոյ ստամոքսի համար դժուար չլինի նրանց
մարսելը:

Ձիու պարանոցը կորանում է որպէս կարապինը. պա-
րանոցի վրայ ունենում է երկար բաշ: Նրա կուրծքը լայն
է ու դուրս ընկած, իսկ ամբողջ մարմինը կոլորաւուն,

երկարաձև. մէջքին նստելու տեղը տափակ է: Եւ ինչպէս վսեմ, գեղեցկատեսիլ ձիանք են լինում, որոնք արշաւում են այնպիսի թեթևութեամբ, որ շատ անգամ չես իմանում, թէ ինչպէս են փոխում իրանց բարակ ու երկար ոտները: Զիւ յետին ոտներն առաւելապէս ուժեղ են. ում որ նա նընդունի քացի է տալիս, շատ անգամ հէնց տեղն է մնում. գայլերն էլ են վախենում ձիու այդ հարուածից: Զին ոտի վրայ սմբակ ունի. սա միևնոյն է, ինչ որ մեր եղունգը, այնպէս որ եթէ կտրես նրա ծայրերից, ամենեկին ցաւ չի զգալ: Նա իւրաքանչիւր ոտի վրայ մի եղունգ ունի, նշանակում է՝ մատն էլ մի հատ է: Զին ընթանալու ժամանակ իւր մատի եղունգը, այսինքն սմբակն է գետնին կպցնում: Էլ հարկաւոր չէ յիշել ձիու գեղեցիկ երկայնամաղ պոչը, որով նա սաստիկ զանազանում է միւս միասմբակներէից:

64. ԷՋՆ ՈՒ ՍՈՒԱԿԸ

Բացուել էր զարուն, սար ու ձոր ծաղկել,
Անոյշ հոտն ու հովն ամեն տեղ բռնել.
Ամեն աշխարհից, հեռու տեղերից
Փախած թռչուններն իրանց բըներից
Եկան ողջունել գալուստը գարնան,
Մայր ու ձագ նստած թրփերի վրան:
Պարկեշտ սոխակն էլ իւր այրուած սրտի,
Իւր սիրուն վարդի սէրն ու իւր մտքի
Կարօտն ու աշխոյժ բերան բերելով՝
Խոր ձորում նստած, վըշտերը լալով,
Նայում էր ջրին, իւր վարդի թփին,
Սպասում էր որ՝ բացուի սիրելին:

Բայց վարդն անիրաւ մընացել էր փակ.
Սոխակի սիրտը դարձել էր կրակ:

Այս դառն ըոպէին սատանի քամին
Որտեղից հանեց մեր կորած իշին.

Քունըն էր հատել, թէ կերը պակսել,
Գայլն էր յետ ածել, թէ տէրը դընքսել,
Ականջներն խլըշած,

Սարն ի վեր բնկած՝

Վաղեց ու հասաւ, դունչը վրայ բերեց,
Անմեղ վարդի թուփն ու կոկոնն բռնեց,

Փշրեց ու ջարդեց, արաւ կտոր-կտոր

Ու ինքն վայր ի ձոր

Գլուխն առաւ գնաց:

Սոխակն այս բանը որ տեսաւ՝

Եկաւ

Վարդի վրայ կանգնեց,

Իւր սուգն սկսեց.

«Աննման իմ վարդ, ցանկալի հոգուս,

Սրտիս բերկրանքի ապաւէն ու յոյս,

Ինչի դառն օրհաս հանեց քեզ աշխարհ,

Երբ ոչ որ գինըդ պէտք է չիմանար.

Երկինքն է տեղըդ, ինչի ես մնում

Իշի կերակուր այս փըշի միջում.

Քանի փուշ ու էշ երկրից չեն պակաս,

Մտածում եմ որ՝ անտէր կըմնաս.

Կամ այրիւր դու ինձ, որ մի օր պըծնեմ,

Կամ թե՛ առ, թռչենք, երեսիդ մեռնեմ»:

— Իմ սիրուն սոխակ, մի այդքան ցաւիւր,

Կաց մեր միջումը, քո վարդը գովիր.

էշն աղբի մէջ է առել իւր ծնունդ,
 Նրա հոտովն էլ առնում է սնունդ.
 Քեզ ծառ ու ծաղիկ, քեզ վարդ, մանուշակ
 Պարզեւ է Տէրն, իմ ազնիւ սոխակ:

65. Փ Ի Ղ

Փիղը ցամաքային կենդանիներից ամենամեծը և ամենաուժեղն է և հեշտ է ընտելանում: Նա 4—5 արշին բարձրութիւն և 6—8 արշին երկարութիւն ունի. մարմնի ծանրութիւնը 160 փթից աւելի է: Փղի կաշին այնքան հաստ և կարծր է, որ հրացանի գնդակով անգամ զժուար է ծակել: Նրա գլուխը մեծ է և փոքր ինչ երկայն. աչքերը մանր և իմաստալի, ականջները լայն և կախ ընկած: Փիղը վերին ծնօտի վրայ միայն երկու առաջնատամներ ունի. սեղանատամների թիւը զանազան է՝ մէկից մինչև երեք իւրաքանչիւր ծնօտի վրայ: Ժանիքը երկու են, որոնցից իւրաքանչիւրը մինչև մէկ սաժէն երկայնութիւն է ունենում: Բայց սրանք իսկապիս ժանիք չեն, այլ արու փղի երկարացած ատամները, որոնք շատ թանգ են և վաճառում են փղոսկր անունով: Իսկական ժանիքներ փղերը չունին, որպէս և միւս խոտաճարակ կենդանիները, և սրանով նրանք զանազանում են իրանց ցեղակից ամենակեր խոզից: Փղի ոտները հաստ են և իւրաքանչիւրի վրայ կայ հինգ կնճակ: Սակայն նրա մարմնի ամենահետաքրքրական մասը կնճիթն է, որ նրա քթի շարունակութիւնն է և չափազանց շարժական: Կնճիթը մի սաժէնից աւելի երկարութիւն ունի և ընդունակ է սեղմուելու, կարճանալու, երբ ինքը կամենայ: Կնճիթը նրա համար մի այնպիսի գործածական և կարեւոր անդամ է, ինչպէս մեզ համար մեր ձեռքը: Նրանով փիղը կարող է

վերցնել գետնիցը թէ ամենամեծ և թէ ամենափոքր բաները. փիղը իւր կերակուրը նրանով է տանում բերանը, նրանով կարող է պարանի կապը լուծել, փակած դուռը բանալ և կրկին փակել, շիշերի խցանները դուրս հանել և այլն: Բացի այդ յատկութիւններից, կնճիթը սաստիկ ուժեղ է և նրա մի հարուածով փիղը հեշտութեամբ կարող է մարդ սպանել: Նրանով մինչև հինգ փութ ծանրութիւն բարձրացնում է գետնիցը. իսկ իւր մէջքի վրայ 50—100 փութ ծանրութիւն կարող է տանել. նա վեց ձիու ոյժ ունի: Երբ փիղը գնում է սովորական ընթացքով, ձին սրընթաց միայն կարողանում է նրա յետեից հասնել. բայց փղերը կարող են նաև արշաւել և լաւ են լողում: Փղերը բնակւում են մեծամեծ խմբերով, երբեմն մինչև 400 հատ միասին: Նրանք տաք կլիմայի կենդանիներ են: Փղերը չափազանց երկարակեաց են և ապրում են մինչև 200 տարի: Նրանք կերակրւում են բոյսերով, ուստի շատ անգամ մեծ վնասներ են տալիս այն դաշտերին, ուր բրինձ է լինում ցանած: Ընտանի փղերի պահելը մեծ ծախս է պահանջում. միջին թուով նրան օրական փութ ու կէս բրինձ են տալիս և այդքան էլ խոտ կամ տերև:

Ընտանեցրած փղերին մարդիկ գործ են գնում զանազան բաների համար, օրինակ՝ բեռն են բարձում, նրանցով որսի են գնում. իսկ Հնդկաստանում նրանց վրայ բարձում, ման են ածում գօրբի թնդանօթները: Հին ժամանակ փղերին պատերազմների ժամանակ ևս գործ էին ածում: Փղերին սայլերում չեն լծում, այլ առհասարակ նրանց մէջքի վրայ փոքրիկ տուն են շինում և մէջը նստած՝ ճանապարհորդում են: Նրան քշելու համար գլխին նստում է փղապանը և սուր մուրճով գլխին խլփում է, որ երթայ: Փղապանի բոլոր իրաւացի պահանջ-

ները փիղը խոնարհաբար կատարում է և առանց բարկութեան կրում է արժանի պատիժը, բայց անիրաւացի և խիստ վարմունքի համար սաստիկ վրէժխնդիր է լինում: Մի ճանապարհորդ պատմում է, թէ մի անգամ փղապանը՝ փղի վրայ նստելով, կոկոսի պինդ ընկոյզները իւր հաճոյքի համար կոտորում էր և ուտում: Կենդանին համբերութեամբ տանում էր սաստիկ ցաւը, բայց միեւնոյն օրը, փողոցից անցնելիս, փիղը կանգնեց կոկոսի ընկոյզի կոյտի մօտ, կնճիթով վեր առաւ նրանցից մինը և այնպէս զարկեց նրանով իւր քշողի գլխին, որ նա մեռած վայր ընկաւ գետին:

66. ՓԻՂԸ ԵՒ ՔՈԹՈԹԸ

Մէկ փիղ առած ման կ'ածէին, Փողոցներէից անցընելով. Յանկարծ քոթոթ մի կռուասէր Վրայ վազեց խիստ հաջելով: «Չայնդ կտրէ, դրացի եղբայր, Ասաց գամփռը մեր քոթոթին, Չես տեսնում որ ծաղր եղար Բոլոր շների դու առաջին: Դու ճվ ես և փիղը ճվ. Ահա քո հեքդ է բռնըւում, Իսկ նա հանդարտ և անխըռով, Հաջելուդ էլ ուշք չի դրնում»: — Հա-հա-հա-հա... դու չիմացար, Պատասխանեց մեր քոթոթը, Ու իմ միտքս չըհասկացար. Հեռուից կանչեմ-կռուեմ հետը, Որ մեծ բանի մէջ երեւամ, Ուրիշներին էլ ասել տամ:

«Տեսէք՝ քոթոթն ինչպէս քաջ է, Որ փղի դէմ էլ կըհաջէ»:

67. ԱՌԻԻԾ ԵՒ ՎԱՐԻ

Առիւծը, որին իւր վսեմ տեսքի, սաստիկ ոյժի և զարհուրելի ձայնի համար զազաններ թագաւոր են կոչում, սովորապէս մուծ դեղին գոյն ունի. նրա մարմնի երկայնութիւնը մօտ երեք արշին է, իսկ բարձրութիւնը—արշինուկէս: Նրա ձէտը երկար է, ծայրը փնջամաղ. պարանոցի վրայ ունի երկար, թաւամաղ բաշ. էգ առիւծը բաշ չունի: Առիւծը բնակւում է Աֆրիկայում և հարաւային Ասիայում: Ամենամեծ առիւծները Պարսկաստանում են գտնւում: Առիւծը միեւնոյն ժամանակ վեհանձն է. նա, ինչպէս ասում են, միայն քաղցած և բարկացած ժամանակն է մարդու վրայ յարձակւում. իսկ միւս կենդանիների վրայ յարձակւում է ոչ միայն քաղցած, այլև կուշտ ժամանակը: Առիւծի ոյժը ցոյց տալու համար բաւական է ասել, որ նա մի թաթի հարուածով կարող է ձիու ողնաշարը կոտրել և եզանը զրկած փախցնել, ինչպէս փախցնում է գայլը զառանը: Նա առաջ է գալիս մեծապանծ և իւր որսի վրայ յարձակուելիս՝ չորս սաժէնաչափ ցատկումներ է անում: Ահա թէ ինչ է պատճառը, որ երբ անապատի մէջ, կէս գիշերին, առիւծի մռնչիւնը ամպի նման որոտում է, բոլոր կենդանիները, նաև մարդը, շտապում են թաղնուել:

Վագրը կենդանիներից ամենազարհուրելին և ամենաչարն է: Նա ունի դեղնակարմիր գոյն, սև շերտերով: Վագրը առիւծից քիչ փոքր է, բայց չափազանց ճարպիկ է և արագաշարժ. նա ահագին ցատկումներ է անում և յարձակւում է ամենատեսակ կենդանիների վրայ, առանց

զանազանելու և մարդու, ոչ միայն իւր քաղցած, այլև
կուշտ ժամանակը: Ուժի կողմից վազըր պակաս է առիւ-
ծից, բայց յանդգնութեան կողմից նրանից գերազանց է:

68. ԼՈՒՄՆԱՆՔ

— Մայրիկ, ինչո՞ւ մեր Բողարը

Միշտ հաջում է լուսնի վրան.

Մի՞թէ պայծառ լուսնեակը

Մէկ վնաս է տալիս նրան:

«Ո՛չ, որդեակ իմ, ոչ թէ վնաս,

Այլ լոյս, միայն լոյս է տալիս.

Իսկ շանն, իբրև գայլի ցեղի,

Լոյս գիշերը դուր չէ գալիս»:

— Բայց լուսինը խօս չըզիտէ,

Որ իւր վրան հաջողներ կան.

Նա լուռ ու մունջ, բակ բոլորած,

Ջարունակում է իւր ճամբան:

«Մարդն էլ, որդեակ, լուսնի նման

Պէտք է լոյս տայ մութ աշխարհին

Եւ համարէ, թէ չի լսում

Իւր վրբայ դուր խօսողներին»:

69. Վ Ա Ն Ի Կ Ա Տ Ո Ւ Ն

1. Չատերն են լսել Վանի կատուի մասին, բայց քը-
չերն են տեսել և շատ քչերն են ուսումնասիրել նրան: Այդ
կատուն շատ սիրուն է, բրդոտ, դեղնեղիկ, կլոր գլխով ու
փայլուն, սիրուն աչքերով. նրա բուրդը փուլում է մինչև
ոտները և մարդս ախորժանքով է շոյում այդ խիտ, մե-

տաքսանման մազերը: Իմ հօրաքոյրս մի այդպիսի կատու
ունէր և այդ կատուն մի օր երկու ձագ բերաւ:

2. Մենք նրան դտանք պառկած և ձագերին իւր
զրկի մէջ ամփոփած: Չատ սիրուն էին այդ ձագերը, բայց
այդ օրը նրանք չէին շարժւում և մայրը լիզում էր նրանց:
Ես կամեցայ խաղալ նրանց հետ, հեռացրի մօրը և ձեռքս
առայ միայն երկու խեղդած կատուի ձագեր... Որքան
ցաւեցինք... Մայրը մօտեցաւ ձագերին, լիզեց, շարժեց
նրանց և երբ տեսաւ, որ չէին շարժւում, մի քայլ հեռու
գնաց, մեզ նայեց: Մենք շոյեցինք նրան: Նա կրկին մօ-
տեցաւ, լիզեց իւր ձագերին և ես նկատեցի կատուի աչ-
քերում արտասուքի կաթիլներ... Խեղճ ձագուկներ, արու
կատուն էր խեղդել նրանց: Մայրը հանդարտութիւնով
մեզ նայեց և դուրս գալով անհետացաւ:

Հօրաքրոջս մանուկները մի փոս փօրեցին և ձագուկ-
ներին թաղեցին:

3. Այդ օրը կատուն չերեաց այլևս. ես շատ փրնտ-
ռեցի, բայց չգտայ: Միւս օրը առաւօտեան նկատեցի,
որ մի մոխրագոյն, գրգռված կատու կանգնել է այնտեղ,
որտեղ թաղեցին խեղդուած ձագուկներին: 2ւր, անգնթ
կատու:— Դա ձագուկների խեղդողն էր: Աչքս դարձրի և
միջանի քայլ հեռու, ծառի տակը, կծկուած տեսայ ձագե-
րի մօրը, որ սարսափելի աչքերով արուին էր նայում: Արուն
նկատեց այդ, երկու ոտիւն գործեց և յետ փախաւ. էզը
վազեց նրա յետևից և երկուսն էլ անհետացան: Ես յետ
դարձայ, բայց լսելով կատուների մլաւոցը, բարձր նայե-
ցի և տեսայ, որ արուն ու էզը՝ միմեանց դէմ կանգնած,
մլաւում էին՝— խօսում էին: Նրանք առաջ մեղմօրէն էին
մլաւում. երևի էզը հաշիւ էր պահանջում արուից նրա
աւրած անգթութեան համար: Արուն արդարանալ աշխա-
տեց: «Ո՛չ», դոռաց էզը կատաղի մլաւունով. «դու անգնթ

ես», ասում էր այդ միաւոցը: «էլ չեմ անի», գոչում էր արուն յանցաւորի ձայնով և պոչը շարժելով... Էդը մեղմացաւ, միաւուններն էլ մեղմացան և երկուսն էլ ցած իջնելով՝ բաժանուեցին:

4. Զատ տխուր էր փիսօն իւր ձագուկներից զրկուելու համար և երբէք հաց չէր ուտում: Ես խնդրեցի մեր զրացուն և նա տուաւ ինձ իւր կատուի ձագերից մէկը, որին ես զրի մեր կատուի առջև: Նա նայեց ձագուկին տխուր աչքերով, միքանի բոպէ մտածեց, և յետոյ գրեթէ ակամայ, բերնով վերցրեց նրան և, տանելով իւր բնակարանը, սկսեց թոյլ-թոյլ լիզել նրան. նա թէև հասկացել էր, որ իւր ձագուկը չէ այդ, բայց որդեգրեց նրան:

Մեր փիսոյի կաթը կտրուել էր և մենք ձագուկին ոչխարի կաթն էինք տալիս:

5. Հօրաբրոջս մօտ նստած, մի կիւրակէ օր, խօսում էինք, երբ նրա որդին իմաց տուաւ, որ արուն կրկին ձագուկին խեղդել է: Մենք դուրս վազեցինք և մտանք կատուի մօտ... Փիսօն այս անգամ լաց չէր լինում. նա կատաղի աչքերով չորս կողմը նայեց և դուրս թռաւ սենեակից: Այս անգամ անգուլթ արուն ուղղակի ձագուկի գլուխը բաժանել էր մարմնից: Մենք դուրս գնացինք սենեակից և այնտեղ մի սարսափելի տեսարաններ կայացաւ մեր առջև: Մեր փիսօն բռնել էր արուի կոկորդից և խփում էր նրան պատէպատ, խռպոտ մռնչիւններ արձակելով... մի կատարեալ փոքրիկ առիւծ էր դարձել... 2ւր արուն ոտներով աշխատում էր վիրաւորել մեր փիսոյին, բայց նա օսատիկ արագութիւնով նրան պատէպատ խփեց, մինչև որ արուն շունչը փչեց. յետոյ էդը թող տուաւ նրան, մի բաւականութիւն արտայայտող աչքերով մեզ նայեց և իւր սուր ճանկերը կրկին մխեց արուի կոկորդի մէջ. ապա

յետ քաշուելով՝ կանգնեց և սկսեց նայել, թէ ինչպէս արուն կրում էր իւր արժանի պատիժը...

70. ՄՈՒԿՆ ՈՒ ԿԱՏՈՒՆ

«Ընկել եմ ճանկըդ, դէհ ուտում ես՝ կեր, էլ ինչ ես խառնում իմ դառը ցաւեր. Գիտեմ որ իմ վերջս այսօր է հասել, Խեղճ ձագս էլ բընում անտէր մնացեր. Ասաց մի խեղճ մուկ անիրաւ կատուին, Որ ճանկել նըրան՝ զըրել էր տակին:

— «Միթէ ուտելն է մենակ իմ ուզած, Պատասխան տուեց կատուն բարկացած. Ամեն մի ձայնըդ, քաղցը ծվծրվոցդ, Որ ես լըսում եմ և թուլնալըդ տեսնում, Սիրտս այնպէս է բացւում ու ցնծում, Որ կարծում եմ թէ նոր կեանք եմ մըտնում»:

71. ԿՆՆԴԱՆԻՆՆԵՐԻ ԼԵԶՈՒՆ

Զունը հաջում է. քածը կաղկանձում է. գայլը ոռնում է. էջը գոռում է. ձին խրխընջում է. ոչխարը մայում է. կովը ըառաչում է. փիղը գոչում է. խոզը խոնչում է. արջը մըրթմըրթում է. առիւծը մոնչում է. եղնիկը խորդում է. աղուէսը դողանջում է. վագրը խոնչում է. կատուն մշատում է. գորտը կոնչում է. ագռաւը կռատում է. արծիւը կառաչում է. արագաղը երգում է. սիրամարգը ծշում է. հաւը կարկաչում է. սագը ռնգում է. օձը սուլում է. աղաւնին մնչում է. տատրակը գուրգուրում է. թութակը խօսում է. ճնճղուկը ծոտողում է. բուն աղաղակում է. սոխակը դայլայլում է. ճանճը ըզգում է. միայն մանրէն է, որ իր միտքը յայտնում է խօսքերով:

ՀԱՏՈՒԱԾ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՀԱՅԿԵԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

ԵՐ ԱՐԱՆԴԱՆԻԹԻՆՆԵՐԻՑ

72. ՀԱՅԻ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

Դ... գիւղի վերի թաղումը մի տուն կար՝ բոլորովին հեռու միւս տներից։ Այդ տան չորս կողմովը բաւականին բարձր ցանկապատ էր քաշած, որ պարսպի ամրութիւն ունէր և, ինչպէս ասում են հէքեաթներումը, ծիտն իրան թևովը, օձը իրան պորտովը չէր կարող դրա վրայով ներս թափանցել։ Ժամանակով մեծ տուն էր այդ տունը։ Մի-անգամից ութ-ինն օրօրոց էր օրօրում այդ տանը, չորս-հինգ թորոն հաց էր թխում Աստուծու օրը։ Երկու դու-թան էր դուրս դալիս այդ տանիցը. վաթսուն գլուխ կով ու զոմէշ էր կթում. սուրճով ոչխարներ, ընդունելով խոզեր, իլխներով ձիաներ էին պահում։ Այդքան ապ-րանքի կառավարութեան համար ոչ մի վարձկան ծառայ չունէին։ Տասն եղբայր էին որդոց ու թոռանց տէր, որոնց թիւը հասնում էր եօթանասունի, Բայց երբէք չէր պատահում, որ դրանք ամենքը երբեքից միասին մի սուփ-րի վրայ դնուէին։ Քանիմի հոգի տարուայ մեծ մասը սա-րերումն էին անց կացնում, որովհետև ոչխարներ էին

պահում։ միքանիսը որպէս տաւարած՝ դոմբրումն էին մնում, որ մի օրուան չափ հեռու էր գիւղիցը. մնացած-ներն էլ հեռաւոր դաշտերում վարուցանելով էին պա-րապում։ Թէպէտ սրանք այսպէս միշտ տանից հեռու էին մնում, այնուամենայնիւ իրարու կարօտ էին քաշում և իրարու հետ սիրով կենում։

Ահագին մեծութիւն ունէր այդ տան շինութիւնը և, եթէ այդպէս շէն չլինէր, մտնողի վրայ՝ սարսափ կը բերէր, ինչպէս որ հէքեաթներում ամայի տունը սարսափ է բե-րում մտնողի վրայ, մանաւանդ նախապաշարուած գիւ-ղացու վրայ։ Հարիւր երեսուն տարեկան էր՝ որ մեռաւ, այս տան վերջին նահապետը և ինքն ականատես էր իր բոլոր ժառանգների և հարստութեան կարճ միջոցում ոչնչանալուն, բայց Աստուծուն փառք տալը իւր բերանից չպակասացրեց մինչև մահը։ Յակովբ էր նրա անունը և միշտ միտս էր ձգում Հրէից Յակովբ նահապետին։ Չատ անգամ եմ համբուրել նրա ձեռքը և նա ինձ օրհնել է։ Նրա օրհնութիւնը մեծ տպաւորութիւն էր դործում իմ մանակական սրտի վրայ։ Սուրբ էր համարում դրանց օջա-ղը և սովորութիւն կար գիւղի մէջ, որ նորապսակ հարս ու փեսաներին, եկեղեցուց դուրս բերելուց յետոյ, կը բե-րէին դրանց օջաղը համբուրելու։ Չորում էին նորապսակ-ները և ծերունազարդ Յակովբի օրհնութիւնն՝ ստանալով՝ գնում էին, իրանց մուրազին հասնում։

Ընդգծած՝ քառերի տեղ՝ հայերէն՝ քառեր՝ դրէք։

73. ՍԻՐԱՍՈՒՆ ԾԱՂԻԿ

Ես իմ սիրած չքնաղ ծաղկին նայեցի
Եւ իմ աչքին բացուեց գիւթիչ մի աշխարհ.

Տեսայ հովտում սպիտակ տնակն հայրենի,
Հուրջը փռուած մարգագետին ծաղկավառ:

Եւ ես նստած այդ տնակի դռան մօտ
Գլուում էի կըրծքիս սեղմած մանուկին.
Իսկ դու իբրեւ զաւակասէր մայր գըթոտ,
Ժըպտում էիր, ո՛վ իմ քաղցրիկ ամուսին:

Բայց ահա նա թոշնեց խղճուկ իմ ծաղիկ,
Ո՛հ, էլ զուր եմ դարձեալ նայում ես նըրան...
էլ չեմ գտնիլ ես այդպիսի քնքուշիկ
Մի այլ ծաղիկ. նա մենակ էր աննման:

74. Մ Ե Ծ Ն Ա Ն Ը

Այն անդամը, որ ամենից աւելի նախապատիւ է համարուում գերդաստանի մէջ և ամենքի վրայ իշխում է, սովորաբար հայր է կոչուում: Այդ անունի վրայ է բոլոր տան բեռը, հոգսը, սնուցանելու և հագցնելու ծանրութիւնը:

Մի այդպիսի անուն էլ կայ տան մէջ, որ քանի այս հայրը կենդանի է, նա երկրորդական դեր է խաղում, իսկ սրա մահից յետոյ՝ անմիջապէս միահեծան տէր է դառնում, իւր վրայ է առնում ամբողջ գերդաստանի սանձը և վայելում է ընդհանուր յարգանքը:

Այս անձը մայրն է. սա այն անձն է, որ կարծես իւր ամուսնու մեծ կորուստից յետոյ՝ մի միսիթարական վարձատրութիւն է գտնում:

Այս կինն է, որ կրում է իւր վրայ՝ նանի, ազի, մեծ-նանի յարգելի մականունները, և զրա մէջ էլ կենդրոնացնում է իւր անպայման իշխանութիւնը, մանաւանդ եթէ դեռ ևս կայտառ և առոյդ է նա: Այդ օրուանից՝ առանց

նրա տնօրինութեան և խորհրդի ոչինչ բան չի կատարուիլ: Ո՛չ միայն իգական սեռը, ոչ միայն տան փոքրիկները, նրա կատարելահասակ որդիքն էլ առանց նանի կամ մեծ-նանի ոչինչ գործ չեն բռնիլ: Թողնենք մի յարկի տակ ժողովուած անբաժան եղբայրները, որոնք ամեն երեկոյ մանրամասնօրէն հաշիւ կրտան իրանց մօրը բոլոր կատարած գործողութիւնների համար.— բաժանուած և անհամաձայն որդիքն էլ առանձնապէս իրանց մօրը կը հաղորդեն իրանց անելիքը և կըլսեն նրա տուած բարի խորհուրդները:

— «Գնամ, նանիս հարցնեմ, օրհնէ այս իմ նոր գործը, որ Աստուած էլ յաջողի»:

Իւր որդոց բաժան ժամանակը նանը ապրում է նրանցից մէկի մօտ, որ աւելի կարօտութիւն ունի իւր հսկողութիւններին, որի երեխայքը մանր են, կամ կինն աւելի պատանի ու անփորձ է. բայց և այնպէս նա լիակատար իրաւունք է պահում և իւր բոլոր որդոց տները իւր սեպհականութիւնն է համարում: Ժամանակ-ժամանակ մտնել, կարգադրել, բարեկամներին հիւրասիրել, կերակրները եփել ու առանց իւր հարսին հարցնելու բաժիններ ուղարկել իւր միւս որդոցը կամ ամուսնացած աղջիկներին ու մօտիկ չքաւոր հարեաններին,— այս ամենը նա կատարում է ամենայն իրաւամբ: Այդ ինքնիշխան կինը շատ լաւ գիտէ, որ իւր համեստ հարսին հաճելի չէ իւր արարքը, բայց ո՛ւմ ինչ. հարսն ինչպէս կը յանդդնի, քանի սկեսուրը զըլխին պտըտում է, տանտիկնութեան իւրաւունքների մէջ մտնել: Այսօր նա մեծ-նանն է, քանի որդի ունի, այնքան էլ տուն ու օջախ ունի, այնքան էլ շերեփ կայ ձեռքին:

Այսքան ահա մեծ է ամուսնու մահից յետոյ նրա յրի կնոջ յարգը:

Եթէ ներկայումս փոքր առ փոքր ընկնում են այս

նահապետական սովորութիւնները, հարսներն աներեսա-
նում են, որդիքը մօր վրայ դռում, նրան մարդատեղ չեն
գցում, հին ժամանակներումն այդպէս չէր. հին ժամանա-
կը Աստուծու կրակը կըթափուէր այդպէս անողների
գլխին:

Մեծ նանին ոչ թէ միայն հարադատ որդիքն են լսել,
այլև երեք-չորս հօրեղբօր-որդիք իրանց զաւակներով,
թոռներով ու ծուռներով նայել են այդ ժրաջան տան-
տիկնոջ ձեռքին: Քառասուն, յիսուն, վաթսուն, մինչև
ութսուն հոգի մի ընտանիք են կազմել և այդ փոքրիկ
գիւղի ամբողջիւնը, պնդակազմութիւնը, ներքին կապը
մեծ-նանն է եղել. նա է իւր ձեռքովն ամենքին իւր ար-
ժանաւորութեան համեմատ բաժին տուել ու նրա արածի
վրայ ոչ ոք չի տրտջացել:

75. ԳԻՒՂԻ ԺԱՄԸ

Տան-դօ, տան-դօ... Նազլու, վեր կաց,

Արեն արդէն մայր է մտնում.

Տես, Խաթունն էլ գործը պըծած՝

Փողոցումն է՝ ժամ է գնում:

Ժամը տուին—տան-դօ, տան-դօ...

Տէր, փառքը շատ... տան-դօ, տան-դօ...

Չուտով նախիրն հանդից կըգայ.

Գնանք, որ էլի շուտ յետ գանք.

Կովը կըթենք, թը՛ռ-թը՛ռ կաթ տայ,

Կովը կըթենք, մեր ցաւն հոգանք...

Ա՛խ, Նազլու ջան, չես իմանում—

էգուց էլի աղան կըգայ.

Նըրա սիրտը միշտ անկշտում,

էլի ամպի պէս պիտ' գողայ.

— «Չուտով, Գրիգոր, փողերը բեր...

էլի չըկայ. կո՛ւրդ հանիր»...

Ա՛խ, Նազլու ջան, այն ինչ բան էր.

Միտդ է հերու... Տէր, Դու փրկիր:

Հայրիկդ արդէն գնացել է,

Որ փող ճարէ. երբ պիտի գայ.

Տեսնենք մէկը խըղճացել է...

Ա՛խ, սե օրը Տէրն էլ չըտայ:

Չուտով, Նազլու, գնանք ժամը,

Աղօթք անենք. քո ձայնն Աստուած

Չուտ կըլսի—այս անգամը

Մեզ չի թողնիլ անկով, անհաց...

76. Դ Ր Ի Ջ Ա Կ

Նահապետական պարզ սովորութիւններն օրըստօրէ
անհետանում են. բարեկամութիւն, հարեանու-
թիւն սուրբ բառերն իրանց նշանակութիւնը միմիայն
քաղաքավարութեան ձևերի մէջ են պահում. էլ չկայ այն
ընտանեկան կապը, որ օտարներին միմեանց հետ մի
տան պէս պահում էր. խոր գիւղերումը որպէսեւիցէ այժմ
էլ կըտեսնես նախկին քաղցրութեան ստուերը, իսկ քա-
ղաքներումն ու մեծամեծ գիւղերումը՝ երբէք: Մի ան-
մխիթար ապագայ է գուշակում մեզ այս բանը:

Սրանից քսան կամ քսանուհինգ տարի առաջ, իմ լաւ
միտքս է, մեր գիւղերումը երկու դրացի մի տան պէս
էին ապրում. մի առած ունէին, որ պատգամի նման ըն-
դունուած էր ամենքից. «փոխը եօթը տուն է պա-

հեր: Այս առաժի սուրբ նշանակութիւնն ամենքին լաւ յայտնի էր. պատէպատ հարեանները եղբօր նման միմեանց կարիքին հասնում էին: Ինչպէս այսօր՝ ես յիշում եմ ղընջակը, որ բացած էր մեր և մեր պատկից՝ դրացի Ազատենց պատի մէջ: Սա մի փոքրիկ թափանցիկ պատուհան էր երկու հարեանների միջապատումը շինած. ոչ վարագոյրն էր ծածկում այդ պատուհանը և ոչ մի զգալի արգելք խափան էր լինում ականատես լինել միմեանց տան զաղտնիքներին, այլ մի բարոյական զգացմունք էր, որ հաստ պատի նման փականք էր դնում զրիջակի վրայ, այն է՝ ամեն մարդ սուրբ պարտականութիւն էր համարում զրիջակը գործ դնել կարեւոր ժամանակը միայն՝ ճրագ ուզել միմեանցից, կերակրի բաժին տալ իրար, քաղցը զրոյցներ անել պարապ միջոցները, մէկ մէկու նեղութիւնին օգնութիւն հասնել. ահա ինչ էր զրիջակի նշանակութիւնը: Ընդհակառակն՝ աններելի յանցանք էր, եթէ մինը չար դիտաւորութեամբ ձգտէր իւր զրիջակից դրացու տան զաղտնիքն իմանալ. եթէ որպէսեւիցէ դիպուածով նա տեղեկանար զրիջակովը իւր հարեանի տան որեիցէ ընտանեկան խորհրդին, նա պատրաստ էր իւր լեզուն բնիցը պոկել, քան թէ մեղանշել զդրացիութեան սուրբ պարտականութեան դէմ:

Այսչափ մեծ էր այն նուիրական փոքրիկ պատուհանի սրբութիւնը մեր պարզ և առաքինի պապերի համար:

«Ո՛րդիք ջան, ձեզ մատաղ, առանց պատը ծեծելու զրիջակովը մտիկ չտաք. ո՛վ գիտէ, ինչ բանի են», զգուշացնում էր մեզ ամեն ժամանակ իմ լուսահոգի մայրը:

Մի կողմից էլ թէև այս զրիջակները շինուած էին փոխադարձ օգնութեան նպատակով և կամ, գուցէ, պարսկական բռնակալութիւնից ազատուելու համար, բայց և միևնոյն զրիջակի միջով երկու սիրով հարեան տանտիկիւններ ազատ միջոցները ժամերով ծնօտները դէմ էին

առաջիկա զրիջակի քարին և քաղցը զրոյցների մէջ խորասուզում: Դրիջակի միջնորդութեամբ գերդաստանի մայրերը, առանց իրանց ամուսինների ու որդոց համաձայնութեան, խնամի էլ էին դառնում:

77. ՀԱՅԻ ԲԱՐԻԿԵՆԴԱՆԸ

Սրանից երեսուն կամ քառասուն տարի առաջ, բուն քարիկենդանի վերջին շաբաթը, Աշտարակի փողոցներովն անց կենալ չէր լինիլ: Ամեն տեղ ուրախութիւն, ամեն տեղ սէր ու խնճոյք. ամեն բարձր կտուրի սեղան փռել — բաց անելը հասարակաց էր. էլ պատանի ու հասակաւոր չկար, էլ երիտասարդ ու միջուրաւոր չէիւ ջոկիլ. բոլորը միասին երիտասարդացել, կայտառացել էին: Պապիս պէս պատուելի իշխանները կալերումը լախտի էին խաղում ու հաստ կտաւէ գօտկից ոլորած լախտն այնպէս էին փռաւացնում, իրար մէջքի կպցնում, որ մէջքի կաշին վեր էր կենում:

Այսպիսի իրարանցում, այսպիսի գոռում-գոչում եթէ ուրիշ ժամանակ լինէր, ամենքը կրկարծէին, թէ գիւղը կոխեցին, աւար տուին, մօտակայ գիւղերիցն անգամ, գուցէ, օգնութեան գային. բայց հիմա ամբողջ Արագածոտն դաւառն է այդպէս. ինչ պէտք է արած:

«Դէ, հերիք է ջարդուեցինք ծեծուելով, լաւ ալիւր աղցան եղանք, միքիչ էլ վէզ խաղանք. ո՛վ տարուի՝ մէկի տեղակ՝ երկու կաւ գինի բերի»:

Սկսում էին այնուհետև մեր մազով-միրուքով իշխանները վէզը ձեռների մէջ պտըտեցնել և ճժի մէջ շաբած ընկոյզներին աչքել:

«Այ գիտի, երանի էր այն օրը, երբ մենք երիտասարդ էինք. միտս է գալիս՝ ես էի ամենքից լաւ խաղացողը», պարծենում էր ամեն մէկը. «քանի տարի կրկին՝ վէզի սախլէն ձեռս չեմ առել, ի հարկէ որ երիտասարդները մեզ կըտանեն ու մեր կարասի ծեփը կըպոկուի: Պահ, պահ, ձեզ մատաղ ինչ զինի ունիմ. քաղցրութիւնից կծպծում է, կծպծում. պոօշներդ իրար կըկպչեն. չէ, եղբայր, ես պիտի տարուեմ. թէ որ այսօր մեր ներքիւ այգու գինու համը չտեսնեմ, ձեզ էլ չխմացնեմ, ես կը մոռնեմ. էլ ո՞ր օրի համար եմ պահել:

— Տօ, դէ հերիք է, հերիք, միրուքներիցդ ամաչեցէք, այն մանուկներից գոնէ քաշուեցէք. գնանք մենք էլ մի փոքր կոկորդներս թաց անենք. Փարբու խանը հիմա կըզայ:

«Այ տղայ, մարգարէի որդի էիր. ահա Փարբու խանի աղուէսը (համբաւարերը) գալիս է»:

Մէկ էլ այն տեսալ, գլուխը երկար պոշաւոր թաղիքի գդակ անցկացրած, ոչխարի գգգոլած մորթին, բուրդը դէպի դուրս, մէջքին կապած, երեսն ալիւր քսած, մի ահագին կրակախառնի ձեռքին սիւն տալով՝ մէկը եկաւ, խոր գլուխ տուեց մեր իշխաններին:

«Հը՛, ինչ մարդ ես, ո՞վ ես, որ աշխարհի քամին է քեզ պտըտել՝ մեր գիւղը գցեք», հարցնում է մի ծերունի:

— Խնդիրս առէք, պատմեմ Աշտարակի հասարակութեանը, որ մեր Փարբու տէրը, քաջերի քաջ եղգեար խանը, իւր նախարարներով ու իշխաններով, իւր մեծամեծներով ու ստորադրեալներով՝ հինգ հարիւր մարդու հետ գալիս է ձեր սեղանը շէն անելու, մեր բարեկամութիւնը հաստատ պահելու: Նրա հրամանն է, որ ողջ գիւղը իշխաններով դուրս գայ նրա առաջ:

Մեր գլխի, մեր աչքի վրայ տեղ ունի ձեր խանը,

մենք վաղուց նրա համար օթեան ենք պատրաստել տանուտէրի վերնայարկի կտրին. սեղանը լիառատ, դաթայ-հալուան հողի պէս. հազար մարդով էլ որ գայ, մեզանից ոչինչ չի պակսիլ: Տղէք, Փարբու աղուէսին մի պարզեքերէք», հրամայում էր իշխաններից մինը:

Այս խօսքերն ասելուն պէս՝ մօտիկ տանից մի շարան ալանի (շորացրած դեղձ) էին բերում և ձգում մեր պատգամաբերի վիղը, մէջքին էլ մի քանի լախտ կպցնելով՝ ճանապարհ դնում:

«Էլ ինչ էք ուշանում, գնանք էլի. հիմա կըզայ մեր Ֆղգեարը»:

Գնում էին այնուհետեւ մեր իշխանները և իրանց համար վաղուց փռուած սփռոցի չորս կողմը շարւում, դա փռւ գոռուն էն էլ դրանց պոչից կալած էր. ուր գնում էին, հետները տանում էին:

«Եալլան», գոռում են փողոցներումը: «Եալլան», լսում է ամեն կտուրներից: Ամենայն տեղից դիմում են Փարբու խանին, որ գիւղի մի կողմից երեւցել էր արդէն:

Այ, հայ-հայ-հայ, այս ինչ շատուր են. ամբողջ գիւղը հետը բերում է տնաշէն եղգեարը: Միայն մեր տանուտէրը, իշխաններն ու տէրտէրը յառաջ չեն գնալ, ինքը խանը պէտք է գայ և նրանց սեղանի վրայ գտնի:

II

Ուռած-ուռած բազմած է մեր Փարբեցի եղգեարը իշի վրայ՝ երեսը դէպի յետ, մի երկար ճիպոտ էլ միւս ձեռին, իբրեւ ծխաքարչ գնչին դէմ արած: Նա գլխին դրած ունի սլարսից խանի մի գգգոլած երկար գդակ, վրան հին փալասներ փաթաթած. երեսին քսած է աթարով փռուած տան առաստաղի մուր. պարանոցին ձգած

է զանազան ոսկրների կտորներից կազմած մի շարան։ Հագած ունի նա մի պատառոտուն, ծլանքները հազար տեղից քաշ ընկած արխալուղ։ Նրա կուրծքը բաց է և նոյն մրով սեպցրած, կողքիցն էլ մի երկար վայտի թուր կախած։ Երկու երիտասարդ, նոյնպէս այլանդակ հագնուած, քաշում են իշի սանձը։ Երկուսն էլ յետևիցը միմի մեծ, ծայրերը սրած, դաւազանով բզում են իշին։ զափ ու զուռնէն ածելով՝ գնում է այդ հանդէսը զէպի տանուտէրի կտուրը, իսկ խուռն ամբոխը շարունակ «եալ-լա՛» է կանչում։

Եւ ահա խանը, իշի վրայ նստած, մտնում է տանուտէրի բակը։ Աղաղակը սաստկանում է։ Կառավարչի հրամանով խանի մարդիկը մի ըռպէում բարձրացնում են ուսերի վրայ խանին և տանում կտուրը։ Այդ միջոցին կտրին նստողները առատ ալիւր են թափում բարձրացողների գլխին։ Ծիծաղը, խնդումը, ուրախութիւնն ընդհանրանում է։

«Գլուխ, գլուխ տուէք, Աշտարակի իշխաններ, մեր ողորմած խանին», կարգադրում է ընդհանուր կառավարիչը։ Վեր են կենում ամենքը սեղանի վրայիցը և, իրանց տեղը կանգնած, խոնարհութեամբ գլուխ իջեցնում։ Վայ նրան, ով գլուխը մի փոքր ուշ կրկնացնի. ցաքով է անում խանը իւր կառավարչին և բարակ ճիպոտը կաշում է այդ յանդուգն մարդուն։

— Հրապարակ քաշեցէք տանուտէրին և ոտները փալախայի մէջ դրէք, հրամայում է խանը։

Տասը-քսան այլանդակ հագնուած երիտասարդներ մօտենում են տանուտէրին, պառկեցնում և ոտները փալախայի մէջ ուրորում։

— Հարցրո՛ւ դրան, հրամայում է խանը իւր նազիրին։

դա քանի գլխանի էր, որ մեր հրամանը չկատարեց, մեզ բանի տեղ չդրեց, մեր առաջը չհկաւ։

«Թողութիւն կ'անես, խանն ապրած կենայ, խնդրում է տանուտէրը պառկած տեղիցը։ Ես քո մեծութեան համար պատրաստութիւն էի տեսնում այստեղ իմ իշխաններով. տեսնում ես՝ հրամանոցդ համար սուփլէն բաց արած է, վարդի նեկտարը դաւաթի մէջ լիքը պատրաստ դրած, որսահաւը ձողու ծայրին կախ արած՝ որ հրամայես թէ չէ, խորովենք՝ անուշ անես. քո ընծադ էլ, լաւ նայիր, ոտները կապած գառը այստեղ պատրաստ. երբ որ ուզես՝ փլաւի գլխին առաջդ կրբերենք»։

— Կեցցես, կեցցես, տանուտէր. տղէք, բաց թողէք դրան։

Առնում է իսկոյն մեր տանուտէրը գաւաթով լիքը քացախը և խոնարհութեամբ մատուցանում խանին։

Չատ լաւ էլ գիտէ բարձրապատիւ խանը, որ նեկտար կոչուածը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ թունդ քացախ, բայց ոչինչ գէմք ցոյց չտալով՝ առնում է ձեռքը և մօտեցնում բերանին. — «Յի, ինչ լաւ է շինած. սիրտս հովացաւ. շատ ծարաւ էի։

— Այ տղայ, հորսը մօտ բերէք, հրամայում է տանուտէրը։

Վերցնում են ջահէները ձողու ծայրին կախած՝ սպանած ագռաւը և առաջ բերում։

«Ծանոայ, հրամայում է խանը, վեր կալ այս կաքաւը, երբոր մեր երկիրը կ'երթանք, փլաւի գլխին տապալած առաջս կրբերես»։

«Այստեղ բերէք գառը, տնօրինում է տանուտէրը։

Մօտ են բերում ոտները կապած՝ տեփուրի մէջ դրած մը սև կատու, համեցէք անում խանին։

— Այ անպիտաններ, ձեր գառը կատու դառաւ. շուտ,

շուտ կապոտեցէր Աշտարակի բոլոր իշխաններին. բանտի մէջ պիտի փթացնեմ, մինչև որ խելքները գլուխները դայ, նորից կատուն ոչխար շինեն, հրամայում է խանը: Բայց նրա այս հրամանը էլ չի կատարում, որովհետև խելոյն միւս կողմից առաջ է բերում մի մեծ պարարտ որձ ոչխար և գիւղի կողմից ընծայում են խանին: Այնուհետև մասնաւոր անձանց կողմից էլ զանազան ընծաներ ստանալուց և ամեն ընծայ բերողին իւր առաջը չորացնելուց և զանազան խեղկատակութիւններ անելուց յետոյ՝ խանը կամենում է հեռանալ:

«Ճատ շնորհակալ եմ Աշտարակ գիւղի մեծ ու փոքրից. իրանց պատիւն իմ աչքի, իմ գլխի վրայ. այժմ մնացէք բարով», ասում է խանը և կամենում է հեռանալ իւր հանդիսականներով: Բայց ինչպէս կարելի է: Մինչև հիմա արածները կատակ էին, հիմա սկսւում է ուղիղ հիւրասիրութիւնը: Խանի հետ եկողները բոլորը պիտի վայելեն Աշտարակեցոյ սեղանիցը և պիտի խմեն՝ երկու գիւղին միաբանութիւն և յարատեւութիւն ցանկանալով և ապա միևնոյն կերպով «եալլա» կանչելով ճանապարհ ընկնեն դէպի մի ուրիշ մերձակայ գիւղ:

78. Բ Ե Ր Ա Ն - Փ Ա Կ Է Ք

Բուն բարիկենդանի կիւրակէ երեկոյեան Աշտարակցիք վերջ դրին երկու շաբաթուան գժութիւններին. ամենքը միմեանց բարի գիշեր ասելով, ուրախ Զատիկ ցանկանալով, իւրաքանչիւրը մտաւ իրանց յարկի տակը՝ իրանց ընտանիքի հետ Մեծ-պասին գիմաւորելու:

Գիւղումը լուրթիւն տիրեց. կերուխումը վերջացաւ. բոլորովին մի հասարակ երեկոյի նմանութիւն առաւ օրը. կարծես թէ այս գիւղի մէջ երկու շաբաթ շարունակ ոչինչ

արտաքոյ կարգի բան չէր պատահիլ: Այս արտաքուստ էր, մտիւր ամեն մարդու տունը և բոլորովին ուրիշ տեսարան կը տեսնես:

Ցան նախանդամը կամ ծերունին, շուրջը առած իւր բոլոր գերդաստանը, շարուել են քուրսու տակը՝ բերան-փակէք անելու:

Այստեղ անա նահապետական սուրբ աւանդութիւնը պարզ փայլում է. տան նահապետը իւր լիազօր իրաւունքի մէջն է. ամենքը նրա աչքին են նայում, նրանից ակնաժողով: Իսկ մեր պապը՝ քաղցրութիւնն ու սէրը երեսին, ոչ թէ այս անցեալ երկու շաբաթուան նման աղաղակներով ու հարայ-հրոցներով է գիմաւորում պասին, քան լիցի, այլ նա համեստ և զուարճալի բարոյական առակներով, յիսուն օրուայ հիւր եկող Մեծ-պասի վրայ խօսելով, բարիկենդանի ուրախութիւնները գժութիւն համարելով, գովում է պասը:

Մեր ծերունին սրտանց ուրախ է. նա ոչ մի օր իւր չորս կողմն այսպէս հաւաքուած չի տեսել իւր ընտանիքը և մերձաւորները. այսօր նա միայն իւր փոքրիկ գերդաստանի հետ չի սեղան նստել, այլ նա բազմել է այն սեղանի գլխին, որի չորս կողմը համարեա իւր բոլոր մերձաւոր ազգականներն են շարուած:

Բաժանուած փոքր եղբայրներ, հօրեղբօր-որդիք, ամուսնացած աղջիկներ իրանց ամուսինների և զաւակների հետ, բոլորը, բոլորը հաւաքուած են իրանց ազգապետ ծերունու մօտ՝ նրա օրհնութիւնն առնելու, նրա հետ միասին բերան-փակէք անելու:

Ծերունու տանը ոչինչ նոր պատրաստութիւն չի տեսնուելու. ամեն եկող գերդաստան իւր հետ բերում է բարիկենդանից մնացած ուտելիքները և մի կաւ գինի ու խառնում նրանց տան եղածի հետ: Այս երեկոյ վառարան

չպիտի վառուի, պապոնց վառարանից միայն ծուխ պիտի բարձրանայ, այն էլ բերան-փակեքի ձուածեղն անելու համար:

«Աղջկերը, տղայք, հէնց որ կերթաք պապոնց, ամեն-բըղ էլ պապի ձեռը պաշեցէք ու ասացէք. «Ջնորհաւոր բարիկենդան»:

Ինչ ուրախութեամբ սերնդի նահապետը գրկում է իւր սիրելիներին և աչքերը դէպի երկինք բարձրացնելով՝ օրհնում է վերին նախախնամութիւնը և աղօթում, որ արժանացնի իրան նրանց մի բուռն հողին:

— Պապի ջան, մի առակ ասես:

— Դէ թող թուշիցդ պաշեմ:

Երեխան թուշը դէմ արեց: Պապը մկան ու կատուի առակը պատմեց:

— Պապի ջան, ինձ համար էլ ասա:

— Դեռ կ'աց, այս մէկը Գրիգորիս համար եմ ասում:

— Պապի ջան, բա ինձ համար:

— Դեռ այս լսիր, աղուէսի ու հաւերի առակն էլ քեզ համար եմ պատրաստել:

— Պապի ջան, բա ինձ համար, աղատ բարձրանում է մի երեք-չորս տարեկան մանուկ, մեծ աղջկայ տղան, պապի ծնկանը նստում ու մօրուսի թելերի հետ խաղում:

Յանկարծ պապը բերանը մօտեցնում է նրան և տտամներով բռնում սիրուն տղայի փափուկ կուռը:— Ամենքը ծիծաղում և ուրախանում են:

«Իմ կուռն էլ, իմ կուռն էլ, պապի ջան, իմ կուռն էլ կծիր»:

— 2է, քո կուռը պահիր, ոչխարներ պիտի շինեմ կռանդ վրայ:

Էլի երեխաների կշկշոցը տունը բռնում է:

Մեծերն էլ կամաց-կամաց մասնակից են լինում այս անմեղ գուարճութիւններին:

— Էլ քունջ ու պուճախ մի ընկնէք, ինչ ունէք, չունէք, բերէք, մէջտեղը լցրէք ու դուք էլ նստոտեցէք, այս երեկոյ մի հալալ հաց ուտենք, բերան-փակէք անենք՝ էլ ո՞վ կենդան, ո՞վ մեռած մինչև միւս տարի, հրամայեց պապը ու ամենքը միասին շարուեցան:

— Այ պառաւ, դու այնպէս նստիր, որ կէս երեսդ մեր կողմը լինի, կէսը՝ հարսների. դու երկու ախոռանի ես,— կատակ անելով ասում է պապը իւր կնոջը:

Տղամարդկանց քամակին շարւում են հարս ու աղ-ջիկ և, երեսները միւս կողմը դարձրած, քամակները դէպի տղամարդիկը, ընթրում են:

— Այ կնիկ, այսքան բանը որ մեր առաջն ես լցրել, այդ ջահէլ-ջհուլին ինչ է մնացել,— հոգում էր պապը:

— Տօ, ճար կտրածի մարդ, այստեղ այնքան է թափած, որ մի շաբաթ էլ բարիկենդան լինէր՝ չէր հատնիլ մի տես՝ քանի տնուոր ենք. ամեն տանից էլ եկել է. մի ասող լինի՝ այսքանը բերում էիր՝ թէ ինչ:

Սեղանի վրայ ես կարճ-կարճ ծիծաղաշարժ ասացուածներ են լինում:

— Դուք էլ հօ փոքրիկ հարսներ չէք, յանդիմանում է պապը տղամարդկանցը. մենակ հօ ես չպէտք է խօսեմ. ինչ էք բերաններդ հուպ տուել. երեւի մի-մի բան էլ դուք կ'իմանաք, ասացէք էլի:

Ուրախութիւնն ընդհանրանում է. արձակուրդ է. պապը հրաման տուեց, ամենքը ինչ սրախօսութիւն գիտեն՝ գործ են դնում:

Հարսներն էլ փառ-փառ ծիծաղում են:

— Դէ, ո՞վ խաղ գիտէ, չպահիր:

Ամեն մարդ իւր շնորհքը բանացնում է:

— Դէ, այ կնիկ, վեր կաց, վառարանը վառիր, բերան-փակէքի ձուածեղն արան, հացը վեր քաղենք, երեսայքը մի փոքր ուրախութիւն անեն:

Տանտիկինը մէջտեղ բերեց մի հաստ ձուածեղ: Ամեն մարդ մի-մի պատառ վերցրեց, բերանը ղրեց, ծծի երեսաների պռօշներին էլ որդեաք մայրերը քսեցին և պապը մի երկար օրհնութիւն ու քարոզ սկսեց.

«Տարուան մէջը շատ ուրախ օրեր են գալիս, գնում», ասաց պապը, մի թաս գինի ձեռքին բռնած, «Ջատիկ, Ջրօրհնէք, հինգ նաւակաւոր, ես ինչ գիտեմ, որ մինն ասեմ. մենք այդ օրերին էլ ուրախանում ենք, բայց ձմեռուայ տնային գործերի թեթեւ ժամանակամիջոցին, մեր պապերը սահմանել են բարիկենդանը, որ ամեն աշխատանք թողնենք, ուրախութեան հետ լինենք: Ինչ գոթութիւններ արինք, ինչ կերակր, ինչ խմեցինք՝ վերջացաւ, պրծաւ. յիսուն օր Մեծ-պապ է գալիս, ինչքան որ պարապ օրեր ենք անցկացրել, այս եօթը շաբաթուան մէջ պէտք է փոխարէնը հանենք: Վաղը-միւս օրը աշխատանքի օրերը դուրս կը գան, պէտք է ամեն մարդ իւր Աստուծու անունը տայ, գլուխը քաշ իւր աշխատանքին կենայ, որ Աստուած էլ նրա ճակատի քրտինքն օրհնի, նրա վար ու ցանքին, նրա անդ ու անդաստանին, նրա այգիներին լիութիւն, առատութիւն տայ: Այս երեկոյ ձուով բերաններս փակեցինք, մինչև Ջատիկ շաբաթ երեկոյ, ով ապրի, թող տեսնի, կարմիր ձուով բերան-բացէք անենք: Աստուած այսպիսի ուրախ սրտով, ցամաք աչքով Ջատիկին արժանացնի ամեն հայ-քրիստոնէի, նրանց բաղդիցն էլ ձեզ, իմ որդիք, ձեր զաւակներով, ձեր ընտանիքով: Մ'օտ եկէք, զաւակներս, ամենքիդ էլ համբուրեմ: Բարով դուք էլ իմ տարսը դառնաք, շատ-շատ տարիներ այսպէս ուրախ սեղան բաց անէք, փեսաների, թոռների,

ծուռների տէր դառնաք, ձեր զաւակների կարմիրը կապէք: Այ հարսներ, այ աղջիկներ, շատ ապրիք, հնազանդ լինիք, դուք էլ պառաւիք ու ձեր տատի պէս որդով, թոռնով հացի նստէք. բարով սև օրեր չտեսնէք. ձեր սև օրերն այսօրուան պէս լինեն: Ինձ ու իմ պառաւին էլ ձեր ձեռովը հողը դնէք, որդիք, ձեր մի բուռը հողին արժանանա՛նք: Երկնային Թագաւորիցն էլ խղրել եմ անարժան բերանովս, որ մեզ իւր արքայութեանն արժանացնի. ամէն»:

Անխտիր ամենքը վեր կացան, պապի ու տատի ձեռքը համբուրեցին. սրանք էլ նրանց երեսները պաշեցին և սեղանը հաւաքուեց:

79. ՄԵԾ-ՊԸՍԻ ԵՐԿՈՒՉԱԲԹԻ

Մեծ-պապի երկուշաբթի առաւօտը, լուսաբացին, ամեն պառաւ տանտիկին տեղիցը շուտ վեր կը կենայ, տան միւս անդամներին կը զարթացնի, տղամարդկանցը ժամ կ'ուղարկի, կնիկարմատներին էլ կը հրամայի պղնձ-կարգը ցած բերել, պատահան կ'անի, ուտիսի հոտը միջից կը կտրի ու իստակ-իստակ լուացած՝ տեղները կը շարի:

— Աղջիկներ, մի սոխ ու եօթը փետուր բերէք, կը հրամայէ տանտիկինը, և սոխի վրայ եօթը փետուր կարգով կը շարի սայլի անիւի ճաղերի նման ու իւր ձեռքով կը տանի, տան երթկից կը կախի:

Եօթը փետուրը պապի եօթը շաբաթն է, ամեն կիրակէ մի-մի փետուր պիտի քաշեն սոխի վրայից, վերջին փետուրն էլ Ծաղկաղարդին կը հանեն և դա նշան է, որ պապը վերջին է հասել, Ջատիկի հոտը փչում է, կարմիր ձուն ներկելու օրերն եկել են:

«Ձեզ մատաղ, աչքներդ երթկին գցեցէք, ասում է

տանտիկինը, սոխը կախելուց յետոյ. շնորհաւոր Մեծ-պատ. բարով Զատիկ հասնենք, ուրախ սրտով, ցամաք աչքով. պատին շնորհաւորեցէք, տեսէք, թեաւորուած՝ ոտները կախ արեց մեր երթով, ծանր-ծանր նստեց: Բարով պատի փետուրներն էլ պոկելով տկոբացնենք, կեանքը լորի պոչ շինենք *), յետ ամենք—քշենք, վնայ քարափների տակին թագ կենայ:

Մեծ-պատի երկուշարթին հայ զիւղացոց համար շատ մեծ և նշանաւոր օր է. նրանք Զատիկից պակաս ուրախութեամբ չեն դիմաւորում Մեծ-պատին. նրանք այսօր պատ-շնորհաւորէք ունին:

Առաւօտեան՝ ժամումը «լուացարուր - սրբեցարուր» լսելուց յետոյ, ամենքը տնէտուն կ'ընկնեն և միմեանց համբոյրներ տալով՝ կըշնորհաւորեն Մեծ-պատը:

Նորափեսաներն էլ, որոնք այս ամիս պսակուել են, այսօր շատ մեծ գործի վրայ են: Սրանցից մինը, Մարութենց Սահակը, այսօր իւր խաչեղբորն ու փեսեղբորն առած, իւր նորափեսայութեան հանդերձը հագած, մի կաւ գինի և մի ափսէով չոր միրգ փեսեղբոր ձեռքը տուած, զնաց իւր աներանց տուն՝ նրանց պատը շնորհաւորելու:

Մարութենց տանն այսօր մեծ հրաւէր է. նորահարսի համար պէտք է այսօր պատուան բաժինը գար իւր մօր ու բոլոր բարեկամների տներէցը. այսօր նորահարսը պիտի հաւաքէր իւր բոլոր ընկերուհիներին և նրանց հետ պատ բռնէր:

Աներոջ ձեռքն ու գորանչի կուրծքը համբուրելուց յետոյ, մեր նորափեսայ Սահակը իւր ընկերներով նստեց քուրսու վերևի կողմը:

—Այ կնիկ, էլ մի յետացնիր. երեք ժամ մի ծոծոռ-

*) Կարճացնենք, ինչպէս որ լորի պոչը կարճ է:

յնիր, տնօրինեց Սահակի աները. ես գիտեմ, այսօր խեղճ փեսայիս քարշ պիտի տաս քո բարեկամների դռներին. այնքան ազգ ու ընտանիք ունիս, որ Մողնի դիւղի նախըլիցը շատ են. մինչև երեկոյ հագիւ կըպրծնեն խեղճ տղայքս. բեր սրանց պարզեր:

Սահակի գորանչը բերեց մի-մի գոյգ խորասանու նախշուն դուլպայ, դրեց պատուաւոր հիւրերի առաջը, իսկ փեսային, Զրացի դուլպան, մի բազմադի աղուլս էլ վիզը փաթաթեց և թուշը համբուրեց:

—Դէ, հրամայիր, խնամի, խօսեց փեսեղբայրը. տեսնենք քանի տուն ենք պատ շնորհաւորէք գնալու. այսօր մենք քո ստրուկներն ենք, ժայռից էլ որ վայր զցես՝ լսելու ենք:

—Բարով դու էլ այսօրին արժանանաս, զաւակս, օրհնեց նրան Սահակի գորանչը, և սկսեց մէկ-մէկ համարել մերձաւոր բարեկամների տները: «Զեզ մատաղ, չմոռանաք, աւելացրեց նա, թէ չէ մեր ազգականների ձեռքիցը պրծնիլ չեմ. կ'ասեն՝ Հողակաթը արժան չտեսաւ իւր փեսին մեր տուն ուղարկելու»:

—Գու միամիտ կաց, խնամի ջան, մենք ամենքի տունն էլ կ'այցելենք, ասաց փեսեղբայրը և միւսների հետ դուրս եկաւ, զնաց լնամոնց բոլոր բարեկամների պատը շնորհաւորելու:

80. Ս. ՏԱՃԱՐԻ ԴՌԱՆԸ

Սուրբ տաճարի դրոան առաջ

Հիւանդ, մաշուած, սովատանջ

Սպասում էր ողորմութեան

Մի տառապեալ մուրացկան:

Խիսա վըշտահար ու լալագին
նա լոկ հաց էր աղերսում.
Բայց խաբելով ուժ-որ խեղճին՝
Մի քար զըրեց նրա ձեռքում:

Այսպէս և ես, տանջուած վըշտից,
Խնդրում էի քեզնից լոյս,
Բայց դու, աւաղ, խաբելով ինձ,
Խորտակեցիր իմ սուրբ յոյս:

81. 2ԻՔ-2ՈՐԵՔԶԱԲԹԻ

• 2որեքշաբթի գիշերը՝ լոյս աւագ-հինգշաբթի, դեռ
Աղամայ մուլթը չէր կոխել, Սօսի մայրը ճրագը վառեց,
Սօսին անուշ քնիցը վեր կացրեց. «Վեր կաց, ասաց, առ
կացինդ, անխօս գնա մեր պահունի խնձորենու, մեղրա-
կենի տկորը ծիրանենու և մեծ մալաչի տանձենու արմա-
տին երեք անգամ կացնով տո՛ւր: Այսօր աւագ-հինգշաբթի
է. ասա՛ պտուղ ես տալիս, տո՛ւր, թէ չէ կտրում եմ:
Անա՛ տասը տարի է երեքն էլ, չգիտեմ աչք է գիպել, թէ
ինչիցն է, մի հատ պտուղ չեն տալիս. ողորմած հոգի
հայրդ ձեզ պէս աշխատաւոր էր ա՛յ. անխօս ամեն տարի
այսօր վեր կըկենար, կ'երթար, ծառ չէր թողնիլ, կըտար
կացնով: Քանի լուսահողին կենդանի էր, ամեն բարու-
թիւններս էլ կար, ինքը մեռաւ, եղած-չեղածն էլ հետը
տարաւ»: Սօսը անխօս վեր կացաւ, առաւ իւր ծայրը
սողպատած (զօղած) կացինը, կապեց երախակալը փղոս-
կրեայ դաշոյնը և մտքումը մի երկու անգամ Աստուծու
անունը տուեց ու ծէգաբացին, ո՛չ խէր արած, ո՛չ շառ,
եափունջին վրան գցեց ու գնաց հասաւ այգին: Ամենա-
փոքրիկ տնկից սկսած մինչև ամենամեծ ընկուզենին՝ ամե-

նին երեք-երեք անգամ զարկեց և ասաց. «Պտուղ ես տա-
լիս, տո՛ւր, թէ չէ՝ կտրում եմ»: Յետոյ միտքն ընկաւ, որ
այսօր եթէ վայրենի դաղձը (անանուխ) ճմբով հանես և
շուռ տուած—արմատները դէպի-վեր տնկես, կըփոխուի,
ռեհան կըդառնայ: Այս պատճառով էլ գնաց միքանի
ճումբը կտրեց դաղձալի տեղերիցը, բերեց, միքանի տե-
ղում շուռ տուած տնկեց, որ ռեհան դառնայ: Երբոր
տեսաւ, թէ փոքր է մնացել, որ առաւօտեան ժամը տան,
այն է՝ ծէգծէգոտում է, յետ դարձաւ տուն:

82. ՎԱՅՐ ԸՆԿՆՈՂ ԱՍՏՂԵՐ

«Հայրիկ, ասաց դուստրը հօրը,
Գապոյտ երկնքի վըրայ
Ո՛րքան աստղեր փայլում են վառ.
Ասես համար, թիւ չըկայ:

Ասում են որ ամենայն մարդ
Աստղիկ ունի երկնքում.
Ճշմարիտ է, ասա՛, հայրիկ,
Իմը ո՞րտեղ է փայլում:

—Այո՛, դստրիկ, այդ աստղերը
Ունին հաշիւ ու համար,
Եւ մեզանից իւրաքանչիւրն
Մի աստղ ունի իւր համար:

«Հայրիկ, տես, տես, աստղ թըռաւ,
Հետքից պայծառ գիծ թողեց.
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ էլ չերեց»:

—Ո՛վ իմ դստերիկ, հանգիստ կացիր,
Դա մեծատան մի աստղ էր,
Որ իւր օրում, իւր կեանքումը
Խիղճ ասածը չըզիտէր.
Աղբատները նըրա զոնից
Գիշեր-ցերեկ հալածուած,
Մի մարդ չըկար նըրան ծանօթ,
Որ չըլինէր վըշտացած:

«Հայրիկ, տես, տես, աստղ թըռաւ,
Հետքից պայծառ դիծ թողեց.
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ այլ չերեց»:

—Ո՛վ իմ զաւակ, մի վըզովուիւր,
Դա աղջըկայ մի աստղ էր,
Որ խրատը իւր հօր ու մօր
Իւր կեանքումը յարգած չէր.
Նա փախել էր իրանց տնից...
Մուր էր քըսել տան վըրայ...
Իւր ծընողքը լացացրել էր,
Ինչքը վատնել անխընայ:

«Հայրիկ, դարձեալ թըռաւ մի աստղ,
Վայը ընկաւ նա երկնքից.
Հայրիկ, ո՞րի աստղն էր արդեօք,
Որ զըկուեցաւ իւր տեղից»:

—Ո՛հ, դստերիկս, հանգիստ կացիր,
Կեղծաւորի դա աստղ էր,

Որ իւր օրում ուղիղ մի խօսք
Մարդու երբէք ասած չէր:
Փառիսական իւր ձեերով
Աշխարհ խաբեց, զարմացրեց,
Այդ պատճառով Աստուած նըրա
Աստղի լոյսը խաւարցրեց:

«Հայրիկ, տես, տես, մի աստղ թըռաւ,
Եւ գիծ անգամ չըթողեց.
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ այլ չերեց»:

—Ո՛հ, սիրական, խաղաղ մնա,
Բռնակալի դա աստղ էր,
Որ աշխարհը իրան գերի
Ծնած օրից կարծել էր.
Հատ հալածանք, շատ նեղութիւն
Պատճառեց նա իւր կեանքում.
Հատ տուն քանդեց, շատ մարդ զըկեց,
Գուժ չունեցաւ իւր սըտում:

«Հապա այն ինչ աստղ է, հայրիկ,
Որ այնպէս պարզ վառուում է.
Նըրա մարդը պայծառ լոյսը
Չորս կողմը բակ բռնել է»:

—Ո՛հ, իմ դստերիկ, աղօթք արա,
Դա ձերուեռ մի աստղ է,
Որ իւր կեանքում երբէք մարդու
Ոչինչ վընաս տուած չէ.
Այն լուսաւոր բակն է նըրա
Առաքինի զործերը,

Աղօթք արա, որ երկարին
Նըրա կեանքի թեկերը:

83. Դ Ր Ը Ն Դ Է Զ

Հայաստանի հին սովորութիւններից մինն է դըրնդէ-
զը, որ առաջ հայ գիւղերում կատարւում էր մեծ հանդէ-
սով, իսկ այժմ տարէցտարի կորցնում է իւր նշանակու-
թիւնը: Դըրնդէզի հանդէսը կատարում են Մեծ-պատի
վերջին շաբաթը՝ Տեառնընդառաջի տօնին: Այդ օրը ժամը
դուրսն են ասում: Նկեղեցու բակումը մի ահագին դըրն-
դէզ է շինած, որ համարեա մի խոտի դէզի չափ է, բոլոր
նորափեսայքը շարուած են նրա չորս կողմը, ձեռներին
մի-մի մոմ բռնած: Նըր «Քշիստոս փառաց թագաւորն»
երգում են, տէրտէրն առաջինը մօտենում է դըրնդէզին
և վառում. մօտենում են նրա հետ և բոլոր փեսաներն ու
խոտը վառում: Հուրը բորբոքւում և ժամաւորների ջեր-
մեռանդութիւնը կրկնապատկւում է:

Ժամերգութիւնից յետոյ՝ նորափեսայք նոյն մոմերը
ձեռքներին, առանց հանգցնելու, իրանց խաչեղբօր ու փես-
եղբօր հետ գալիս-բարձրանում են իրանց կտուրները և
երեք ծունը կրկնելուց ու իրանց մտքումը որեւիցէ մի
ուխտադրութիւն անելուց յետոյ, վառում են իրանց դըրն-
դէզները:

Նորահարսներին առաջուց չարսաւաւորած կանգնե-
ցնում են կտրին. դըրնդէզը կալցնելուն պէս՝ ամեն նորա-
փեսայ բռնում է իւր սիրելի նորահարսի կուռը և երեք
անգամ վառուած կրակի գլխովը պտոյտ է գալիս: Այդ
ք առաւսընքակոխ չլինելու համար է:

Մանր երեխայքն էլ, որոնք կտրները լցուած, ատամ-

ները սրած՝ փոխինձ ուտելու էին սպասում, անվախ
թռչկոտում են բոցավառ կրակի գլխովը:

Այդ երեկոյ գիւղը մի հիանալի տեսարան է ներկայա-
ցնում մօտիկ հանդիսականներին. երկինքը շառագունում
է. լոյսը մինչև հորիզոնն է խփում և խառնուելով երե-
կոյեան վերջալուսի հետ՝ կարմիր ծիրանի գոյն է տալիս
առաջդ ձգուող պատկերին: Միևնոյն բանը հեռուից դի-
տողին բոլորովին այլ կերպ է երեւում. բոլոր գիւղը, կար-
ծես, հրդեհի մէջ է. տանիքներից բարձրացող ծխերը
խառնւում են միմեանց հետ և բոցի հրեղէն լեզուներն
օձի պէս դուրս են ձգւում նրանց միջից: Իհարկէ այս
երկիւղը միքանի բոպէ է տեսում: Չոր խոտը մի բոպէի
մէջ բոցի կերակուր է դառնում, և ամեն բան վերջանում է:

84. Ա Խ Ա Ռ

Ձմեռուան պղտոր օրերն անցնում են. մեծ-պատը
բերում է իւր հետ Արարատեան դաշտի համար ջերմ և
պայծառ արեգակ. ձիւները հալւում, առուններ են կազ-
մում. գետերը բարձրանում են. գետինը կակղում, կա-
նաչում է. հագար տեսակ բուսեղէնների ու բանջարեղէն-
ների հետ դուրս են գալիս գիւղացոց աշխատանքի քաղ-
ցըր և կարևոր օրերը. երկրագործը իւր գութանն է սար-
քում և մաճը բռնած՝ դաշտը հերկում. այգեգործը իւր
բահն ու հատոցն է սրում և այդին մշակում, թաղած տե-
ղից Ղազարոսի յարութիւնը տալիս մեռած խաղողի բա-
րունակներին և հատոցն առնում, աւելորդ մատները կըտ-
րատում: Գիւղացի կանանց գործն էլ է շատանում. առա-
ւօտադէմ շուտ հաւաք-տեղակ են անում տունը և մշա-
կաւորների համար ճաշ-կերակուր պատրաստում, մատա-
ղահաս հարսների ու աղջիկների հետ ուղարկում հանդը

կամ այդին, հարսներին էլ պատուիրում են, որ հացը վերցնելուց յետոյ՝ աղցան քաղեն իրիկուայ բանուորների համար: Պառաւ կանայք ու անգործ ծերունիք էլ ուրախացել են. ժամերը երկարացել են, օրը երեք անգամ փայտը սիւն տալով ժամ են գնում, «տէրոգորման» քաշելով դուրս գալիս և տէրտէրի, իշխանների հետ քաղցր զրոյցներ անելով՝ տուն դառնում, արեւոյ տեղերում նըստում, Աստուծոյ բարիքը — արեւի տաքութիւնը վայելում: Բայց անհմտներն է վերջին շաբաթը և գիւղի քահանան հրաւիրում է ժողովրդին, որ ամեն տարուայ պէս, այս տարի էլ ախառի հոգսը քաշեն:

«Օրհնեալ ժողովուրդ, քարոզում էր տէրտէրը վեցերորդ կիւրակէին. գիտէք որ մեր պապենական սովորութիւնն է՝ Ջատիկ կիւրակէ առաւօտեան հայ քրիստոնեան պէտք է ծէգեկահան ախառի մսով բերանը բաց անէ, շաբաթ երեկոյեան նաւակատիք է լինում, մսեղէն չենք ուտում. այն քրիստոնեան, որ ախառով չի մասնաւորուի, ամբողջ տարին իրաւունք չունի մսի համ տեսնելու: Ախառի եղը որ կայ՝ հայ-քրիստոնէի նշանն է. մենք էլ հօ, փառք Աստուծոյ, հայ-քրիստոնեայ ենք: Դէ որ այդպէս է, ժամից յետոյ դռանը հաւաքուեցէք, երէցփոխին էլ ընկեր երկու մարդ ջոկեցէք, որ նրանք ախառի համար փող հաւաքեն՝ Ջատիկ կիւրակէ մորթելու համար: Աստուած ձեր քսակի բերանը բաց պահի, որդիք. լիաբուռը տուէք, մի խնայէք, էլի ձեր վրայ պիտի բաժանուի, աղքատ տեանկ պիտի ուտեն. եթէ որ մի բան էլ փողիցը կամ կաշուցը մնայ, այն էլ եկեղեցու, տէրտէրի բաժին կ'երթայ, էլի վարձքը ձերը կ'ըլլի: Օրհնեալ էք և օրհնեալ եղերուք. ամէն»:

Խէչանեանց Խէչանը թէպէտ ոչինչ բանի չէր խառնելու, բայց իւր մէջ ուխտ էր արել, որ ամեն տարի

ախառի փող հաւաքողներէց մինն էլ ինքը լինի: Այս տարի էլ իւր պաշտօնը շատ արիութեամբ կատարեց:

85. ՍՈՒՐԲ ԶԱՏԻԿ

Ահա, մանկտիք,

եկաւ Ջատիկ,

Բերաւ ամենիս

Ուրախ աւետիք:

Երկինքը պարզուել, էլ սե-սե ամպեր Ձեն ծածկում նըրա դէմքը կապուտակ, էլ չեն սարսեցնում մարդկային սրտեր Ձերան արհաւիրք, հողմունք բբաբեր:

Սարեր, հովիտներ, դաշտեր ու ձորեր ծածկուել են կանաչ թաւշեայ գորգերով, Փայլուն արեգն էլ Ջատիկի գալուստը Ողջունում է իւր կենսատու լուսով:

Այո, այսօր է հրաշալի Ջատիկ, Ուրախ են ամենք՝ թէ ծեր, թէ մանկիկ. Բայց միայն դժբախտ որբիկն է անտէր, Լըռիկ թափում է աղի արցունքներ:

Հարուստ մանուկներ կոկիկ, զարդարուն, Յաւի, տանջանքի չըլսած անուն, Որպէս թռչուններ երգում են, պարում, Բերկրալի սրտով Ջատիկն ողջունում:

Բայց որբի համար սրտեղ է Ջատիկ, Ջարդարուն զգեստ, անուշ ուտելիք. Նա գուրկ ծնողից, գուրկ բարեկամից, Չունի ապաստան, դողում է ցրտից:

Դողդոջուն ձեռքը երկիւղով պարզած, Նա թափառում է լայն փողոցներում

եւ դառն արցունքով աչքերը լցուած,
Անցուդարձողից չոր հաց է խնդրում:

«Մի կտոր չոր հաց»... լսւ խորհենք, մանկտիք...
Տեսէք, ինչին է որբը կարօտում,
եւ մի մոռանաք, որ թշուառը միշտ
«Չոր հացովըն» է Զատիկին հանդիպում...

86. ՈՒԽՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ

Վարդավառի շաբաթ օրն էր: Գարեգինն ու Սօսը,
կէսօրուան շոքի ժամանակ, երեսներն քրտինքը սրբելով,
ձորամիջի ջրումը լողացած, տնքալով, քրտնաթաթախ
դուրս էին գալիս ձորիցը: Հեռուից նկատեցին, որ ուխ-
տաւորների մի մեծ բաղմունքին երևանի կողմից ուրախ-
գուարթ, ձի հեծած, արշաւում են դէպի Ս. Վարապետի
վանքը, դատարկելով իրանց հրացանները և օդը թըն-
դացնելով:

Երբ մօտ եկան սրանց, Գարեգինը ոչ մէկին չթողեց
անցկենալու. քաշեց իրան ծանօթ բարեկամ Հրաչեայի
ձիու սանձն ու դիմեց դէպի իրանց տուն: Դռան առաջը
ճանապարհորդներն իջան ձիաներից և բակումը նստոտե-
ցին մի կապերտի վրայ, հով տեղում:

— Միքիչ սառը ջուր չունիք, ասաց Հրաչեան:

Իսկոյն ներքնատանից հանեցին մի այնպիսի սառը
ջուր, որ կարծես Զրօրհնէքին լինէր լցրած:

Հէնց խմեց Հրաչեան՝ «Օխայ, ասաց, ակզ օրհնուի-
քո պատճառ դարնողի հողին դրախտական լինի. ես այս-
քան ման եմ եկել, լաւ ջրեր շատ եմ տեսել, բայց այս
օրհնուած Աշտարակի ջրի պէս մարտական ու քաղցր
ջուր ոչ մի տեղ չկայ: Վարդավառ շաբաթ օրն այսպիսի
ջուր. երևանայ երկիրը քանդես՝ չես գտնիլ. Աբարան շատ

աղբիւրներ կան, Ալադիազ շատ քաղցր ջրեր կան, բայց
ոչ մէկը սրա պէս մարտական չէ. Ամբերթը գոված ջուր
է, բայց սրա խումը չունի»:

— Մեռնեմ սուրբ Ականատեսի զօրութեանը, նա մեր
գիւղի համար այս լաւութիւնն է արել, ասաց Գարեգինը.
Կարբու ներքեից գետիցը գաւազանն առել է, աղօթք
անելով ճանապարհ է ընկել և առաջ գնալով դէպի ցած,
ուր գաւազանը գետնին է դիպել, լայն առու է դոյացել,
ջուրը հետն է եկել, ինչպէս որ ստուերը մարդու յետեի-
ցը. որտեղ ապառաժ քար է եղել, գաւազանով խփել՝
երկու կտոր է արել. կամ միջիցը ծակել, ջուրն անցկա-
ցրել, մինչև բերել հանել է գիւղատեղը: Նոր յետոյ կա-
մաց-կամաց մարդիկ են եկել, տեսել են ջուր կայ, գիւղ
են շինել, որ ահա այս աննման Աշտարակն է: Ինքն էլ
վերադարձել, գնացել է Սաղմոսավանք՝ ճգնութիւն անե-
լու. մեռնեմ նրա լոյս գերեզմանին. մենք նրան շատ ենք
պարտական. նրա սուրբ գերեզմանը հիմա էլ Սաղմոսա-
վանքի եկեղեցու մէջն է և մեզ համար աղօթք է անում:

Գարեգինը հիւրերին նստացրեց և գնաց կախանա-
տնից լաւ ընտիր խաղող դուրս բերեց, լուաց սառը ջրով
ու զրեց նրանց առաջը. «Հրամեցէք, ասաց, ներեցէք,
որ չեմ կարողանում լաւ հիւրասիրել ձեզ. տանը ոչ ոք
չկայ. ամենքը այգին են գնացել»:

Խաղողը ուտելուց և մի փոքր հանգստանալուց յե-
տոյ՝ Հրաչեան ձայն տուեց. «Դէհ, տղէք ջան, վեր կացէք,
մթնում է արդէն. շնորհակալութիւն, սիրելի Գարեգին.
Աստուած օջաղ հաստատ պահի»:

Ամենքն էլ՝ «ամէն» ասացին, ձի հեծան և դիմեցին
դէպի Հանավանք:

Հետեւեալ առաւօտը, արեգակը նոր էր ծագել, դեռ
այնքան զօրութիւն չունէր, որ մարդու աչքերը ծակծկէր,

Աշտարակայ ուխտաւորներն էլ ճանապարհ ընկան: Ամու-
րիները խումբ-խումբ իրանց հացերը կապել էին շալակ-
ներին ու առաջ էին գնում. պասս պահողներն էլ խնձոր-
ներ էին լցրել զբաղանքները և մուրաշկաններին բաժանե-
լով՝ վազում էին, որ պատարագին հասնեն, սրբութիւն
առնեն: Բազմութիւնը անքան մեծ էր, որ քիչ էր մնա-
ցել՝ կանանց մի տուտը Հանավանք հասնի, մինչ-
դեռ միւս տուտը նոր էր դուրս գալիս գիւղից: Երե-
խայքն էլ, զբաղանքները խնձորներ լցրած, ձեռք ձեռքից
բռնել էին ու կանանց առաջն ընկած՝ վազում էին: Գա-
րեգիներն էլ մատաղացու ոչխարը մորթել էր տուել ու միւսը
լցրել մի մեծ կաթսայի մէջ:

Երբ տեղ հասան, պատարագն աւարտուեց, պասս պա-
հողները հաղորդուեցան: Սօսն էլ գնաց գործակալի մօտ,
խնդրեց նրան, որ ժամաւարին, միւս քահանաներին ու
տիրացուներին հետն առած՝ գայ իշանց սեղանին:

Պանաշ խոտի վրայ սփռուցը տարածեցին ու սեղան
բաց արին. ամեն բան կար, Աստուծու բարութիւնն էլ
այնտեղ էր: Հացկերոյթի վրայ լաւ ուրախ ժամանականց-
կացնելուց յետոյ՝ ուխտաւորներն սկսեցին կամաց-կամաց
քաշուել գնալ: Մնացին պարտէզներում գուարճացող մի
քանի երիտասարդներ. սրանք էլ կամաց-կամաց գնացին
ձորը, շորըհան եղան և կիսամերկ ընկան գետը. իսկ ով
չէր ուզում իւր շորերի թրջուելը, նրա վրայ ջուր էին ցա-
նում՝ ասելով թէ, «Վարդավառ է»: Միմեանց այնքան թրբ-
ջեցին, որ ջուրը ծլծլալով վրաներից թափւում էր: Լողա-
նալը վերջանալուց յետոյ, գետումը ձուկ բռնելով գնում
էին դէպի Աշտարակ, որ այնտեղ դուրս գան, գնան այգի-
ներն ու դարձեալ մի լաւ ուրախ ժամանակ անցկացնեն:

87. ԳԻՒՂԱՅՈՒ ԵՐԶԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

Աշմարիտ է՝ շատի հագինը տրեխ է, գուլպայ էլ չունի,
որ ոտը ծածկէ, շատի չուխի վրայ հարիւր կարկատան
կայ. բայց ինչ կ'անես՝ որ տունն ու մառանը հազար բա-
րութիւնով լիքը տրաքում էին: Գինին կարասներով շա-
րած, ամբարը հացով լիքը, կթի կովն ու գոմէշը, հորթ
ու ձագը տակներին՝ գոմումը կապած, նժոյգ ձին ախո-
ռումը, գութանը դռանը լծած, մառանը սեխով, կախա-
նի տանձ ու խնձորով խրթխրթում և մտնողին հօտը տեղ-
նուտեղը բռնում, շշմացնում էր: Ո՛րը երկու, ո՛րը երեք
այգի ունի, ծառայ ու հօտաղ դռանը պատրաստ և տան
ներսն ու պուճախը բարութեամբ լիքը: Կարասներով
աղ-դրած կողակ, կճուճներով պանիր ու դաւուրմա,
աքաշներով գոխ ու բոխ, բղուղներով եղ ու կարագ,
մոթալներով պանիր—մի խօսքով ծոփ և ո՛չ թէ տուն:
Տասը հիւր որ միենոյն ժամին մէկի դռանը ցած գային,
ամբողջ ամիս ուտէին, խմէին, կոտրէին, ջարդէին, փչա-
ցնէին, նրա տան բարիքը կար ու կար, և եթէ մինչև ան-
գամ վայրենի օտարականը նրանց դռնով անց կենար,
իրանք թեիցը կըքաշէին, տուն կըկանչէին, որ իրանց սե-
ղանի համն առնի ու այնպէս ճանապարհը շարունակէ:
Ջատ անգամ եկեղեցումը որ մէկ օտարական կըտեսնէին,
«Սուրբ սուրբն» ասածին պէս՝ շատը կ'երթար՝ եկեղեցու
դուռը կըկտրէր, որ ամենից առաջ ինքը նրան իւր տու-
նը տանի, և շատ անգամ՝ երբ խնդրողները շատ լինէին,
խօսքը մին կ'անէին, որ մի երկու շարաթ նրան իրանց
միջումը պահեն, պատիւ տան և բոլորը միասին մէկ օր
սրա տանը, միւս օր նրա՝ ուրախութիւն անեն, օտարա-
կանի սիրտը առնեն: Ջատերը ոչխարի հօտեր ունէին:

Այնպիսի մարդ կար, որ տարէնը երկու հարիւր, երեք հարիւր լիզը տանձ, խնձոր, ծիրան էր ծախում, և մէկ այնքան էլ աղքատի ու ճանապարհորդի ուտացնում, կամ դեղապետի համար պահում, որ սարերում բնակուողները, որոնք այգիներ չունին, մէկ հիւանդ պատահելիս՝ զան տանեն ու իրանց հիւանդի աչքը դռանը չմնայ, որովհետեւ մեր աշխարհումը, ինչ հիւանդ էլ որ լինի, նրա առաջին ու վերջին դեղը պտուղն է։ Ամենայն մարդ իւր բաժակի գինին առանձին ունէր պահած, որ համ իւր եկեղեցուն էր տալիս, համ էլ այն գիւղացիներին, ուր այգի չկար։ Ամեն նաւակատիրի՝ ոչխար ասես, կով ասես մորթում էին, մատաղ անում, ժամ-պատարագ անել տալիս, ժամոց բաժանում ու տնով-տեղով գնում իրանց սիրելիներին գերեզմաններն օրհնել էին տալիս ու աղքատներին կշտացնում։ Մէկ կուպէկի բան փողոցիցը տուն չէր գալ, բացի իրանց հագնելու շորիցը, այն էլ կտաւ, շապկացու, չուխայ, շատը հարսներն ու աղջրկեղքն էին նրանց համար մանում, գործում, կարում։ Նրանց կանանցը որ մտիկ տայիր, խելքդ կ'երթար՝ խասի ու նուրբ կտորներին մէջ կորած էին. բերաններից կտրում էին, իրանց ընտանիքի ոտն ու գլուխը մարուր պահում. տղամարդը իւր օրը մեծ մասամբ հանդումն է անցկացնում, ինչ փոյթ, եթէ վատ էլ հագնի. կինարմատը միշտ պէտք է պատշաճապէս հագնի, պատշաճապէս մաշի։ Զատը չորս-հինգ հարս ունէր տանը, որ մէկ տեղը ցաւելիս՝ կամենում էին զլխովը պտուտ գան ու ոտները ջուր անեն՝ խմեն։ Մէկ հիւր պատահելիս՝ այս պատիւը հիւրինն էր։ Աչքը կ'թած՝ կանգնած են համեստ հարսները, որ տեսնեն թէ իրանց տէրը կամ հիւրը ինչ կըհրամայի, որ կատարեն։

«Բաղդ, բաղդ սա է. փողի օգուտն էլ անիծած, նրա կտրողն էլ, ասում էին շատ անգամ գիւղացիք և գլխները

շարժում. այսօր ջէրդ լքցնես, վաղը պէտք է մատղ լիզես։ Ո՛չ գիշերը քունդ է տանում, ո՛չ ցերեկը հանգիստ ունիս. փորցաւ ընկածի պէս՝ մարդ չէ իմանում, թէ պատառը որ կողմովն է կուլ գնում։ Փողը որ կայ՝ ժանգ է, ձեռի կեղտ. այսօր կայ, վաղը՝ Աստուծով մխիթարուես։ Մեռնելուցդ յետոյ էլ՝ պէտք է շներոց, գայլերոց լինի։ Թէկուզ փողի համն առած, թէկուզ իւր միտը կերած, հաշիւը մէկ է։ Սարդարն էլ է մեր դուռը գալիս, փողատէրն էլ։ Տաշտումը հաց ունենամ, կարասումը գինի, ջուլալումն ալիւր, հէրն անիծած, եթէ բոլորովին էլ մերկ լինիմ և հոգս անեմ։ Օջաղս լիքը լինի, տունս առատ, որդիքս ողջ-առողջ, թող օրը հազար մարդ մտնի, հազար մարդ դուրս գայ, ինչ եմ հոգում. հացն էլ է Աստուծունը, ես էլ, ով հասնի, թող ուտի։ Գդակս ծուռը կըղնեմ, ուրախութիւնս կըշարունակեմ. ով ծոյլ է, թող նա հոգս անէ։ Տարէնը որ հազար շուն, գայլ, թուրք, հայ, աղքատ, օտարական, հացս չուտեն, տանս չքնեն, գինիս չխմեն, իմ աչքը իսկի քուն կըղայ։ Բացի ուտացնել-խմացնելուց, այնպէս եմ սլատուիրել, որ խուրջիներն էլ լցնեն ու տանեն իրանց տները։ Իւր տնկած ծառի տակին քնելը, նրա պտուղն ուտելը՝ աշխարհք արժէ։ Նոր չեմ հագնիլ, հին կըհագնեմ, ձեռքս ով է բռնում, ով է գլուխս ծեծում. ես չեմ իմ գլխի տէրը»։

«Բաղաք որ մտնում եմ՝ հէնց իմանաս թէ աշխարհք սով է ընկել. էլ ոչ խէր կայ, ոչ բարաք ետ թէ։ Մէկ տեղ որ հացն ու ջուրը փողով լինին ծախում ու առնում, էլ ում դուռը գնաս, ձեռդ ում դէմ անես։ Երբեմն էլ կիտուկ-կիտուկ փողերը համարելիս՝ փողատէրն այնպէս սըրթսրթում է, որ հէնց իմանաս թէ առաջիցը թե կ'առնի, կըթռչի։ Թո՛ւհ... մարդ իրան հոգին պէտք է ծախի փողի պատճառով։ Հազար տարի էլ որ քու ամենասիրելի բարեկա-

մի դռանը շլինքդ ծռես՝ կանգնես, սոված մեռնելիս լինիս, հազար տարի անօթի փորով զկռտաս, ոչ ոք քեզ տուն չի կանչիլ, սառը ջուր չի խմացնիլ, Մինչև անգամ այն մարդը, որ քու տանը կերել, խմել, ամսով-տարով քու աղ ու հացի վրայ է եղել, աչքն աչքիդ առնելիս՝ հէնց իմանաս թէ գնդակով խփեցին, յետևն է քեզ անում ու աչքը քամակը գցում։ Տօ, օրհնուած, ասենք թէ աչքերդ կուրացրել ես ու ինձ չես ուզում ճանաչել, ասենք թէ չես կամենում քո օրհնուած սեղանիդ կողքը ինձ ցոյց տալ, մէկ՝ «բանով, Աստուծոյ բարին» գոնէ ասա, հօ բերանիցդ վարձ չես ուզում, դա էլ հօ փողով չէ, այ փողակեր, հողակեր։ Ասենք թէ չուխէս մահուդ չէ, հին մաշուած բրդից է, իսկ քոնը նոր, կանաչ մահուդից, ձեռքիցդ հօ չեմ խլում։ Քեզպէս հազար մահուդամարդ իմ այս աղքատ չուխիս մատաղ լինի, որ առանց հիւրի հաց չեմ ուտում։ Այսպէս են ասա քաղաքի մարդիկը։ Ելի Աստուած օրհնի մեր ջուրը, մեր հողը, էլի թէ հոգի կայ, հաւատ կայ, մեղանում է։ Մարդ ինչ անէ, իւր առաջը կը գայ. լաւութիւն կ'անես, լաւութիւն կը տեսնես, վատութիւն կ'անես, վատութիւն կը ստանաս։ Հարիւր տարի կը լինի, որ լուսահոգի Ար Թովը մեռել է, բայց նրա ոգորմին կայ ու կայ. թուրք ու հայ նրա գերեզմանովն են երդում. նրա բարերարութիւնները սահման չունէր. տալիս էր՝ ինչ որ կարողանում էր, և ոչ ոքի զատարկաձեռն չէր բաց թողում։

88. ՄԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱԻԻԹ

Ա. Հատ դարեր առաջ Մասուն քաղաքում ապրում էր մի մարդ, անունը Մըհեր. նա չէր հասարակ մի խեղճ հպատակ, այլ երկրի տէրը, իշխան անվհեր։ Ինչպէս առիւծը մեծ է անտառում, ինչպէս արծիւը տիրող վերերում, այնպէս էր Մըհեր բոլոր պետերի, իշխանների մէջ։ Ոչ ոք չէր կարող դէմ կանգնել նրան՝ ոչ միայն մարդիկ, այլ և դէ, զազան...։ Դեռ նա մանուկ էր տասը տարեկան, երբ Մասուն տանող լեռնուղու վերան՝ առիւծ երեաց—զազան մարդակեր, որ ճամպէն կտրած կ'ուտէր, կը լափէր, ով կը յանդգնէր Մասուն ներս մտնել, կամ ում Մասունից դուրս գալ պէտք լինէր։

Մանուկ Մըհերը իւր հօրից ծածուկ գնում է անտառ, վիշապի վերայ։ Քաղցած զազանը նրան տեսնելով, սաստիկ գոռում է, վեր կենում տեղից։ Դիպչում են իրար։ Պազանի բաշից Մըհերը բռնում, կատաղի թափով գետին է զարկում և, շունչ չտալով ահեղ կենդանուն, ձախով բրնձում է ներքի ծնօտը, աջով վերինը քաշում, պատառում, երկու կէս անում։

Բ. Երկար տարիներ Մասուն, իւր Տանը, թագաւորում էր Մըհեր իշխանը. հարեան երկրի պետեր ու տէրեր, այրերում ապրող ահեղի դեեր նրա անունից սարսափում էին։ Խաղաղ էր Մասուն. հպտաւկները հանգիստ, երջանիկ. միայն Մըհերը իւր վիճակիցը անդոհ էր սաստիկ. նա ժառանգ չունէր։ Մըհերն աղօթքով Աստուծուն դիմեց, որ մի որդի տայ։ Տիրոջ հրեշտակը երազում ասեց. զաւակ կ'ունենաս դու մի քաջ, հրսկայ. բայց երբ նա ծննուի, նրա ծնողաց կեանքը պիտ' կարճուի։ Մանուկը ծննուեց։ Հայրը շտապով նրան մըկըրտեց։ Նրա անունը Դաւիթ

դրեցին... Խեղճ ծնողներն էլ երկար չ'ապրեցին: Մի տա-
րօրինակ տղայ էր Դաւիթ. մանուկ հասակում նա ծիծ
չկերաւ. մեղրով ու կաթնով սնուեց, զօրացաւ. ով կրմի-
ծանար ամսով ու տարով, նա մեծանում էր ժամով ու
օրով:

Դ. Մանուկ օրերին Դաւիթն ապրում էր Մսուր քա-
ղաքի մելիքի տանը: Սա Դաւիթի հօրը, Մհեր իշխանին,
մօտ ազգական էր, թէև կռապաշտ: Ձէնով-Օհանը, մեռ-
նող Մհերի կամքին հրնազանդ, Դաւիթ մանուկին տարաւ
նրա տուն, Իսլիմ խանումի խնամքին յանձնեց: Խանումը
նրան հարազատ որդուց չէր զանազանում. բայց հոգեոր-
դու գերբնական ոյժը շատ փորձանքներ էր խեղճ կնկան
բերում: Սիրում էր Դաւիթ կատակներ անել. բայց ոչ մի
կատակ աժան չէր նստում միւս մանուկներին, խաղակից-
ներին. մէկի կռնակն էր ծռում, դուրս ընկնում, միւսի
ոտները տեղահան լինում, մէկը կաղ ոտով, միւսը թւա-
զուրկ տուն վերադառնում:

Մի օր խանումը մանկանը փակեց իւր սենեակի մէջ
— տանից դուրս գնաց: Դաւիթը ելաւ, դուռը կոտրատեց,
դուրս վազեց փողոց, տղայոց կանչեց, պարտէզ ժողովեց:
Այստեղ մեր քաջը ձեռքը մեկնում է, մի բարդի ծառի
բնիցը բռնում, ցած կռացնում. «դէհ, ընկերներս, եկէք
ծառ հեծնենք, ձիախաղի տանք»: Տղայքը վազում, հեծ-
նում են ծառը: Դաւիթը դարձեալ կատակ է անում՝ ծառը
բաց թողնում: Ծառը ուժգնապէս վերև է ձգւում և մա-
նուկներին դէս ու դէն գցում. որը մեռնում է, որն էլ
կիսամեռ գետին է ընկնում:

Դ. Այս դէպքից յետոյ Մսրամիլը մարդիկ է վար-
ձում, և պատուիրում է՝ որ Դաւիթն տանեն ու ճանա-

պարհին, գետից անցնելիս, կամրջից ներքև գցեն, սպա-
նեն: Քաջերն առնում են Դաւիթին ու գնում, իբրև թէ
Սասուն, հօր տունն են տանում: Բայց երբ հասնում են
Մուրադ-չայ գետին, կամրջի կիսին՝ երկու քաջերը, մինը
առաջից, միւսը յետևից, Դաւիթին բռնում են, որ գետը
գըցեն: Բայց մեր մանուկը երկու քաջերին իբրև հաւի
ճուտ տակըն է կոխում, դաշոյնը հանում, վրդներին դը-
նում: «Ես ձեզ կարող եմ մորթել իբրև ուլ, կամ գետը
ձգել որպէս մի փետուր, բայց Իսլիմ մօրս բարի խնամ-
քին բաշխում եմ ես ձեզ ձեր կեանքը չընչին»: Ասում է
Դաւիթ, նրանց արձակում ու ինքը Սասուն հէրբօր մօտ
գնում:

Ե. Մհերի մահից յետոյ նրա երկիրը կառավարում էր
նրա եղբայր Ձէնով-Օհանը: Սա բարի մարդ էր, բայց իւր
հանգուցեալ եղբօր չափ քաջ չէր: Սորա փոխարէն Օհանը
շատ զօրեղ ծայն ունէր, այնքան զօրեղ, որ ամպի գոոցին
կամ կայծակի ճայթիւնին էր նմանում: Երբ որ Օհանը կա-
մենում էր ծայն տալ—կանչել, նրան փաթաթում էին եօթը
գոմշի կաշուի մէջ, որ կանչելիս՝ ինքը չճաքի, չպատառուի:

Ձ. Երբ որ Օհանը տեսաւ տղային փաթեմ, զարգա-
ցած, շատ ուրախացաւ: «Մհերի որդին քիչ էլ մեծանայ,
իւր հօր երկիրը կըկառավարի. այժմ թող մի քիչ հոր-
թերը գնայ, տաւարը պահի, մտածում էր նա. թող գեռ
սովորի հպատակ լինել, որ երբ տէր դառնայ, հպատակ-
ների ցաւը հասկանայ»: Բերաւ պողպատէ սօլեր հագցրեց,
ձեռքին պողպատէ գաւազան դրեց, տաւարն ուղարկեց:
Բայց տաւարածը մեր քաջ Դաւիթն էր՝ իւր կատակ-
ները դարձեալ միտ բերեց. մի օր սարերում ինչ որ գա-
զան կար՝ արջ, առիւծ, վագրեր, վարազներ ու գայլ, մի
տեղ ժողովեց, նախրի հետ արեց ու քաղաք բերեց: Քա-

ղաքացիքը սաստիկ վախեցան, դռներ, երդիկներ ամուր կողպեցին, տանը թաղ-կացան: Դաւիթը կանչեց. «Բարերան՝ Աստուած, թող իմ տաւարը անվնաս մընան, իսկ գազանները սարերը գընան»:

Է. Տաւար պահելիս՝ Դաւիթը ունէր մի համեստ ընկեր, որ միշտ բերում էր՝ խառնում տաւարը Դաւիթի նախ-րի հետ ու կըշտին մընում: Դաւիթն էլ հանգիստ իւր համար քընում: Մի օր Դաւիթը քնից վեր կացաւ և իւր ընկերից վատ լուր իմացաւ. քառասուն վիշապ, ամենհի դէեր, վրայ են տուել, քառասուն տաւար վեր առել տարել:

Դեերի հետքը Դաւիթը բռնեց, սրտնեղած գնաց, մի քարայր գտաւ: Դեերի տունն էր գետնի տակ փորած,— դռան առաջը մի ժայռ փորած: Քարայրի դռան աներկիւղ տղան կանգնեց ու կանչեց. «Էյ, դուք, տմարդի, կանացի քաջեր, քնած ժամանակ երբ էք իմացել, որ տըգամարդը յարձակում անի, միւսի տաւարը առնի ու տանի: Դուք քառասուն էք, իսկ ես միայնակ, ձեռքիս էլ ունիմ մի փայտէ մահակ. թէ տըգամարդ էք, այրից գուրս եկէք. դռանը կանգնած ձեզ եմ սպասում»:—Դեերի մեծն էլ, քըմծիծաղ տալով, ներսից է կանչում. «Քաջասիրտ տղայ, փոքր ինչ սպասիր, շատ մի գայրանալ ու մեզ մի պատժիր, իսկոյն դուրս կըգանք, քեզ յարգանք կըտանք և քո տաւարի փոխը յետ կըտանք»: Ասում է, հրում, ժայռը գըլորում, այրից դուրս ելնում: Բայց դուրս գալուն պէս Դաւիթի հարուածը իջնում է ուժգին: Ահեղ վիշապը փչում է հողին: Նրա յետեից միւսն է դուրս գալիս. Դաւիթի հարուածից հողին է տալիս: Այսպէս նա կարգով ամենքին դարկում ու նրանց լէշը ձորն է գլորում: Յետոյ մտնում է քարայրէ բունը, անթիւ գանձ գտնում, բերում իւր տունը: Բայց դանձր ոչինչ՝ այրի խորքումը կապած կար

մի ձի, մի քուռակ սիրուն, սև ինչպէս սաթը, ուժեղ, գնացկան, ինչպէս Դըռ-Աթը*): «Հօրեղբայր Օհան, այս քուռակն ինձի, իսկ այն գանձերը վեր առ, քեզ լինի»:

Ը. Լուրջ էր Դաւիթը, կատակ չէր անում. տղայութիւնը մի կողմ էր դրել. ուրիշ մտածումներ, նորանոր հոգսեր ըսկսել էին նրան պաշարել: Մարամելիքը հօր մահից յետոյ զօրով եկել էր, Սև սարին տիրել,—Մհերի սարին, ուր առիւծ հսկան որսի էր գնում, որը Սասունի մի մասն էր կազմում:

Դաւիթը գնաց Ձէնով-Օհանին՝ «հօրեղբայր, ասաց. թէ Աստուած սիրես, մի ասա, տեսնեմ. ինչպէս է եղել, որ հօրս սարը Մարամելիքի ձեռքն է ընկել»:

«Ո՛րդի, երբ հայրդ դեռ կենդանի էր, այդ սարը ամբողջ մեզ կըպատկանէր: Նրա չորս կողմը պարիսպ էր քաշած, վերան Մարութայ սուրբ վանքը շինած: Բայց երբ որ մեռաւ քո հայրդ, Մհեր, Մարամելիքը տիրեց այդ սարին, պարիսպը քանդեց, վանքը աւերեց. այդ օրից սարը մնաց իւր ձեռին»:

— Ես պիտի երթամ, սարը գրաւեմ, վանքը նորոգեմ, իմ երկրին տիրեմ. թող թէ մելիքը քաջասիրտ մարդ է, զօրով այնտեղից ինձ դուրս վաճնդէ: Եւ դու ինձ, հէրբար, այս բանում պիտի օգնական լինես. ինչ որ ինձ պէտք գայ՝ վարպետ, նիւթեղէն, ոսկի, ակնեղէն—ամենը պիտ' տաս, բան չըխնայես: Ասաց Դաւիթը ու սարը ելաւ, հին վանքը գտաւ, նրան կարկատեց, նոր ու փառահեղ մի վանք էլ շինեց, Մարամելիքի անունը իսպառ այնտեղից ջընջեց:

*) Դըռ-Աթը այն առասպելական ձին էր, որի վերայ Քեօռ-Օղլի անունով մի ժողովրդական հերոս բազմաթիւ քաջագործութիւններ է կատարել:

Թ. Լուրը տարածուեց. համբաւը հասաւ Մսուր քա-
ղաքը: Ս ելիքն իմացաւ Դաւթի ալ ալքը... Գոռոզ իշխա-
նը սաստիկ բարկացաւ, սաստիկ բարկացաւ, փըրփըրեց,
ասաւ. «Կուիս պիտ' գնամ Սասունի վերան, Սասունի վը-
րան, այն լկտի մանկան պիտի խողխողեմ, Սասունն աւե-
րեմ, աւերեմ, գերեմ. ինչ որ կայ-չկայ կոխտամ, տրորեմ...»:
«Թո՛ղ ժողովուին հարիւր հազար տըղայք նորատիր.
«Թո՛ղ ժողովուին հարիւր հազար բեղով պատանիր.
«Թո՛ղ ժողովուին հարիւր հազար թուխ-մօքուս մարդիկ.
«Թո՛ղ ժողովուին հարիւր հազար կայտաւ ծերունիք:

Թ. Դաւիթն էլ երբ որ այս բանն իմացաւ, գնաց
հէրբօր մօտ, այսպէս խօսեցաւ. «Տուր ինձ, հօր-եղբայր,
իմ հօր գրահը, տուր որ պահպանեմ ես մեր սուրը գահը.
տուր նոյնպէս կապեմ մէջքիս այն սուրը— կայծակից գօ-
ղած իմ հօրս թուրը. խաշը գօրաւոր աջ թևիս կապիր,
Ջալալ քուռակը ինձ համար թամբիր. Սև լեռան զլխին
շինած սուրը վանքը, աղաշիր, պահի իմ մանուկ կեանքը»:
Տասը տարեկան հերոս մանուկին Ձէնով-Օհանը ուզածը
տուեց: Մանուկը հեծաւ Ջալալ քուռակը և շուրջը կանգ-
նած մարդկանցը դիմեց.

«Ո՛վ քոյրեր, մնաք բարով, ինձ քոյրութիւն էք արել-
Ո՛վ մայրեր, մնաք բարով, ինձ մայրութիւն էք արել-
Ե՛ղբայրներ, մնաք բարով, մնաք բարով, մեծ ու փոքրով»:
Ասաց Դաւիթը և իւր ձին քըշեց, կաթնաղբիւրի մօտ
նրան կերակրեց, բայց երբ Մելիքի բանակին հասաւ, ան-
թիւ, անհամար վրաններ տեսաւ. «Ինչ անեմ, Աստուած,
թէ զաղտուկ գնամ, կասեն՝ Դաւիթը դողի պէս եկաւ. թէ
արձակ գնամ, այդքան գօրքերին ես ո՛նց դիմանամ»:

Միայն մի ըռպէ տառանուեց քաջը, աջ ձեռքին եղած
իշեց սուրը խաշը, առաջ արշաւեց, բարձրաձայն կանչեց.

«Է՛յ, ո՛վ քընած էք, շուտով զարթեցէք,
Իսկ ո՛վ զարթուն էք, տեղից վեր կացէք.
Ո՛վ որ կանգնած է, գրահը կապէ,
Ո՛վ որ կապել է, թո՛ղ իր ձին թամբէ,
Ո՛վ որ թամբել է, թո՛ղ շուտով հեծնէ:

Դէհ պատրաստ կացէք,
Ձեզ պահպանեցէք:
Որ յետոյ չասէք՝ մեր քնած ժամին
Գողի պէս եկաւ Դաւիթ պատանին»:

Ասաց ու քշեց, գօրքի մէջ մտաւ, մէկ կողմից տուեց,
միւս կողմով ելաւ. կայծակի թուրը կրակ էր թափում,
թրից պրծածը ձին էր կոխոտում:

ԺԱ. Տրտունջ բարձրացաւ Մսրամելիքի բանակի մի-
ջից. ձայներ լսուեցան ամենայն կողմից. «Անվհեր տղայ,
դու մեզք մի գործիր. գրտիր թըշնամիդ, նըրա հետ կը-
ռուիր»:
Ջօրքի տրտունջը Դաւիթը յարգեց, Մսրամելիքի
վրանը դիմեց... Եւ երբ իշխանի դռանը հասաւ, պահա-
պաններին բարձրաձայն ասաւ. «Ո՛վ թիկնապահներ դո-
ռոզ մելիրի, մտէք, յայտնեցէք իսկոյն ձեր տիրոջ, որ
միակ որդին Մհեր իշխանի՝ գօրքդ ջարդելով, դուռդ է
եկել, մեն-մենակ քեզ հետ կամք ունի կռուել... Մարդիկը
մեզք են, ինչի կոտորենք, մենք, իշխաններս, եկ, միմեանց
զարկենք»:

Մսրամելիքը նոյնպէս հսկայ էր, հսկայի նման գիտէր
քաջ կռուել, Դաւթի հրաւերը սիրով ընդունեց և դուռ-
ղաբար նրան հարց տուեց. «Կուիւր գօրով, թէ հերթով
անենք... Եթէ հերթով է ընդունուած կարգը, ապա դու
փոքրն ես՝ առաջ ես պիտի սկսեմ զարկը: Ուրեմն գնայ,
մէջտեղը կանգնիր և իմ մահարեւ զարկին սպասիր: Պայ-
մանը սա է՝ ես երեք անգամ կերթամ ու կըզամ և երեք

անգամ քեզ հարուած կրտամ, եթէ հարուածիս դու լաւ դիմանաս, կամ թէ հրաշքով կենդանի մնաս, ապա ես պիտի մէջ տեղը կանգնեմ և քեզնից նոյնքան հարուած ընդունեմ»:

«Ես համաձայն եմ», Դաւիթը ձայնեց, անցաւ հրապարակ, մէջ տեղը կանգնեց: Մտրամելքն էլ այդ էր ցանկանում. գնաց ու եկաւ, իւր գուրգը զարկեց. դարձեալ հեռացաւ, նորից յարձակուեց, և առաջուանից սաստիկ զարկ տուեց... Դաւիթն անվրդով զարկեւն ընդունեց և երեք զարկն էլ անվնաս կրեց. ապա յետ դարձաւ, մելիքին ասաւ. «Մտուր քաղաքի դու իշխան հզօր, բոլոր զօրքերիդ առջևը այսօր սուրբ պայման արինք. խօսքըդ կատարիր, եկ, մէջտեղ կանդնիր: Իմ իրաւունքս է՝ երեք հարուած տալ. բայց ես առաջին հարուածը մօրս—Իսկիմ խանումին պիտի նուիրեմ, երկրորդ հարուածը—սիրուն քրոջս, որի հետ սիրով քո տանն ապրել եմ. քեզ համար, ուրեմն, մի հատն է մնում. եթէ այս մինին դու լաւ դիմանաս, կամ զարկից յետոյ կենդանի մնաս, ապա Սև լեռը քեզ է պատկանում»: Ասաց, յետ ու յետ դնաց մեր քաջը, յիշեց աջ կռան հրաշագործ խաչը, ապա յառաջեց և սաստիկ թափով կայծակի սրով մելիքին զարկեց, ելու կէս արեց:

Բոլոր զօրքերը «կեցցէ» կանչեցին, Դաւիթն Մտուրի տէր ճանաչեցին:

ԺԲ. Սասունից հեռու, մի ուրիշ երկրում, Կապուտկող կոչուած մի մեծ քաղաքում, Խանդուտ անունով մի թագուհի կար, մի գեղեցկուհի, հօրը մինուծար: Զատ պահլաւաններ, շատ հսկայ մարդիկ ցանկանում էին նրան կին առնել: Բայց նա գոռոզ էր, մեծամիտ, հպարտ,

ամսով ու տարով նրանց տանջում էր, իւր զրուան պահում, չարչարում անպարտ:

Դաւիթի քաջութեան համբաւը ելաւ, Խանդուտ խանումի ականջին հասաւ: Եւ գեղեցկուհին ինքն իրան ասաւ. «Կամ ես Դաւիթին պիտի կին լինեմ, կամ առանց նրան գերեզման մտնեմ»: Վարձեց աշուղներ, ուղարկեց Սասուն, խիստ պատուէր տուեց իւր հօրից թաքուն. «Գտէք Սասունի հրակայ իշխանին, քաջերից էլ քաջ Դաւիթ պատանին, իմ գովքը արէք, սիրտը շահեցէք և, կախարդելով, Կապուտկող բերէք»:

Վարձուած աշուղներն գալիս են Սասուն, գտնում են Դաւիթին, Օհանից թաքուն, իրանց տիրուհուն գովում են երգով և նրա սիրտը վառում, բորբոքում:

«Նա ըսպիտակ է, որպէս ձիւն զարնան.

Գեղեցիկ՝ որպէս վարդը մայիսուան.

Ունքերը կամար, վըրձինով քաշած.

Աչքերը խումար, սևուկ, ամօթխած.

Ճակատը լայն է, գանգուրներով պատ.

Մազերը շքեղ, ծամերով առատ.

Իրանը ճրկուն, որպէս կիպարիս.

Կաղմուածքը փարթամ իբր հայոց Մասիս:

Ամբողջ աշխարհից կտրիշ իշխաններ

Նրբա դռանն են կանգնած օր-գիշեր.

Բայց նա ոչոքի ուշք չէ դարձնում.

Դաւիթին է սիրում, Դաւիթին սպասում»:

Դաւիթը պատասխանում է՝

«Երբ ձեր տիրուհին այգպէս սիրուն է,

Երբ որ նա այդքան արժանիք ունէ,

Սասունի տէրը, Մհերի որդին,

Յօժար է գալու, ասէք, իւր կոշիկ»:

ԺԳ. Մի քանի ժամանակից յետոյ Դաւիթը ճանապարհ է ընկնում դէպի Կապուտկող: Գնում է, գնում, շատն ու քիչն Աստուած գիտէ, տեսնում է, որ գութանաւորը վար են անում: «Տղայք, ճանապարհորդ մարդ եմ, քիչ հաց տուէք», — ասում է: Մաճկալը պատասխանում է. «Մենք վեց օրուայ պաշար ունինք. նստիր, կե՛ր, ինչքան սիրտդ ուզում է»: Դաւիթը նրստում, միանգամից բոլոր պաշարն ուտում է: «Տօ՛, տնաւէր, ասում է մաճկալը, դու մի բոպէում մեր վեց օրուայ հացը կերար. մենք սոված ի՛նչպէս պիտի վար անենք»: Դաւիթն ասում է. «Եզն ու գոմէշ քաց թողէք եւ գութանի շղթան ինձ տուէք»: Ասում է, հեծնում քուտակը եւ մի ժամում վեց օրուայ վարը վարում, վերջացնում:

ԺԶ. Դաւիթը անփորձ հասաւ Կապուտկող: Եւ ճանապարհին ով էլ պատահեց՝ վիշապ, պահլաւան, աւազակ թէ գող, ամենքին ջարդեց. պալատի առաջ ձին քշեց, կանգնեց... Իշխանի դռան, թոփուղը ուսին, մի պահապան կար, որի հայեացքը ժանդոտ էր ու չար: Ոչ մի եկողի նա չէր բարեւում և ոչ մի մարդուց բարեւ չէր առնում: Դաւիթին որ տեսաւ, ոչ առանց ահի դէպ՝ նրան նայեց: Նա էլ երկիւղով սրան բարեւեց. «Անունդ ի՛նչ է, եղբայր», հարցրեց:

— «Ուզում ես, կ'ասեմ քեզ իմ անունը, քեզ՝ որ եկել ես իմ տիրոջ տունը. ինձ այստեղ մարդիկ Համդօլ են կոչում: Իսկ դու ինձ տաս, ո՞վ ես կամ ինչո՞ւ եկել ես այստեղ աշխարհից հեռու... Եթէ եկած ես որպէս փեսացու, տիրուհուս ուզիլ, ապա լաւ կանես, որ ձիդ ետ շուռ տաս և եկած տեղդ սուս ու փուս երթաս: Մեղք ես, պատանի. այս սրահի մէջ ոչինչ լաւ բանի դու չես պատահիլ. ուրիշ աւելի հսկայ փեսացուք քեզ հում հում կուտեն, մօտ էլ չեն թողնիլ, որ դու խանութի երեսը տեսնես, կամ ձայնը լսես»:

— «Կատակ ես անում, Համդօլ բարեկամ, բայց ես կատակը վտղուց եմ թողել. Խանդուղ խանութի յատուկ հրաւերով հեռու աշխարհից այստեղ եմ եկել. բաց արա դուռը, ձիս էլ դոմբ տար. հիւրասիրութեան պարտքդ կատարիր. քանի կոնիս է խաչը փրկարար, ոչ մարդ, ոչ հրէշ, վիշապ, պահլաւան ինձ վրնաս չեն տալ. Դաւթի անունը հարկաւ չես լսել. նրան յաղթողը մօրից չի ծընուել»:

Երբ իւր անունը Դաւիթը տուաւ, նստած տեղիցը Համդօլ վեր թռաւ. կանչեց ծառաներ, նրա ձին առան և գոմբ տարան: Ինքն էլ սրահի դռները բացեց և ակնածելով Դաւթին ներս կանչեց: Եւ երբ Դաւիթը մտնում էր շէմքից, մի կարմիր խնձոր ձգեցին բարձրից, որ նա վեր առաւ, նայեց, համբուրեց, ծոցումը դրեց: Սրահում նստած բոլոր հսկայքը, երբ Դաւթին տուած տեսան յարգանքը՝ խանութի կողմից, սաստիկ բարկացան, նորեկ պատանուն խէթիւ նայեցին և իրանց մտքում հաստատ վճռեցին, որ նրան մորթեն—խանութին պատժեն:

Կէս օր էր արդէն: Մէջ տեղ փրոած էր ճաշի լիք սուփրէն: Բոլոր հարսնախօսք սուփրի շուրջ նստած, բոլոր փեսացուք բարձերին կոնած: Դաւիթն էլ եկաւ, մի կողմը նստեց, սուփրի մի ծայրից կամացուկ բռնեց—դէպ իրան քաշեց. ինչ որ կար-չկար լաւ մաքրազարդեց: Յետոյ վեր կալաւ գինով լիք կուժը, և մի շնչումը խմեց, դատարկեց. «Համդօլ բարեկամ, դու դուռը պահիր. ես այս ճուտերին պիտ մէկ-մէկ մորթեմ, Խանդուղ խանութին խրնձորի տեղակ սրանց գլուխներն ընծայ ուղարկեմ»: Բայց մեր փեսացուք իրանց հաշիւը շուտով վեր առան՝ դեռ խօսքը կիսատ՝ միմեանց յետևից պուկ-արին, կորան:

ԺԸ. Մի տարի անցաւ: Խանդուղ խանութին Դաւիթը ասաւ. «Ես պիտի զնամ, մի պրտոյտ անեմ, երկիրներ տեսնեմ: Դու այդ միջոցին զաւակ կունենաս. թէ տղայ լինի, ապարանջանս թէն կըկապես. թէ աղջիկ լինի, դու այն կը ծախես և աղջկանըդ զար ու զարդ կառնես: Տղադ կըլինի հսկայ, զօրաւոր. աղջիկդ սիրուն, շքեղ, փառաւոր: Տղայ որ լինի, Մհեր կանուանես, իմ հօր անունը նրան կը դնես. թէ աղջիկ լինի, ինչ սիրտդ ուզի, այն անունը տուր՝ Անահիտ, Աստղիկ, Անոյշ, Զուշանիկ, Լուսիկ, Արուսեակ, Նազիկ, Վարսենիկ»:

Ասաց ու զնաց:

Խանդուղ խանութը մենակ չմնաց. մի ամսից յետոյ մի մանուկ ծնեց, պապի անունը թոռանը դրեց, ապարանջանը կունիցը կապեց:

Մհերը աճեց, աճեց զօրացաւ և մի վիթխարի մանկամարդ դարձաւ:

ԺԹ. Օտարութեան մէջ շատ երկար մնաց մեր Դաւիթ հսկան. զնաց Դիւրջիստան, Պարսից աշխարհը, նաև Զինաստան: Եւ ամենայն տեղ նոյն բանն էր անում՝ հաւաքում շուրջը տեղացի քաղեր, թոյլերին օգնում, չարերին պատժում: Բայց ամենից շատ Դաւիթ բարկացաւ Աղբէջանում... Դաւիթը մենակ քաղաք է մտնում. ամբողջ քաղաքը ոտի է կանգնում, գէնք, զրահ առնում, Դաւիթին կարմէջում. ուզում են բռնել, սաղ-սաղ խորովել:—«Ով հաց ու գինի և Տէր կենդանի», կանչում է քաջը և թուրը հանում, բոլոր քաղաքը քանդում, կործանում:

Վերջը մի աղջիկ, սիրուն ու չքնաղ, Դաւիթի առաջն է գալի, աղաչում է ու խնդրում, որ միւսներին խնայի: «Աղբէջանի տիրոջ՝ ես աղջիկն եմ մինուճար. հայրս ընկաւ քո սրից. ինձ էլ վեր առ, հետդ տար»:

Ի. Դաւիթ է Դաւիթ, աղջիկը թարթին և ինքն իրան խօսում առանձին: «Եօթը տարի է, որ ես Սասունից հեռու եմ ապրում. այս եօթը տարում ինչ է պատահել արդեօք իմ երկրում. Զէնով-Յհանը դուչ է ծերացած. Խանդուղ խանութը տխուր մընացած. արդեօք ինչ ունիմ ես ինձ յիշատակ. արդեօք ապրում է իմ միակ զաւակ»:

Այսպէս տխրադէմ Դաւիթ իշխանը առաջ էր զնում, Զաւայ քուռակն էլ հայրենի հողը հանգարտ կոխոտում: Յանկարծ մի մանուկ դէմն է դուրս գալիս և մեր ճամբորդին խրոխտ ձայն տալիս: «Է՛յ, օտաբախան, ո՞վ ես, ո՞ր երկրից և ո՞ւր ես գնում, կամ այդ աղջիկը ինչի հետ տանում. դու երևում ես ինձ կասկածելի. մեր հողով անցնել քեզ թոյլ չեմ տալի»:

Դաւիթը ապշեց... Ոչ մի հողածին դեռ չէր յանդգնել նրա երեսին համարձակ նայել, ուր մնաց նրա առաջը կտրել... Մի սառսուռ անցաւ նրա ողջ մարմնով: Դշխոյ աղջկան կամաց ցած դրեց և մանկան վրայ թափով յարձակեց: Խիղախ մանուկը ժայռի պէս կանգեց: Միմեանց զարկեցին: Սկզբում Դաւիթ մըցում էր յաջող. բայց երբ կոխը սաստիկ երկարեց, ծերունին յոգնեց. մինչդեռ մանուկը, քանի զընում էր, ոյժ էր ստանում. նրա արիւնը նոր էր տաքանում: Վերջապէս Մհեր հօրը տապալիք: Դաւիթը ձայնեց. «Զգո՛յշ կաց, տղայ. եթէ որ որդիս այդ բանն իմանայ, քեզ տասնապատիկ խիստ պատիժ կըտայ»:

«Ո՞վ է քո որդին»:

— Մըհեր պատանին:

«Որե՛ է նշան»:

— Մի ապարանջան աջ թևի վերան:

«Ա՛խ, հայր իմ, ներիր», Մհերը ձայնեց, հօր առաջ

մեղմով նա ծունկ խոնարհեց. «Մհերը ես եմ. ներումն եմ խընդրում, որ անպատուեցի ես քո ծերութիւն»:

— Ես պարծենում եմ, որ ինձ յաղթեցիր. դրանով, որդեակ, հօրդ պատուեցիր: Եւ ես գիտէի, որ իմ ժառանգը, Մհերի թոռը, Դաւթի զաւակը, հօրից պիտ' անցնի, անյաղթ պիտ' լինի:

Ագրքէջանի դշխոյին Մհերի հետ պսակեցին և Հայրենիք ուղարկեցին: Դաւթին ասաց. «Երբ որ քո հայրդ սաստիկ ծերանայ, երբոր մեր երկրին մի փորձութիւն դայ, Հէրբար Օհանը ուժդին ձայն կըտայ: Ձայնը կըլսես, Սասուն կը հասնես և Հայրենիքիդ տէրութիւն կանես»:

Վ Ե Ր Զ

Ն Ի Ի Թ Ե Ր Ի Յ Ա Ն Կ Ը

ՀԱՏՈՒՄԵ ԼՈՒԱՋԻՆ

	Ե Բ Ե	Ե Բ Ե
1. Տանից դէպի ուսումնարան	1	14. Աւետարան, Յովհան. . . 19
2. Թռչնիկներ* Հիւզոյ—Բաֆ.	3	15. Ազահութեան պտուղը, Թ. Ղուկասեան. 20
3. Արմինէ, Փանոսեանից . . . 4		16. Դիւղական և մշակ* Կրիլ. 21
4. Մանկանը* Հաջողիկեան . . 6		17. Հօր խրատը, Տօլստոյից . 22
5. Մայր և որդի, Բարխուդ . . 7		18. Կապիկ և աղնոց* Կրիլ. . 23
6. Չարը տանեմ* Յակոբեան. 8		19. Քամին և արեւը, Ղուկ. . . 24
7. Փրիդերիկոս Թադաւորի սպասաւորը Թ. Ղ. 9		20. * * Բերնսօնից* Յակոբ. . 26
8. Որբիկ* Ծառուրեան. . . . 11		21. Վեհանձնութիւն, Մայր. խօսք 27
9. Մի հոգի երկու մարմնի մէջ, Նաղարեանց 12		22. Ճպուռն ու մրջինը* Կրիլ. 29
10. Կաղնի և եղեգն, Կրիլ. . . 13		23. Նըբամիտ ջուլհակը, Մր. 34
11. Հացը, Ֆրանսիսերէնից . . . 16		24. Նամուս ու զէյրաթ* Յակ. 33
12. Հասոյի երգը* Բաֆֆի . . . 17		25. Արեւամանուկ, Աղայեանց. 34
13. Բարեխիղճ խափշիկը Թ. Ղ. 18		26. Մարդը և հրէշը, Բարխուդ. 45

ՀԱՏՈՒՄԵ ԵՐԿՐՈՐԴ

27. Գարնան սկիզբը, Պոռեան	55	38. Ամպեր, Կ. Մելիք-Չահնազ.	65
28. Գարնանամուտ* Նալը. . .	56	39. Ամառն երևանում, Արով.	73
29. Սար գնալը, Արովեանց . . .	—	40. Բոստանչի* Աղայեանց . . .	—
30. Գարուն* Պէշիկթաշեան . .	57	41. Կարկուտ, Կ. Մ.-Չահնազ.	74
31. Դաշտումը.	58	42. Աղօթք* Յովհաննիսեան .	76
32. Վարդի ոստ* Զալալեան . .	59	43. Աշունը, Պոռեանց	77
33. Անտառը և նրա օգուտները	60	44. Այգեկութ, Պոռեանց . . .	78
34. Երբոր ճնշում է քո սիրտը*		45. Ձմեռ, Արովեանց	80
Թարգմ. Բարխուդարեանց.	61	46. Սառնամանիք* Աղայեանց	81
35. Երաշտ, Պոռեանց	62	47. Իմ հարեանները, Հրատ.	82
36. Գարնան անձրե* Ծառուր.	—	48. Աղքատ կին* Նալբանդեան	85
37. Ամպ, Թարգմ. Բաֆֆի . .	64		

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

49. Մարդու մարմնի անդամ- ները	88	60. Կապիկներ* Կրիլովից . . 103
50. Կարապը, ձուկը և խեչա- փարը,* Կրիլովից	89	61. Ոչխար
51. Արամ (արտ. զգայարանը) . 90		62. Գայլն ու գառը* Կրիլովից 107
52. Մանուշակ* Մանուկեան . 92		63. Զի
53. Գարեգինը (գլուխ)	—	64. Էջն ու սոխակը* Արովեան 110
54. Մանուկին* Կրասիլնիկեան 95		65. Փիղ
55. Արշալիրը (ներք. գործար.) 96		66. Փիղը և քոթոթը* Կրիլ . 114
56. Հետաքրքիր*, Կրիլովից . . 98		67. Առիւծն ու վագրը . . . 115
57. Հրաշալի տնակ	99	68. Լուսնահաշ* Աղայեանց . 116
58. Ծառերն ու կացինը, Արո- վեանց	100	69. Վանի կատուն Փափա- գեան
59. Կապիկի եղբայրը	101	70. Մուկն ու կատուն* Արով- եան
		71. Կենդանիների լեզուն . . —

ՀԱՏՈՒԱԾ 2ՈՐՐՈՐԴ

72. Հայի գերդաստանը, Աղայ. 120	81. Զիք - չորիքը թի, Պոս. 140
73. Սիրասուն ծաղիկ* Արծիւ. 121	82. Վայր ընկնող աստղեր* Նալբանդեան
74. Մեծ-նանը, Պոսեանց . . 122	83. Դրընդէդ, Պոսեանց . . 144
75. Գիւղի ժամը* Յովհան. . 124	84. Ախառ, Պոսեանց . . . 145
76. Դրիշակը, Պոսեանց . . 125	85. Սուրբ Զատիկ* Ծատուր. 147
77. Հայի բարիկենդանը, Պոս. 127	86. Ուխտագնացութիւն, Պո. 148
78. Բերան-փակէք, Պոսեա 132	87. Գիւղացու երջանկութիւ- նը, Արովեանց
79. Մեծ - պատի երկուշարթին, Պոսեանց	15
80. Ս. Տաճարի դռանը. Արծ. 139	88. Սասունցի Դաւիթ. Ն. Տ. Դ.
	155

2013 456P

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0063121

